

T.C.  
ANKARA ÜNİVERSİTESİ  
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

**CUMHURİYET DÖNEMİ SITMA MÜCADELESİ (1923-1956)**

Doktora Tezi

Atakan ESEN

Ankara-2017

T.C.  
ANKARA ÜNİVERSİTESİ  
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

**CUMHURİYET DÖNEMİ SİTMA MÜCADELESİ (1923-1956)**

Doktora Tezi

Öğrencinin Adı

Atakan ESEN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mesut ÇAPA

Ankara-2017

T.C.  
ANKARA ÜNİVERSİTESİ  
TÜRK İNKİLAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

CUMHURİYET DÖNEMİ SİTMA MÜCADELESİ (1923-1956)

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof Dr. Mesut ÇAPA

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan (Başkan)

Prof. Dr. Mesut ÇAPA (Danışman)

Prof. Dr. Oğuz AYTEPE

Prof. Dr. Yasemin DOĞANER

Prof. Dr. Bahri ATA

Tez Sınavı Tarihi 22.06.2017

  
Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN

## ÖZET

Varlığı insanlık tarihi kadar eski olan sıtma hastalığı, tarıma dayalı ekonomik koşulların hüküm sürdüğü diğer pek çok coğrafya gibi Anadolu’da da yıllar boyu etkisini derinden hissettirmiştir. Önceleri diğer ateşli hastalıklardan ayırt edilemeyen ve genel itibariyle bataklık gibi havası hoş olmayan yerlerden kaynaklandığı düşünülen hastalığın, zamanla bataklıkların havasından değil buraları kendisine mesken tutan anofeller vasıtasıyla naklolduğu anlaşılınca eldeki imkânlar dâhilinde çeşitli tedbirler alınmaya çalışılmıştır.

19. yüzyıl ve sonrasında daha kapsamlı bir şekilde uygulanmaya çalışılan bu tedbirler, halkın genel sağlık düzeyi üzerinde belirli ölçüde bir iyileşme yaratmıştır. Bununla birlikte peşi sıra ardına girilen savaşlar ve devamında yaşanan göç hareketleri nedeniyle hastalığın salgın düzeyine çıkmasına mani olunamamış ve Cumhuriyet Dönemine sancılı bir geçiş yapılmıştır.

Savaş yıllarında sıtmanın yarattığı tahribata bizzat tanıklık eden Cumhuriyetin kurucu kadrosu, ülkeyi refaha kavuşturacak devrimlerin ancak sağlıklı bir nüfusla gerçekleştirilebileceğine en başından beri inanmıştır. Bu doğrultuda sıtma ile mücadele, hükümetin öncelikli görevleri arasında addedilerek kısa süre içerisinde bilfiil mücadeleye başlanmıştır.

1925 yılında Adana, Ankara ve Aydın’da kurulan ilk sıtma mücadele teşkilatları, sonrasında yurt geneline yayılmış ve ilk planda gözle görülür bir başarı sağlanmıştır. Bununla birlikte 1930’lu yılların ortalarından başlayarak 2. Dünya Savaşı’nın sonuna kadar ki süreç içerisinde dış faktörlerin (ekonomik, siyasal, iklimsel vb.) etkisiyle mücadelede önemli bir hız kaybı yaşanmıştır.

2. Dünya Savaşı Dönemi, mücadele açısından pek çok olumsuzluğu içinde barındırsa da sıtma tedavisinde kullanılan sentetik ilaçların ve diğer kimyasalların üretimi konusunda bir devrim yaşanmasına dolaylı olarak katkı sağlamıştır. Bu ilaç ve kimyasalların kullanılmasıyla savaş sonrasında ülke çapındaki sıtma vakaları oldukça makul bir seviyeye çekilirken, sıtmayı kontrol altında tutmak yerine “imha”sını öngören yeni bir dönemin de kapıları açılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Sıtma, Sıtma Mücadelesi, Sıtma Savaşı, Kinin.

## ABSTRACT

Malaria, which is as old as human history, deeply affected Anatolia for many years, as in many other geographies where economic conditions based on agriculture prevailed. Getting understood that it is spreading by anopheles in the swamp-not by the unpleasant weather conditions of swampy areas-various measures within the means had taken on the contrary of the period when malaria and the other febrile diseases undistinguished.

These measures, which were tried to be implemented more extensively in the 19th century and after, have created a certain improvement in the general health level of the people. Nevertheless, due to the respective wars and post-war migrations, the disease couldn't be prevented from reaching the epidemic level and a painful transition was made to the Republican Period.

The founder staff of the Republic, who witnessed the devastation in the war years, has believed from the very beginning that the revolutions that will bring the country refinement can only be realized with a healthy population. In this direction, controlling malaria has been considered as one of the primary tasks of the government and it has actually started to fight in a short time.

The first malaria control organizations which are established in Adana, Ankara and Aydin in 1925, spread to the whole country afterwards and a remarkable success attained in the first implementations. However, there has been a significant loss of pace in the control by the influence of external factors (economic, political, climatic etc.) from the middle of 1930s until the of World War II.

Although the World War II contained many negativities in the terms of malaria control, it indirectly contributed to a revolution in the production of synthetic medicines and other chemicals used for malaria treatment. With the use of these medicines and chemicals in the post-war period, nationwide malaria cases were drawn to a fairly reasonable level and the doors of new era that based upon to the eradication instead of malaria control has opened.

**Keywords:** Malaria, Malaria Control, Extensive Malaria Control, Quinine.

## İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	vii
ÖNSÖZ.....	viii

## GİRİŞ

A-Hastalığa İlişkin Genel Bilgiler.....	1
B-Anadolu ve Rumeli Coğrafyasında Sıtma.....	3
C-İmparatorluğun Son Döneminde Sağlık Alanında Yürütülen Teşkilatlanma Çalışmaları.....	11

## BİRİNCİ BÖLÜM

### SITMA MÜCADELESİNİN ÖRGÜTLENMESİ VE İLK UYGULAMALAR (1923-1935)

<b>1.1</b>	Sıtma Mücadelesi Başlarken.....	14
<b>1.2</b>	Sıtma Mücadele Komisyonu Çalışmaları.....	17
	<b>1.2.1</b> Sıtma Mücadele Raporu.....	18
<b>1.3</b>	Türkiye’de Sıtmanın Coğrafyası.....	28
	<b>1.3.1</b> Sıhhi-i İctimai Coğrafya Eserleri.....	28

1.3.2	I. Milli Türk Tıp Kongresi ve Türkiye’de Sıtmanın Coğrafyası Raporu.....	30
1.4	Dönem İçerisinde Yapılan Yasal Düzenlemeler.....	35
1.4.1	442 sayılı Köy Kanunu.....	35
1.4.2	826 sayılı Etibbanın Sıtma Enstitülerinde Stajları Hakkında Kanun.....	36
1.4.3	827 sayılı Kinin Tedarik ve Furuhtu Hakkında 4 Nisan 1333 Tarihli Kanunun Dördüncü Maddesinin Tadiline Dair Kanun.....	36
1.4.4	839 sayılı Sıtma Mücadelesi Kanunu.....	36
1.4.5	1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu.....	38
1.4.6	2767 sayılı Sıtma ve Frengi İlaçları Hakkında Kanun..	39
1.5	Sıtmayla Mücadele Amaçlı Yapılan Çalışmalar.....	39
1.5.1	Sıtmanın Tedavisi ve Yayılımının Engellemesine Yönelik Çalışmalar.....	39
1.5.2	Arazi Islahatları ve Sivrisineklerin İmhasına Yönelik Çalışmalar.....	69

## İKİNCİ BÖLÜM

### MÜCADELEDE DURAKLAMA DÖNEMİ (1936-1944)

2.1	Duraklama Dönemine Girilirken.....	85
2.2	Dönem İçerisinde Yapılan Yasal Düzenlemeler.....	88
2.2.1	3039 sayılı Çeltik Ekimi Kanunu.....	88

2.2.2	11.06.1936 tarih ve 3039 numaralı Çeltik Ekim Kanununun Sureti Tatbikine Dair Talimatname.....	91
2.2.3	3631 sayılı Devlet Kinini Mütedavil Sermayesi Hakkında Kanun.....	91
2.3	Sıtmayla Mücadele Amaçlı Yapılan Çalışmalar.....	92
2.3.1	Sıtmanın Tedavisi ve Yayılımının Engellemesine Yönelik Çalışmalar.....	96
2.3.2	Arazi Islahatları ve Sivrisineklerin İmhasına Yönelik Çalışmalar.....	110
2.3.3	Sıtma Mücadelesinde Alternatif Yöntem Arayışları....	124
2.3.3.1	Okaliptüs Ağaçlandırması.....	124
2.3.3.2	Sürfe İmhası için Balık Yetiştiriciliği.....	128
2.4	Sıtma Mücadelesinde Köy ve Köylüye Ulaşma Çabaları: Köy Enstitüsü Sağlık Kolları.....	129

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### MÜCADELENİN GENİŞLETİLMESİ: “SITMA İLE SAVAŞ”

3.1	Savaş Sonu İtibariyle Sıtma Mücadelesinin Genel Durumu.....	132
3.2	Dönem İçerisinde Yapılan Yasal Düzenlemeler.....	133
3.2.1	4707 sayılı Sıtma ile Olağanüstü Savaş Yapılmasına Dair Kanun.....	133
3.2.2	4871 sayılı Sıtma Savaşı Kanunu.....	135
3.2.3	5516 sayılı Bataklıkların Kurutulması ve Bundan Elde	137



	Edilecek Topraklar Hakkında Kanun.....	
<b>3.3</b>	Sıtmayla Savaş Amaçlı Yapılan Çalışmalar.....	139
<b>3.3.1</b>	Sıtmanın Tedavisi ve Yayılımının Engellemesine Yönelik Çalışmalar.....	142
<b>3.3.2</b>	Arazi Islahatları ve Sivrisineklerin İmhasına Yönelik Çalışmalar.....	150
<b>3.4</b>	Sıtmaya Karşı Global Çözüm Arayışları: Sıtma Eradikasyonu	15
	<b>SONUÇ</b> .....	158
	<b>KAYNAKÇA</b> .....	163
	<b>EKLER</b> .....	174
	<b>ÖZGEÇMİŞ</b> .....	196

## KISALTMALAR

**a.g.b.** : adı geçen belge.

**a.g.c.** : adı geçen ceride.

**a.g.e.** : adı geçen eser.

**a.g.m.** : adı geçen makale.

**a.g.ml.** : adı geçen mülakat.

**akt.** : aktaran.

**ATASE** : Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı

**Bkz.** : Bakınız.

**BCA** : Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi.

**BOA** : Başbakanlık Osmanlı Arşivi.

**CA** : Cumhurbaşkanlığı Arşivi.

**CHP** : Cumhuriyet Halk Partisi.

**Çev.** : Çeviren

**Dr.** : Doktor

**Edt** : Editör

**g** : Gram.

**Haz.** : Hazırlayan.

**kg** : Kilogram.

**km** : Kilometre.

**m** : Metre

**s** : Sayfa

**TBMM** : Türkiye Büyük Millet Meclisi.

**TİTE** : Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü

**TKA** : Türk Kızılayı Arşivi.

## ÖNSÖZ

Ülkenin kuruluşu için verilen mücadelenin destansı özelliğinden dolayı, Atatürk'ün “asıl mücadele şimdi başlıyor” dediği kuruluş sonrası dönem, milli mücadele yıllarının genellikle gölgesinde kalmış ve sonraki nesillere hak ettiği şekilde aktarılamamıştır. Oysaki ülkeyi muasır medeniyetler seviyesine çıkarmak adına eğitimden, ekonomiye birçok yenilikçi uygulamanın devreye sokulmaya çalışıldığı bu dönem, tarihe mal olmuş önemli toplumsal mücadelelere sahne olmuştur. İşte uzun süren savaşlar ve salgın hastalıklara bağlı kayıplar nedeniyle ciddi oranda azalış gösteren nüfusun, tekrardan ayağa kaldırılması için 1923 yılından itibaren başlatılan sıtma mücadelesi de bu toplumsal mücadelelerin en önemlilerinden bir tanesidir.

Yapılan çalışma kapsamında sıtma mücadelesinin 1956 yılına kadar olan 34 yıllık zaman dilimi esas alınmıştır. Bu dönem kendi içerisinde üç alt evreye ayrılmakla birlikte her üçünde de temel strateji, sıtmaya yol açan unsurların etkilerinin en düşük seviyeye indirilerek sıtmanın kontrol altında tutulması olmuştur. 1956 yılı sonrasında ise sıtma ilaçları ve sivrisinek mücadelesinde kullanılan kimyasallardaki gelişime binaen sıtmanın “imha”sına yönelik farklı bir stratejiye geçildiği için çalışma bu tarihle sınırlandırılmıştır.

Giriş bölümünde sıtma hastalığının tarihsel arka planı üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda hastalığa ilişkin genel bilgiler paylaşılmış ve Cumhuriyet öncesi dönemde yapılan çalışmalara ana hatlarıyla yer verilmiştir. Böylelikle Cumhuriyet hükümetlerinin sıtma konusunda nasıl bir bakiye devraldığı ve mücadele edilecek hastalığın kabaca ne gibi özelliklere sahip olduğu resmedilmeye çalışılmıştır.

Birinci bölümde Cumhuriyet Dönemi ile birlikte nasıl örgütlenildiği ve ilk planda hangi uygulamaların hayata geçirildiği ele alınmıştır. Burada öne çıkan konular, sıtma mücadele komisyonunun çalışmaları ile bu çalışmaların yön verdiği mevzuat değişiklikleri ve saha faaliyetleridir.

İkinci bölümde 1930'lu yılların ortalarından itibaren önce iklimsel koşullar sonra da 2. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle hız kesen sıtma mücadelesinin

deyim yerindeyse Cumhuriyet dönemindeki en “karanlık” yılları irdelenmiştir. Bu kapsamda bir önceki dönem yakalanan başarı tablosunun nasıl bir anda tersine döndüğü analiz edilirken, hastalığın seyri konusunda dış faktörlerin etkisi olabildiğince ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde ise savaş sonrası alınan olağanüstü tedbirler vasıtasıyla sıtma mücadelesinin, nasıl “sıtma savaşı”na evrildiği mercek altına alınmış, sıtmanın tamamen yok olacağına dair düşüncenin hangi koşullar ve gelişmeler altında şekillendiğinin izleri sürülmüştür.

Çalışmada her üç evre de kendi dinamikleri ve özel koşulları içerisinde değerlendirilmiş, bununla birlikte her birinin diğeriyle olan ilişkisi göz ardı edilmeyerek dönemsel bütünlük korunmuştur. Çalışma kapsamında kullanılacak verilerin toplanması esnasında olabildiğince birinci el kaynaklara ulaşılmaya çalışılmış, devlet eliyle yürütülen bu mücadelenin tüm ayrıntılarına nüfuz edebilmek için resmi kurumlara ait arşivler titizlikle taranmıştır. Öte yandan mücadelenin kamuoyu tarafından nasıl algılandığına ilişkin fikir sahibi olabilmek amacıyla döneme ilişkin basın taraması da yapılmış, özellikle 1930’lu yılların ortalarından itibaren sahada yapılan çalışmalara ilişkin veriler ziyadesiyle bu tarama sonucunda elde edilebilmiştir. Dönem içerisinde yürütülen mücadele faaliyetlerine ilişkin sayısal değerler (kurutulan bataklık alanların yüzölçümü, harcanan kinin miktarı vs.) ise birkaç kaynak mukayese edilmek suretiyle verilmiş, bununla birlikte kaynaklar arası uyumsuzlukta Sağlık Bakanlığı’na ilişkin resmi veriler esas alınmıştır.

Burada ayrıca şu hususa değinmekte fayda vardır. Bu tarz sosyal araştırmalarda genel bir başarı kriteri koymak zordur. Zira aynı dönem, bir kesim tarafından tam bir başarı hikâyesi olarak değerlendirilebilirken, diğer bir kesim tarafından başka bir yönüyle başarısız olarak nitelendirilebilir. Bu nedenle elde edilen veriler, neden-sonuç ve zaman-mekân değerlendirilmesine tabi tutulurken genel çıkarımlardan mümkün olduğunca kaçınılmış, hangi alanda ve neye göre bir başarı ya da başarısızlığın olduğu net biçimde ifade edilmeye çalışılmıştır.

Şüphesiz her tez çalışmasında olduğu gibi bu çalışmanın da ortaya çıkmasında emeği geçen çok sayıda kişi vardır. Öncelikle tez izleme komitemde yer alan, engin bilgi birikimlerini zaman ve iletişim vasıtası gözetmeksizin her daim

şahsımla paylaşmaktan imtina etmeyen Prof. Dr. Oğuz Aytepe ve Doç. Dr. Bahri Ata'ya minnettarlığı sunmak isterim. Ayrıca tez çalışması süresince farklı şehirlerde ikamet etmiş olmam nedeniyle enstitü bünyesindeki idari faaliyetlerin takibi konusunda karşılaştığım zorlukları göğüslememde desteğini hiçbir zaman esirgemeyen Fatma Mesci'ye, ilerlemiş yaşına rağmen görüşme teklifimi geri çevirmeyen Emekli Sağlık Memuru Mustafa İnci'ye ve tabii ki kısıtlı olan görüşme sürelerimizden fedakârlık ederek çalışmak için bana vakit yaratan canım aileme teşekkürü borç bilirim. Bununla birlikte en büyük teşekkür borcum ise değerli hocam Prof. Dr. Mesut Çapa'yadır. Kendisinin konu seçiminden, çalışmanın yönlendirilmesine şahsıma sunmuş olduğu akademik katkı bir yana, en zor zamanlarımda bana göstermiş olduğu destek ve anlayışın karşılığı yoktur. Bu nedenle şahsına en candan teşekkürlerimi sunar, bu çalışmanın en büyük şansının kendisi olduğunu ifade etmek isterim.

## GİRİŞ

### A-Hastalığa İlişkin Genel Bilgiler

Dr. Reşit Galip tarafından kolera, tifo, beyinhumması ve diğer hummalı hastalıklar gibi insan bünyesine açıktan açığa saldırmadığı için “mert olmamakla” ve “sinsilikle” itham edilen<sup>1</sup> sıtma, tek hücreli “plasmodium” parazitinin, anofel cinsi sivrisinekler vasıtasıyla insan vücudundaki karaciğer ve alyuvar hücrelerinin içerisine yerleşmeleri sonucu ortaya çıkan ateşli bir hastalıktır. Vücuda nakil olan parazitin türü (vivax, malarie, falsiparum, ovale) ve buna bağlı olarak nükseden ateş nöbetlerine<sup>2</sup> göre genellikle üç gruba (tersiyana, kuvartana, tropika) ayrılır. Kökenine ilişkin hala daha çeşitli görüşler ileri sürülmekle birlikte<sup>3</sup> tarihin hemen her döneminde insanoğlu için varoluşsal bir tehdit olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

Nikiforuk, Antik Yunan ve Roma'nın çöküşünden Papalığın Avignon'a taşınmasına kadar dünya tarihinin akışını değiştiren pek çok olayın gizli faillerinden biri olarak nitelediği sıtmanın, diğer birçok salgın hastalık gibi tarım devrimiyle yaygın bir hale geldiği görüşündedir. Buna göre avcı-toplayıcılıktan, hayatını idame ettirmek için toprağı ekip-biçmeye ve hayvanları evcilleştirmeye yönelik insan, böylelikle istemeden de olsa yeni bakteri ve virüslerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. İnsanoğlu bu süreçte ihtiyaçlarını gidermek ve kendisine suya yakın yerlerde yeni yaşam alanları oluşturmak amacıyla ormanlara ve pek çok canlının doğal yaşam alanına zarar vermiş neticesinde fare, kene, sıçan, pire ve sivrisinek gibi hastalık nakil vasıtalarına daha yakın yaşamaya bir bakıma kendini mecbur bırakmıştır. Bu canlıların beraberinde getirdikleri veba, tularemi, tifüs, sıtma ve bunun gibi

---

<sup>1</sup> Reşit Galip, **Dört Azgın Canavar**, Maarif Vekâleti Halk Kitapları Serisi No:3, İstanbul, 1929, s.26.

<sup>2</sup> Sıtma türlerinde ateşin yükselme nüksetme aralığı yeterli sayıda alyuvarın parçalanıp merozoitlerin [hastalığa yol açan parazitin insan bedenindeki evrimini tamamlamadan bir önceki hali] kana dökülme süresine göre değişir. P.vivax ve P.ovale' de bu süre 48 saat, P.malariae'de 72 saat, P.falciparum'da 36-48 saattir: Utku Ünsal, Nevzat Eren, Doğan Benli, **Sıtma Epidemiyolojisi**, Hacettepe Üniversitesi Toplum Hekimliği Enstitüsü, Yayın No:25, Ankara, 1982, s.25; Şevket Yaşarol, İlkin Sermet, Seza Budak, “*Sıtma Etkenlerinin Morfo-Fizyolojileri ve Evrimleri Yeni Türler*”, **Sıtma Bilimi Malariologia**, 1.Ulusal Parazitoloji Kongresi, 22-24 Mayıs 1979, İstanbul, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir, 1979, s. 20, 21, 25.

<sup>3</sup> Sıtma hastalığının var olması için en uygun özellikleri taşıyan Afrika kıtası, uzmanlarca sıtmanın ilk olarak görüldüğü ve dünyaya yayıldığı yer olarak ön plana çıkartılmıştır. Diğer taraftan son zamanlarda yapılan bilimsel çalışmalarda sıtmaya yol açan bazı parazit çeşitlerinin kökenine ilişkin olarak benzer iklim özelliklerine sahip farklı coğrafyaların adları da telaffuz edilmeye başlanmıştır (Örnek: P.vivax= Güneydoğu Asya).

hastalıklar yüz binlerce insanın yaşadığı kentlerde ortaya çıktıkça da toplu ölümler kaçınılmaz hale gelmiştir.<sup>4</sup>

Hastalığın tedavisiyle ilgili en eski bilgiler, M.Ö 2700 yıllarında yaşamış olan Çin İmparatoru Shen Nung'un "Tıbbi Bilgiler Kitabı"nda yer almakla birlikte hekim gözüyle ilk detaylı betimlemeler M.Ö 5.yüzyılda yaşamış olan Hipokrat tarafından yapılmıştır.<sup>5</sup> Hipokrat, sıtmanın belirtilerini (yineleyen ateş nöbetleri ve dalakta büyüme) gözlemleyerek bunun sıradan bir ateşli hastalıktan farklı olduğuna kanaat getirmiş fakat o çağlarda mikroorganizmalar hakkında yeterli bilgiye sahip olunamadığı için hastalığa yakalanmamak adına bataklıklardan uzak durmak ile durgun ve kirli sulardan içmemeyi öğütlemeye yetinmiştir.<sup>6</sup>

Ebubekir El Razi'nin El Hâvi'si ve İbni Sina'nın El-Kanun Fi't Tıbb'ı da dâhil olmak üzere orta çağda yazılan neredeyse bütün tıp kitaplarında sıtmanın çeşitli şekillerinden (ateşli hastalıklar) bahsedilmekle birlikte<sup>7</sup> zamanla tıp biliminin ilerleyişine paralel olarak 17. yüzyılda önce kınakına ağacının kabuklarının yineleyen ateşlere iyi geldiği saptanmış<sup>8</sup>, daha sonra da kabukların ayrıştırılmasıyla "kinin" etken maddesi elde edilmiştir. Bununla birlikte sıtmanın asli unsuru olan parazitin tespiti ve parazit-anofel-insan denkleminin tam anlamıyla çözülmesi 19.yüzyılın sonlarını bulmuştur. Fransız hekim Laveran'ın 1880 yılında sıtmaya yol açan paraziti teşhis etmesiyle sıtma alanındaki çalışmalar hız kazanmış, 1882 yılında parazitin halka şeklindeki formları, 1885 yılında parazitin alyuvarlarda depolandığı ve sıtmalı kanın nakledildiği takdirde hastalığı diğer kişilere de bulaştırabileceği, 1897 yılında ise sıtmanın insanlara sivrisinekler vasıtasıyla bulaştığı ortaya

---

<sup>4</sup> Andrew Nikiforuk, **Mahşerin Dördüncü Atlısı-Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.27-28, 36, 40.

<sup>5</sup> Hüsnü Can Başer, "*Kinin'in Hikâyesi*", **Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Bülteni**, No:10 (Temmuz 1994), s.17.

<sup>6</sup> Ekrem Kadri Unat, "*Sıtmanın Tarihi*", **Sıtma Bilimi Malariologia**, 1.Ulusal Parazitoloji Kongresi, 22-24 Mayıs 1979, İstanbul, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir, 1979, s.1.

<sup>7</sup> Lütfi Aksu, **Malarya (Sıtma)**, Ulusal Matbaa, Ankara, 1943, s. 20.

<sup>8</sup> Cizvit Papazı Juan Lopez, 1600 yılında Peru yerlilerinin ateş ağacı (kınakına) dedikleri ağacın kabuğuyla yineleyen ateş nöbetlerine karşı şifa bulduklarını bildirmiş, bunun üzerine özellikle Avrupa kıtasında bu alanda pek çok çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmalar neticesinde önce kınakına kabuklarıyla kontrol altına alınabilen ateş biçimleri ortaya konulmuş daha sonra da kabukların ayrıştırılmasıyla kinin etken maddesine ulaşılmıştır. Kinin maddesinin tarihsel gelişim süreciyle ilgili detaylı bilgi için bkz. Utku Ünsal, Nevzat Eren, Doğan Benli, **a.g.e.**, s.12-13.

konulmuştur.<sup>9</sup> Bu tarihten itibaren yapılan çalışmalar, genel olarak yeni parazit ve anofel cinslerini ortaya çıkartmak ile hastalığa karşı koruyucu/tedavi edici tedbirlerin uygulama usullerinin belirlenmesi perspektifinde cereyan etmiştir.

### **B-Anadolu ve Rumeli Coğrafyasında Sıtma**

Tarım yapılan her coğrafyanın neredeyse kaderi haline gelen sıtma hastalığının Anadolu ve Rumeli’de de yıllarca hüküm sürdüğü, bu süre zarfında meydana gelen salgınların Eti, Frigya ve Lidya gibi medeniyetlerin çöküş sürecini hızlandırdığı yönünde ciddi bulgular vardır. Özellikle Roma dönemine ilişkin yapılan çalışmalarda, M.S 5. yüzyılla birlikte meydana gelen iklim değişikliklerinin, zaten fazla miktarda sarnıç, su kanalı ve geniş bataklık alanlara sahip Çukurova’da sıtma vakalarını önemli ölçüde arttırdığı bilinmektedir.<sup>10</sup>

Sıtmanın, başta Çukurova yöresi olmak üzere subtropikal iklim özellikleri gösteren kıyı bölgeleri ve bataklık alanların yoğun olduğu iç bölgelerdeki varlığı, üretim ve yaşam alışkanlıklarının çok da değişmediği Selçuklu ve Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Sıtmanın yarattığı tahribat ve toplumsal alandaki etkilerini, farklı dönemlerde söz konusu coğrafyada bulunmuş şahısların anı, seyahatname veya raporlarında görmek mümkündür. Fransız tüccar Laurent d’Arvieux, 1654 yılında İzmir’de bulunduğu esnada tek katlı kerpiç evlerin bahçesinde bulunan ve yağmur mevsiminde su ile dolarak sivrisinekler için bir üreme noktası teşkil eden lağım çukurlarının, özellikle sonbaharda sıtma ateşinden birçok insanın ölmesiyle şehri saran pis kokulara ve sıhatsızlığa sebep olduğunu gözlemlemiştir.<sup>11</sup> 17.yüzyılda Osmanlı coğrafyasını baştanbaşa dolaşan Evliya Çelebi, dönemin şehir, toplum ve kültürel yapısı ile ilgili son derece kıymetli bilgilere yer verdiği seyahatnamesinin pek çok yerinde sıtmadan ve halk arasında yaygın olan tedavi yöntemlerinden bahsetmektedir.<sup>12</sup> Eserde en belirgin özelliği

---

<sup>9</sup> Ata Ünalın, **Sıtma-Sıtmalı Yerlerde Çalışan ve Yaşayanlara Pratik Bilgiler**, Hüsniyat Basımevi, İstanbul, 1946, s. 2-3.

<sup>10</sup> Mehmet Gazi Kobaner, **Roma Dönemi Çukurovasında Sıtma**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji ve Tıp Tarihi A.B.D, Adana, 2007, s. 25, 31, 109-111.

<sup>11</sup> W.H. Lewis, **Levantine Adventurer: The Travels and Missions of the Chevalier d’Arvieux 1653-1697**, Harcourt, Brace & World, New York, 1953, s.17.

<sup>12</sup> Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi’nde değindiği hastalıklarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Yaşar Ertaş, Kağan Ernim, “*Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Hastalıklar*”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:10, (Ağustos 2011), 83-110.



aralıklarla nükseden ateş nöbetleri olan hastalığın sebebi olarak genellikle kötü (nemli, sıcak) hava koşulları gösterilmiştir. Evliya Çelebi, seyahatleri esnasında havası güzel olan (havadar ve sıcaklığın nisbeten daha az olduğu) yerlerde sıtmanın görülmediğinden bahsederken yazları aşırı sıcak geçen Nusaybin için “*Ammâ hâlâ şehri Nusaybin’in hevâsı eyle beddir kim ısıtması, âdemi dutarıktan eşed dutar*” sözüyle bu yörede sıtmanın, saradan daha fazla tahribat yarattığına dem vurmuştur.<sup>13</sup> Sıtmanın ufukları tutacak kadar yoğun görüldüğü diğer yerler olarak Irak, İran ve İznik’ten bahseden Evliya Çelebi (“*Hususân rub ısıtması, diyâr-ı Irâk’da ve diyâr-ı İrân u Turan’da Nusaybin’in ve Rûm’da İznik Dili Hersek’inin ısıtması serçe kuşun bile duttuğu meşhûr-ı âfâkdır*”)<sup>14</sup>, yöreden yöreye değişmekle birlikte halkın bu hastalıkların tedavisi amacıyla şifalı sularla yıkanmaktan<sup>15</sup> boyunlarında şifa getirdiklerine inandıkları balık ölülerini taşımaya kadar pek çok yöntemi denediğini ifade etmektedir.<sup>16</sup> 1709’da Fransa’nın Trablusşam Konsolosu halkın üçte ikisinden fazlasının sıtmalı olduğunu, 1734’te İskenderun Konsolosu ise şehirde kalanlardan hiçbirinin o yıl hummadan kurtulamadığını bildirmiştir.<sup>17</sup> 1872 yılında İzmir’den çıkarak Antalya’ya kadar birçok antik kenti dolaşan E.J Davis, Roma Döneminin görkemli şehri Efes’in yalnızlığa terk edilmiş, çöplük içerisindeki bir sıtma yuvası haline dönüştüğünü<sup>18</sup>, Antalya’nın da dâhil olduğu güney sahil şeridinin neredeyse tamamında Mayıs ayı sonundan itibaren sıtmanın öldürücü etkisinin hissedildiğini, bu sebeple kışın ova köylerinde yaşayan halkın yaz mevsiminin gelmesiyle birlikte dağlara göç ettiğini, hatta sohbet ettiği bir köylünün yazın gelmesiyle birlikte kuşları dahi sıtma tuttuğunu söylediğini aktarmaktadır.<sup>19</sup> American Board of Commissioners

---

<sup>13</sup> Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Trankripsiyonu-Dizini**, (Haz: Y. Dağlı, S.A. Kahraman), 4.Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s.343.

<sup>14</sup> Aynı yer.

<sup>15</sup> Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Trankripsiyonu-Dizini**, (Haz: S.A. Kahraman, Y. Dağlı, R. Dankoff), 8.Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s70.

<sup>16</sup> Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar 5973, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 462, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452 Numaralı Yazmaların Mukayeseli Transkripsiyonu-Dizini**, (Haz: S.A. Kahraman, Y. Dağlı, R. Dankoff), 10.Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s.190.

<sup>17</sup> Daniel Panzac, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Veba 1700-1850**, (Çev: Serap Yılmaz), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, s.18

<sup>18</sup> E.J Davis, **Anatolica:The Journal of a Visit to Some of the Ancient Ruined Cities of Caria, Phrygia, Lycia and Pisidia**, Grant&Co., London, 1874, s. 39-40.

<sup>19</sup> a.g.e, s. 202-204.

for Foreign Missions'ın (ABC FM) temsilcisi olarak 1839 yılında İstanbul'a gelen Cyrus Hamlin, 1877 yılında yayınlanan anılarında ülkedeki vadilerin neredeyse tamamının sıtmalı olduğundan bahsetmiş ve sıtmaya yakalanmamak için kinin kullanımını dâhil diğer hangi tedbirlerin alınabileceğine değinmiştir.<sup>20</sup> W.J. Childs ise 1912 yılında Samsun'dan başlayarak İskenderun'da tamamladığı Anadolu gezisinde kinin kullanılmasına rağmen Kayseri'deki ikinci gününde sıtmaya nasıl yakalandığını anlatmıştır.<sup>21</sup> Daha pek çok örneğine rastlayabileceğimiz bu minvaldeki tecrübeler, sıtmanın yıllar boyu Anadolu ve Rumeli'deki gündelik yaşamın göz ardı edilemez bir parçası haline geldiğini en açık biçimde ortaya koyarken söz konusu durum Dr. Reşit Galip tarafından şu sözlerle ifade edilmiştir:

*“Avrupa'nın meşahîr etibbasından ve emraz-ı zühreviye müderrislerinden biri bel soğukluğunu tarif ederken ne kadar müteammim bir hastalık olduğunu anlatmak için “bazılarımız çektik, bazılarımız halen çekmekteyiz, bazılarımız da behemehâl çekeceğiz demiştir. Bu sözleri sıtma için bizim memleketimize tatbik edebiliriz. Hakikaten Anadolumuzun pek mahdud aksanı istisna edilmek şartıyla hiçbir kasabamızda kimse “ben sıtmaya tutulmadım ve tutulmayacağım” diyemez. Derse mucib-i taaccüb ve inanılması müşkül bir şey söylemiş olur”.*<sup>22</sup>

Sıtmanın yarattığı tahribatın genişlemesinde Avrupa Kıtası için coğrafi keşifler nasıl bir etki yarattıysa Osmanlı için de fetihler aynı derecede etkili olmuştur. Seferlerden hasta olarak dönen askerler, hastalığın anavatanda yayılmasına istemeden de olsa katkı sağlarken önü alınamaz salgınların yarattığı can kayıpları, daha bilimsel tedavi yöntemlerinin araştırılmasını ve elde edilen sonuçların yazılı eserlerle sistematik olarak sonraki nesillere aktarılmasını gerekli kılmıştır. Kınakına üzerine yazılmış ilk monografi olma özelliğini taşıyan Bursalı Hekim Ali Münşi'nin 1732 yılında yayınlamış olduğu “*Tuhfe-i Aliyye*”, bu eserlerin en önemlilerinden bir tanesidir. Tıp alanındaki bilgisinin yanı sıra literatüre kazandırdığı çok sayıda telif ve tercüme eser ile modern tıbbın ülke sınırları içerisinde yayılmasına önemli katkılar sağlayan Ali Münşî, *Tuhfe-i Aliyye* adlı eserinde, sıtma (malarya) hastalığının iyileştirilmesi için 17.yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa'da kullanılmaya başlayan

<sup>20</sup> Cyrus Hamlin, **Among the Turks**, American Tract Society, 1977, New York, 1877, s.314-316.

<sup>21</sup> W.J. Childs, **Across Asia Minor on Foot**, William Blackwood and Sons, Edinburg and London 1917, s.192-193.

<sup>22</sup> Reşit Galip, **Derdler ve Derdleşmeler: Tıbbî-İçtimaî Muhasebeler**, 1339 (1923), s.13.

kınakına (chinchona) bitkisinin menşei, mahiyeti, faydaları ve kullanım usulleri hakkında temel bilgiler vermiştir.<sup>23</sup> Osmanlı tabiplerine yol gösterici nitelikteki bu esere binaen denilebilir ki 18.yüzyılın ilk yarısından itibaren sıtma hastalığının tedavisiyle ilgili halk arasında yaygın olan batıl inançlardan (sıtmanın bağlatırılması, dalak kesilmesi v.b) farklı olarak modern tıbbın gereksinimleri kısmen de olsa yerine getirilmeye başlanmıştır. Bununla birlikte kininin, tablet formuyla sıtma tedavisinin ana unsuru haline gelmesi ve kullanımının yurt genelinde yaygınlaşması 19.yüzyılın başlarını bulmuştur. Dönem içerisinde Tıbbiye’de yapılan klinik derslerinde, tabip adaylarına malarya tedavisinde kullanılmak üzere kininin tavsiye edildiği ilaveten bazı hastanelerin ecza listelerinde kınakına ve sülfatoya (kinin sülfat) yer verdiği bilinmektedir.<sup>24</sup> II. Mahmut’un gerçekleştirmiş olduğu askeri reformların neticesinde yeniçeri ocağının yerini alan Asakir-i Mansure-i Muhammediye’ye ait olan 1831 senesi kayıtlarında “*Uhri canibine memur iki taburun iktiza eden ecza listesinde diğer ilaçlar meyanında 33 dirhem (100 gr. kadar) sülfato (sulfate de quinine) ve 100 dirhem (300 gr. Kadar) kınakına;15. Alayın 4 Tabur askerlerin zabıtlar ve neferlere mahsus Manastır Hastanesinde olan hastalara iktiza eden ilaç listesinde diğerleri meyanında 25 dirhem (75 gr. kadar) sülfato (sulfate de quinine) ve 100 dirhem (300 gr. kadar) kınakına*” ifadelerinin yer aldığı görülmektedir.<sup>25</sup>

19. yüzyılın, sıtma hastalığının Osmanlı topraklarındaki seyri açısından birbirine zıt yönde gelişen iki temel olguyu içinde barındırdığını söylemek mümkündür. Bunlardan ilki, özellikle Avrupa merkezli tıbbi araştırmaların ışığında sıtmaya karşı daha bilinçli bir mücadelenin verilmeye çalışılmasıdır. Yalnızca kinin kullanımı değil bataklık humması olarak da adlandırılan hastalığın önlenmesi için durgun suların ve bataklıkların kurutulmasından, çeltik ekiminin sınırlandırılmasına kadar sonraki yıllarda da devam edecek pek çok koruyucu tedbir, devletin ilgili birimi tarafından o günün şartlarında alınmaya çalışılmıştır. Bursa Sancakbeyi Dilaver Paşa, İstanbul’a yazdığı 1841 tarihli mektupta, yörenin bazı kesimlerinde

<sup>23</sup> Salim Aydüz, Esmâ Yıldırım, “*Bursalı Ali Münşi ve Tuhfe-i Aliyye/Kına Kına Risâlesi Adlı Eserinin Çevirisi*”, **Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları**, sayı:10, İstanbul, 2002, s. 86-89.

<sup>24</sup> Süheyl Ünver, “*Türkiye Malarya Tarihi Hakkında Düşüncelerim*”, **Dirim**, c.19, sayı:1-2, (Ocak-Şubat 1945), s.35

<sup>25</sup> Süheyl Ünver, Metine Belger, “*Yugoslavyanın Eski Osmanlı Vilayetlerinde Malarya Tarihi Üzerine Rapor*”, **Tıp Fakültesi Mecmuası**, Kenan Basımevi ve Klişe Fabrikası, yıl:2, sayı:9, İstanbul, 1939, s. 1157.

sıtma hastalığının önlenmesi amacıyla pirinç ekiminin yasak edildiği, buna rağmen bazı şahısların bu yasağın hilafında davranarak fırsat bulduklarında pirinç ektikleri bunun da sıtmanın yayılmasına yol açarak can ve mal kayıplarına sebep olduğunu belirtmekte, bu hususta “*izinsiz pirinç ekilmeyüp, hububat zer’olunması hususunun istihsali*” konusunda Sultan’dan “*himmet buyurmasını*” istemiştir.<sup>26</sup> Yine 1892 yılı Manastır Vilayet Salnamesinde nehir ve bataklıkları ıslah ederek bu arazileri ziraata uygun hale getirenlere, söz konusu arazinin bedelsiz olarak verileceğine ilişkin kayda rastlanılmaktadır.<sup>27</sup>

Alınan tedbirler ve modern tıbbın gereksinimlerinin mütevazı biçimde de olsa uygulanmaya çalışılması, sıtmayla mücadele açısından olumlu bir gelişme olarak kabul edilmekle birlikte zamanla artan vakalara çözüm olduğunu söylemek güçtür. Burada aynı dönem içerisinde etkili olan ikinci bir olgudan bahsetmek gerekmektedir: *Savaşlar ve buna bağlı olarak gelişen göç olayları*. Gerçekten de 1853–1856 Kırım Harbi ile başlayan ve 93 Harbi ile devam eden süreç, Trakya ve Kafkaslardan başlayıp Anadolu’ya uzanan göç dalgalarına yol açarken muhacirlerin gerek göç esnasında gerekse de göç sonrası yerleştirildikleri bölgelerdeki imkânsızlıklardan ötürü büyük çoğunluğunun başta sıtma olmak üzere kolera, tifo, tifüs gibi salgın ve bulaşıcı hastalıklara yakalandıkları bilinmektedir.<sup>28</sup> Durum karşısında devlet imkânlarıyla çevredeki bataklıkların kurutulması, sorunlu bölgelere doktor görevlendirilmesi<sup>29</sup>, gibi çözümler üretilmeye çalışılsa da bunlar hastalığın yayılmasını önlemeye yeterli olmamış böylelikle 20.yüzyıla son derece sıkıntılı bir geçiş yapılmıştır.

20. yüzyılın ilk çeyreği, sıtma hastalığının yayılımı ve yarattığı tahribat açısından Osmanlı’nın en “buhranlı” yılları olmuştur. Dönem içerisinde sorunun çözümüne ilişkin önceki yıllara nazaran daha kapsayıcı çözümler üretilmeye çalışılmış, bu kapsamda 1910 yılında çıkarılan Pirinç Ziraatı Kanunnamesi ile çeltik ekilecek alanlara sınırlamalar getirilmiş (çeltik ekimi için, nüfusu 500’e kadar olan köylerin son meskenlerinden itibaren en az 500 m, nüfusu 5.000’e kadar olan köy ve

<sup>26</sup> Fahri Dalsar, “*Sıtma Mücadelesi ve Tarihi Bir Vesika*”, **Sağlık Dergisi**, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları cilt 19, Sayı:115, 1945, s.308-309.

<sup>27</sup> Ünver, **a.g.m.**, s.1158.

<sup>28</sup> **BOA**, A. MKT.MHM., 357/81 (H 23.01.1283/M 07.06.1866); **BOA**, Y..PRK.SH. 1/13 (H 29.02.1298/M 31.01.1881).

<sup>29</sup> **BOA**, DH.MKT., 1333/52 (H 29.09.1297/M 04.09.1880).

kasabalardan en az 1.000 m, nüfusu 20.000'e kadar olanlardan 2.000 m, 20.000'den fazla olanlardan ise en az 3.000 m mesafe bırakılması zorunlu kılınmış)<sup>30</sup> yine aynı yıl içerisinde fukaraya ücretsiz olarak kinin dağıtılmaya başlanmıştır.<sup>31</sup> Balkan Savaşının patlak vermesiyle kinine olan ihtiyacın artması, ücretsiz kinin dağıtımına yeni bir şekil vermeyi mecbur kılmış bu maksatla 1913 yılında “*Sıtmalı Mahallerde Fukara Ahaliye ve Zürrâya Meccanen Kinin Tevzii Hakkında Nizamname*” yayınlanmıştır. Nizamname gereğince 1914 yılı sonuna kadar 2.000 kg, 1915 yılında 308 kg, 1916 yılında ise 632 kg kinin ücretsiz olarak dağıtılmıştır.<sup>32</sup> Aynı yıllarda Enver Paşa'nın Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı sıfatıyla kıta komutanlarına göndermiş olduğu talimatta kininin gerek önleyici gerekse de tedavi edici yönlerinden bahsedilmiş ve muntazaman kullanılmasının önemine değinilmiştir. Talimatta bunun yanı sıra ordugâhların daha yüksek irtifalarda ve şehir merkezlerine en az 1-2 km uzaklıkta kurulması, sivrisineklerle mücadele adına küçük çaplı durgun suların kazılacak kanallar vasıtasıyla ıslah edilmesi, büyüklere ise Ordu Kumandanlığı'ndan alınacak ham petrolün 14 günde 1 tatbik edilmesi buyrulmuştur.<sup>33</sup> 1916 yılı itibariyle 1. Dünya Savaşı'nın olumsuz koşulları her alanda olduğu gibi ecza maddelerinin tedariki ve idamesi konusunda da kendini hissettirmeye başlayınca, kabul edilen kanun-ı muvakkat ile Sıhhiye Müdüriyet-i Umûmîyesinin bütçesine 50.000 lira ilave kaynak tahsis edilmiş<sup>34</sup>, 1917 yılında çıkarılan “*Kanun-ı Muvakkatın Suret-i Tatbikiyesi Hakkında Nizamname*” ve “*Kinin Tedariki ve Furuhtu Hakkında Kanun*” ile de kinin, İtalyan örneğinden esinlenerek devlet tekeline alınmıştır. Böylece özellikleri Yüksek Sağlık Meclisi'nce belirlenecek olan kininin, Sıhhiye Nezareti tarafından toz veya tablet olarak ithal edilmesi, müteakiben de Ziraat Bankası (1.derece bayi) veya yerel idareden bayilik ruhsatı alan

---

<sup>30</sup> İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Cumhuriyetin Harcı/İkinci Kitap: Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 131.

<sup>31</sup> Zeki, “*Hıfzısıhha Şubesinin 1332 Senesi Zübde-i Mesaisi*”, **Sıhhiye Mecmuası**, yıl:4-5, sayı:11-12, 1333 (1917), s.1048.

<sup>32</sup> Zeki, **a.g.m.**, s.1048-1049.

<sup>33</sup> **TİTE Arşivi**, 195.159.28 (Belgede talimatın yayınlandığı tarih yer almasa da ATASE tarafından yapılan ve aynı belgeden faydalanılan çalışmada, talimatın yayınlandığı yılın 1917 olduğu belirtilmiştir. Bkz: **Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde Sağlık Hizmetleri**, ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2011, s. 68-70 (**BELGE-1**).

<sup>34</sup> Gürkan Sert, Emre Dölen, “*Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Devlet Kinini*”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, XIV/2, 2013, s. 74.

kişiler (2.derece bayi) tarafından halka cüzi miktarda kâr eklenerek satışının yapılması hedeflenmiştir.<sup>35</sup>

Dönem itibariyle halk için yaşamsal bir tehdit mahiyetini alan sıtma hastalığına çare olması amacıyla yapılan çalışmalar, pozitif yönde bir kıpırdanma sağlarken Cumhuriyet Dönemi ile birlikte hayata geçirilen benzer nitelikteki uygulamalara da altyapı oluşturmuştur. Bununla birlikte Balkan Harbi ile başlayan ve 1. Dünya Savaşı ile devam eden süreçte bakımsızlık, tedbirsizlik ve yokluk nedeniyle sıtma hastalığının epidemi düzeyine çıkmasına engel olunamamıştır. Cephe haricinde özellikle muhacirlerin iskân edildikleri bölgelerde yaygın olarak görülen sıtma hastalığına karşın Hilal-i Ahmer Cemiyeti kanalıyla bazı koruyucu ve tedavi edici tedbirler (kinin tedariki/dağıtımı, hanelerdeki hijyenik koşulların sağlanması, hastane açılması vb.) alınmaya çalışılsa da<sup>36</sup> bu tedbirler nihayetinde yetersiz kalmıştır. Ahmet Cevdet tarafından dile getirilen serzeniş dolu “*Isıtma pek eski zamandan beri bilinir bir hastalıktır. Hele bizde ısıtma çıkmayan yok gibidir. İnsanı dünyaya geldiğine bin kere pişman eden bu hastalığı cümlemiz biliriz. Çekeriz. Fakat ehemmiyet vermeyiz*”<sup>37</sup> ifadeleri o dönemki hissiyata tercüman olurken Irak cephesinde bulunan 6. Ordu’da 1916 senesi içerisinde 7.930 asker sıtmaya yakalanmış, bunların 470’i vefat etmiş (ölüm oranı % 5,9); 1917 senesi içerisinde 5.546 asker sıtmaya yakalanmış, 260’ı vefat etmiş (ölüm oranı % 4,5); 1918 senesi içerisinde ise 5.600 asker sıtmaya yakalanmış ve 636’sı vefat etmiştir (ölüm oranı % 11,4).<sup>38</sup> 1917 yılında 3. Ordu’da sadece Ağustos ayı içerisinde 417 yeni sıtma vakası kayıtlara girmiştir.<sup>39</sup> Aynı yıl içerisinde yine 3. Ordu bünyesinde ilk defa kinin kartı kullanılmaya başlanırken mıntika dâhilinde yapılan bazı kan incelemeleri ise sıtmanın toplumsal alanda yarattığı tahribatı görmek açısından önemlidir: Ordu merkeze bağlı 41 köyde 2.349 kişi kan muayenesine tabi tutulmuş bunlardan 1.828’inde (% 77,8), Çarşamba, Samsun ve Bafra’dan müteşekkil Canik Livası’nda

---

<sup>35</sup> Zafer Koşlu, Nihal Doğan, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti’nde Sıtma Mücadelesi ve Bu Amaçla Yapılan Yasal Düzenlemeler”, **Türkiye Parazitoloji Dergisi**, 34 (3), 2010, s.211-214; Gürkan Sert, Emre Dölen, **a.g.m.**, s.75-79.

<sup>36</sup> **TKA**, 21/26 (29.Nisan.1330/12 Mayıs 1914); **TKA**, 203/22 (27 Haziran 1333/27 Haziran 1917) **TKA**, 73/143 (07 Ağustos 1335/7 Ağustos 1919).

<sup>37</sup> Ahmet Cevdet, “*Isıtma-Sivrisinekler-Bataklıklar*”, **Sebilürreşat**, sayı:242, 1 Mayıs 1913, sf.130.

<sup>38</sup> Abdülkadir Noyan, **Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarımız**, Son Havadis Matbaası, Ankara, 1956, s.81.

<sup>39</sup> **Birinci Dünya Savaşı’nda Doğu Cephesi’nde Sağlık Hizmetleri**, (Ek İstatistik Cetveli).

ise muayene edilen 9.304 kişiden 6.168'inin (% 66) kanında sıtma paraziti rastlanılmıştır.<sup>40</sup>

1. Dünya Savaşında vuku bulan hastalık ve ölüm olayları üzerine yapılan araştırmalarda, savaş süresince orduda toplam 451.803 sıtma vakasının görüldüğü bunlardan 23.359'unun vefat ettiği belirtilmektedir. Buna göre sıtmaya yakalananların, toplam hasta sayısına oranı %13,1, sıtmadan hayatını kaybedenlerin, hastalıktan ölen toplam sayıya oranı ise %5'tir.<sup>41</sup> Harbin 90.yılında gerçekleştirilen çalışmada, toplam (şehit ve yaralıdan ölen) 82.081 askerin çatışma sonucu hastanelerde yaşamını yitirdiği bilgisi yer almaktadır.<sup>42</sup> Bu sayı, hastaneye hiç ulaştırılmadan ölen asker mevcudunu içermese de yapılan diğer çalışmaların ışığında<sup>43</sup> harp süresince sıtmadan ölen asker sayısının neredeyse muharebede ölen asker sayısının %20-%25'ine eşit olduğu görülmektedir. Sıtmanın öldürücü etkisinin yanı sıra tedavi ve nekahet dönemi boyunca yarattığı işgücünü kaybını da hesaba katarsak savaş süresince ordunun bekası açısından ne denli ciddi bir tehdit unsuru olduğu ortaya çıkmaktadır.

Sıtma hastalığının cephe ve cephe gerisinde yarattığı tahribat, Kurtuluş Savaşı yıllarında da tüm hızıyla devam etmiştir. Savaş süresince ordunun yaklaşık olarak %40'ının sıtmalılığı olduğu bilinmektedir. Hıfzıssıhha Umum Müdürü Dr. Ekrem Hayri'nin raporunda 1921 yılında nüfusu 200.000 civarında olan Antalya şehrinde, sıtma vakalarının 172.000'e ulaştığı<sup>44</sup>; Söke, Koçarlı, Burdur, Yenipazar, Bağarası bölgelerinde ise hasta olanların %70'inin sıtmalılığı olduğu belirtilmiştir.<sup>45</sup> Görüldüğü üzere 20.yüzyılın ilk çeyreğinin sonuna gelindiğinde Anadolu ve Rumeli

<sup>40</sup> Tefik Sağlam, **Büyük Harpte 3.Orduda Sıhî Hizmet**, Askeri Matbaa, İstanbul, 1941, s.320-321.

<sup>41</sup> **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem 2, Toplantı 91, Cilt 24 (26 Nisan 1926), s.17.

<sup>42</sup> Hikmet Özdemir, **Salgın Hastalıklardan Ölümler (1914-1918)**, TTK Basımevi, Ankara, 2010, s.138-139.

<sup>43</sup> İngiliz ve Fransız askeri yetkilileri tarafından yayınlanan istatistiklerde çatışmalarda ölen toplam Osmanlı Askeri sayısı (hastalıktan ölenler hariç) 85.000 olarak gösterilmiştir. Bu rakam Ahmet Emin (Yalman) tarafından, Türkiye Milli Müdafaa Vekâleti Sağlık Bölümü'nden elde edilen veriler doğrultusunda yapılan çalışmada, Çanakkale Savaşı hariç olmak üzere 60.000 olarak gösterilmiştir. Çanakkale Savaşında çatışmada ölen asker sayısının 40.000-50.000 arasında olduğundan hareketle, I. Dünya Savaşı süresince çatışmada ölen asker sayısının yaklaşık 100.000-110.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. **a.g.e.** s.132-146.

<sup>44</sup> Sıtma hastalığının Antalya ilinde yarattığı tahribatın kaza ve köy bazında detayı için bkz. Hasan Ferid, "*Anadolu'yu Kasub Kavuran Bir Müdhiş Hastalık*", **Resimli Ay**, 31 Ekim 1924, sf.16-18.

<sup>45</sup> **Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl**, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, No:422, Ankara, 1973, s.101.

Coğrafyasında sıtma hastalığının seyri açısından hiç de iç açıcı bir durum söz konusu değildir. Bu sıhhi manzaraya binaen siyasi otoritenin Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte ne gibi tedbirler aldığı, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde detaylı olarak ele alınacaktır. Bununla birlikte sonraki yıllarda, yürütülecek olan sıtma mücadelesinin ana unsuru olacak sağlık teşkilleri bakımından Cumhuriyet'in nasıl bir bakiye devraldığına da değinmek uygun olacaktır.

### **C-İmparatorluğun Son Döneminde Sağlık Alanında Yürütülen Teşkilatlanma Çalışmaları**

Daha önceden de değinildiği üzere İmparatorluğun sön döneminde yaşanan savaş ve göç olayları, toplumun genel sağlık düzeyini son derece olumsuz biçimde etkilemiş, bu durum da sağlık alanında bazı yapısal düzenlemelerin yapılmasını zorunlu kılmıştır. Bu kapsamda 1838 yılında kurulan ve hemen iki yıl içerisinde uluslararası bir nitelik kazanan Meclis-i Tahaffuz, Osmanlı İmparatorluğu'nun toplum sağlığı alanındaki ilk resmi kurumu olmuştur.<sup>46</sup> Ülkeyi “*dışarıdan gelecek olan salgın hastalık tehdidine karşı korumak ve gerekli tedbirleri almak*” amacıyla ihdas edilen bu kuruluşun faaliyetlerini desteklemek üzere 1881 yılında Meclis-i Sıhhiye-i Umumiye de hayata geçirilmiş böylelikle salgın hastalıklardan hijyene, halkın genel sağlık düzeyi üzerinde etkisi olan tüm faktörler kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.<sup>47</sup> Bunlara ilaveten 5 Temmuz 1865 yılında imzalanan Cenevre Sözleşmesi gereğince cephede yaralanan askerlerin tedavisi ve diğer sosyal yardım faaliyetlerinin yerine getirilmesi maksadıyla 1877 yılında Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti kurulmuş<sup>48</sup>, hemen arkasından da sonraki yıllarda sırasıyla Meclis-i Maarif-i Tıp (1906) ve Meclis-i Umur-u Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye (1908) adını alacak olan Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye (1878) faaliyete geçirilmiştir.<sup>49</sup> Görevi “*belediyelere hekim, eczacı, aşıcı ve ebe gibi sayılı personeli tayin etmek, yabancı ülkelerde sağlık eğitimi görmüş olanlara Osmanlı İmparatorluğu'nda çalışma izni vermek*” olan Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye, yukarıda bahsedilen isim ve teşkilat değişiklikleri ile 1913 yılına kadar çalışmalarını

<sup>46</sup> Nuran Yıldırım, “*Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları*”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, cilt 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.1320.

<sup>47</sup> **a.g.m.** s.1320.

<sup>48</sup> Mesut Çapa, **Kızılay [Hilâl-i Ahmer] Cemiyeti (1914-1925)**, Rıhtım Ajans ve Yayınevi, Ankara, 2010, s. 10, 12.

<sup>49</sup> **Sağlık Hizmetlerinde 50 yıl**, s.22.



sürdürmüş ve 1 Mart 1913 yılında kabul edilen “*Sıhhiye Müdüriyeti Umumiyesi Teşkilatına Dair Kanun-u Muvakkat*” ile de lağvedilerek yerini Dâhiliye Nezareti’ne bağlı Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi’ne bırakmıştır.<sup>50</sup> 1914 yılı içerisinde Dâhiliye Nezareti’nin adı Dâhiliye ve Sıhhiye Nezareti olarak değiştirilmiş ve Nezaret, uhdesindeki üç kuruluşla (Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi, Karantina İdaresi ve Hicaz Sıhhiye İdaresi) sağlık işlerini yürütmüştür. Böylelikle İmparatorluğun son döneminde sağlık hizmetleri, Dâhiliye Nezareti’nin uhdesinde ikinci derece bir devlet örgütü vasfıyla yürütülmeye başlanmıştır.<sup>51</sup>

Teşkilatlanmaya yönelik bu çabalar, hiç şüphesiz ki sağlık alanında yıllar süren ihmalkârlığın ve düzensizliğin önüne geçilmesi adına yeterli olmasa da önemlidir. Nitekim devayı dalak kestirmek, hocaya okutmak vb. bir takım batıl inanışlarda arayan halk, devlet eliyle modern tıbbın koruyucu şemsiyesi altına alınmak istenmiş fakat peşi sıra girilen harpler bu girişimlerden istenen faydanın sağlanmasını engellemiştir. İngiliz Yüksek Komiseri Sir H. Rumbold’un, Dışişleri Bakanı Lord Curzon’a göndermiş olduğu 27 Nisan 1921 tarihli, “gizli” gizlilik dereceli 1920 yılı Türkiye Raporu’nda yer alan İstanbul’daki sağlık hizmetleri ile ilgili değerlendirmeler, aslında dönem itibariyle Türkiye’deki sağlık hizmetlerinin durumunu ve teşkilat olarak özerk bir kurumun gerekliliğini net biçimde ortaya koymuştur:

*“...Kısacası, İstanbul’daki mevcut kurumlar geçmişte on yıllarca hüküm süren kötü yönetimlerin ve dört yıllık savaş döneminde neredeyse bütünüyle ihmal edilmiş olmanın sıkıntısını çekmektedirler. Planlanan reformların başarıya ulaştırılması, gerçek anlamda bir kamu sağlığı yasasının işlevsel kılınması ve İstanbul’un sıhhi açıdan makul bir düzeye getirilebilmesi için kapsamlı tedbirlere ihtiyaç duyulmaktadır ki, bu hemen her şeyin baştan aşağı değiştirilmesi anlamına gelmektedir. Bu değişiklikler şu anda karşılanması mümkün olmayan yüklü bir harcama gerektirdiği kadar, halkın ve onu yönetenlerin alışkanlıklarında ve sıhhi konulara bakışında da köklü değişiklikler gerektirmektedir.”<sup>52</sup>*

<sup>50</sup> Yıldırım, **a.g.m.**, s.1321.

<sup>51</sup> **Sağlık Hizmetlerinde 50 yıl**, s.22, 23.

<sup>52</sup> Ali Satan, **İngiliz Yıllık Raporları’nda Türkiye (1920)**, İstanbul, Tarihçi Kitapevi, 2010, s.104-105.

Ülkedeki sağlık durumunun ciddiyetinin başından beri farkında olan Anadolu Hareketi, TBMM'nin kurulmasıyla hemen konuya el atmış ve bu kapsamda 2 Mayıs 1920'de kabul edilen 3 numaralı kanunla Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti kurulmuş<sup>53</sup> müteakiben de 3 Mayıs 1920 tarihinde Dr. Adnan Adıvar, ilk Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili olarak atanmıştır.<sup>54</sup> Personel, malzeme ve mevzuat bakımından kurulduğu tarih itibariyle pek çok eksigi bulunan bu kuruluş, özellikle 5 Haziran 1921 nizamnamesinin gereği olarak muhacir işlemlerini de üstlenerek yoğun bir mesai ve ağır sorumlulukların altına girerken Cumhuriyet Dönemiyle birlikte sıtmaya karşı girişilen amansız mücadelenin de merkezi olmuştur.



---

<sup>53</sup> **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem 1, Toplantı 9, Cilt 1 (2 Mayıs 1336/2 Mayıs 1920) s.185.

<sup>54</sup> **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem 1, Toplantı 10, Cilt 1 (3 Mayıs 1336/3 Mayıs 1920) s.198.

## BİRİNCİ BÖLÜM

### SITMA MÜCADELESİNİN ÖRGÜTLENMESİ VE İLK UYGULAMALAR

(1923-1935)

#### 1.1 Sıtma Mücadelesi Başlarken

Uzun süren savaşlar ve salgın hastalıklar nedeniyle insan gücünün önemli bir kısmını kaybeden Türk Devleti'nde, kalan nüfusun nitelik ve nicelik olarak iyileştirilmesi, TBMM hükümetinin kurulmasıyla başlayan, Cumhuriyetle devam eden süreçte siyasi otoritenin en fazla ehemmiyet verdiği konulardan bir tanesi olmuştur. Nüfusun nitelik olarak iyileştirilmesi için özellikle eğitim alanında kapsamlı reformlar gerçekleştirilmeye çalışılırken nüfus artışını sağlamak amacıyla sıtma, verem, frengi, trahom, çiçek gibi yıllardır halkın belini büken toplumsal hastalıklarla mücadele, hükümetin en öncelikli vazifeleri arasında addedilmiştir. Dr. Reşit Galip'in ifadesiyle o yıllarda *“bir milletin hayatiyetinin, tevellüdatının vefiyatına nispeti ile tayin olunacağına”* inanılmış<sup>55</sup> ve tüm gayretler bu yöne teksif edilmiştir. Nitekim Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin kuruluşunu müteakip hazırlanmış olduğu mesai programında salgın ve bulaşıcı hastalıklarla mücadeleye de özel bir parantez açması şaşırtıcı değildir.<sup>56</sup>

Salgın ve bulaşıcı hastalıklarla mücadeledeki kararlılığın izlerini hükümet programlarında da görmek mümkündür. 9 Mayıs 1920'de açıklanan ilk hükümet programında *“emrazı içtimaiye namı altında zikrolunan malaraya ve frenginin tahdidi mazarratı için diğer şüubatı idare ile müttehiden ittihazı tedabir olunacağını söylemek isteriz”*<sup>57</sup> ifadesiyle sıtma ve frengiye karşı topyekûn bir mücadeleye girişileceği belirtilirken, 4. İcra Vekilleri Heyeti Reisi Ali Fethi (Okyar) Bey tarafından açıklanan hükümet programında sıtma hastalığıyla ilgili son derece çarpıcı ifadeler yer verilmiştir:

*“Memleketimizde en çok tahribat yapan hastalıkların verem ve frengi olduğu zannı yanlış olarak taammüm etmiştir. Hâlbuki bizde en mühim sıhhi tahribatı yapan malaradır. Bu hastalık yurdumuzun, milletimizin karabelasıdır. En vahim derdi içtimaimizdir. Sıhhiye Vekâleti en büyük gayretini bu hususu sarf edecektir. Fakat bu*

<sup>55</sup> Reşit Galip, **Köy Muallimleri ile Sağlık Konuşmaları**, Muallim Kitapları No:1, Devlet Matbaası, İstanbul, 1933, s.112.

<sup>56</sup> **Cumhuriyetin İlk 15 Yılında Sağlık Hizmetleri**, Bayrak Matbaası, İstanbul, 1998, s. 334.

<sup>57</sup> **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem 1, Toplantı 13, Cilt 1 (9 Mayıs 1336/9 Mayıs 1920) s.241.

*derdin devası milyonlarla masrafa muhtaçtır. Bu iş zayıf bir bütçe ile mümkünül husul olmayan şeydir. Binaenaleyh Sıhhiye Vekâletinin bu baptaki mesaisi 1340 senesi içinde maatteessüf cüzi bir keyfiyet ve kemiyette kalmak zaruretindedir”.*<sup>58</sup>

Aradan bir sene geçtikten sonra yine Ali Fethi Bey hükümetinin programında ise sıtma ile mücadelenin toplumsal boyutunun yanı sıra iktisadi boyutu üzerinde de durulmuş özellikle hastalıktan yoğun şekilde muzdarip olan muhacirlerin sıhhi durumlarının iyileştirilmesi konusunda yoğun bir mesai harcanacağı dile getirilmiştir. Programa göre halkın *“bünye-i içtimaiyesini yıpratın sıtma ile ciddi bir suretle mücadeleye girişmek Sıhhiye Vekâletinin en esaslı umdesi”* olarak görülmüş *“iklim ve meskenlerini tebdil sebebi ile bittabi sıhhi meskenlerden mahrumiyet itibarı ile hastalıklara daha ziyade maruz bulunan muhacirlerin ve harikzedelerin ahvali sıhhiyesine itina etmek ve bu mintikalarda sıhhi tedabiri teksif eylemek cümle-i mesaimizden olacaktır”* ifadesiyle de mücadelenin özellikle muhacirler üzerine yoğunlaşacağı ipuçları verilmiştir.<sup>59</sup> *“Yol ve köprülerin inşasını, sıhhati umumiyeyi ve dolayısıyla iktisadi milliyeyi pek ziyade alakadar eden bataklıkların kurutulması ve ticaretgâh limanlarımıza yapılmasını görmenin ne kadar hararetli bir arzuya mâkes olduğunu zikre hacet görmem”* ifadesi ise önemi sonraki yıllarda artarak devam edecek sıtma mücadelesinin iktisadi boyutuna dikkat çekmiştir.<sup>60</sup> Söz konusu hükümet programının müzakere edilmesi esnasında Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, hükümetten özellikle yürüttüğü politikalarda samimi olmasını ve karşılaşacakları her türlü zorlukta çareyi yine milletin sinesinde aramaları gerektiğini tavsiye etmiş, bunun üzerine söz alan Başvekil Ali Fethi Bey ise memleketteki nüfus meselesinin öneminin hükümet tarafından takdir edildiğini ve bunun için yegâne çarenin sıtma ve çocuk ölümlerine karşı mücadele etmek olduğunu ifade etmiştir. Başvekilin göre *“Hükümet yalnız kendi vesaiti ile mücadele edemeyecek olursa ki edemeyeceği aşikârdır, Himayei Etfal Cemiyetinden, Hilâli Ahmerden, Türk Ocaklarının ve diğer teşkilât-ı hususiyenin vatanperverane olan mesaisinden istifade etmeyi düşünecek ve onların mesaisine muavenet etmeyi kendisine bir farıza addedecektir”.*<sup>61</sup>

<sup>58</sup> TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 2, Toplantı 14, Cilt 1 (5 Eylül 1339/5 Eylül 1923), s.427.

<sup>59</sup> TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 2, Toplantı 13, Cilt 10 (27 Teşrinisani 1340/27 Kasım 1924), s.399.

<sup>60</sup> a.g.c. s.398.

<sup>61</sup> a.g.c. s.402, 406.

Henüz Manastır Askeri İdadisi'ne devam ederken sıtmaya yakalanan<sup>62</sup> ve Trablusgarp'tan Kurtuluş Savaşına kadar hayatının önemli bir kısmını cephede geçirerek salgın hastalıkların yarattığı tahribata bizzat şahitlik eden Mustafa Kemal için de salgın hastalıklar ile mücadele, nüfusun iyileştirilmesi için kesinlikle üzerinde önemle durulması gereken bir olgu olmuştur. Mustafa Kemal bu konudaki görüşlerini Meclis Açılış Yılı konuşmalarında net biçimde ortaya koymuştur. Konuşmalarda yer alan ifadeler, yol gösterici olduğu kadar aynı zamanda geçmiş yılın muhasebesi niteliğindedir.

1 Mart 1922 tarihindeki Meclis 1. Dönem 3. Yasama Yılı'nı Açış Konuşmasında içinde buldukları yıl içerisinde baş gösteren hastalıkların alınan sıkı tedbirlerle bertaraf edildiğini belirten Mustafa Kemal, sıtmalı yerlere yeterli miktarda kinin dağıtıldığını da ekleyerek sosyal hastalıklar ile uğraşının daha etkili ve ayrıntılı şekilde yapılmasının gerekliliğine dikkat çekmiştir.<sup>63</sup> Bir yıl sonra 1 Mart 1923 tarihindeki açış konuşmasında İstanbul Kimyahanesi'nde üretilen devlet kinininin 1000 kg.a yakınının Ziraat Bankası eliyle bütün bölgelere dağıtıldığını, 250 kg kininin de parasız olarak dağıtıldığını ifade etmiştir. Ayrıca yine bir önceki yılın ödeneğinden artan para ile dışarıdan yaklaşık 1000 kg.lık kinin alımı için başvurulduğunu açıklamıştır. Konuşma içerisinde yer alan ve sıtma hastalığına ilişkin kalıcı çözüm önerisi ise devletin sonraki yıllarda uygulayacağı sıtma ile mücadele kampanyasının temelini teşkil etmiştir. Mustafa Kemal'e göre sıtma hastalığının kökünün kazınması için tek çare kurutma ve arazi ıslah sorununa çözüm bulup şehir ve köylerin sağlık koşullarının düzeltilmesini sağlamak olmuştur. Uygun koşullar olduğunda hemen bu faaliyetlere ağırlık verilmeli ve bu husus bayındırlık ile sağlık işlerinin en önemli görevlerinden birisi halini almalıdır.<sup>64</sup>

Mustafa Kemal'in 1 Kasım 1924 tarihinde 2. Dönem 3. Yasama Yılı Açılışında kullandığı ifadeler ise sıtma ile mücadele kararlılığın en net biçimdeki ifadesidir: *“Bahusus sıtmaya karşı, başlı başına bir mücadele devresine girilmesi Meclisi Âlinin derpiş edeceği muazzamattan addolunsa yeri vardır. Muhakkaktır ki*

<sup>62</sup> Eren Akçiçek, *“Atatürk'ün Sıtma Hastalığı”*, **Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma** (Edt: Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara, 2017, s.695.

<sup>63</sup> **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem 1, Toplantı 1, Cilt 18 (1 Mart 1338/1 Mart 1922), s.3.

<sup>64</sup> **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem 1, Toplantı 1, Cilt 28 (1 Mart 1339/1 Mart 1923), s.7.

*bizim için nüfusun vikaye ve tezyidini ve çalışanların kuvvet ve zindegisini temin eden tedabirin başında sıtma mücadelesi bulunmalıdır”.*<sup>65</sup>

Görüldüğü üzere TBMM'nin açılışı ve onu takip eden yıllarda gerek hükümet programlarında gerekse de meclis açış konuşmalarında salgın hastalıklar ve özellikle sıtma hastalığı ile mücadele konusundaki kararlılık göze çarpmaktadır. Bu siyasi kararlılık, senelerdir Anadolu insanının kanını emen sıtmaya karşı, mücadele anlamında hiç şüphe yok ki eksik kalan parçayı tamamlamış ve 1924 yılı içerisinde bizzat Sıhhi ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili Dr. Refik Saydam uhdesinde toplanan komisyonun çalışmaları neticesinde sıtma hastalığına karşı kapsamlı bir mücadeleye girişilmiştir.

## **1.2 Sıtma Mücadele Komisyonunun Çalışmaları**

Esasen kınakına ağacının kabuklarından elde edilen kininin, sıtma hastalığının tedavinde olumlu sonuçlar verdiği kanaat getirilmesi ve temininin sağlanarak hastalara tatbik edilmesiyle Anadolu topraklarında sıtmaya karşı küçük çaplı da olsa bir direnç gösterilmeye başlanmıştır. Tıp biliminin ilerlemesi ve özellikle sıtmanın, dişi anofeller vasıtasıyla insanlara naklolduğunun ortaya konulmasıyla, kinin tedavisine ek olarak sivrisineklerin üremesine elverişli bataklık alanların kurutulması, çeltik ekimine düzenleme getirilmesi gibi koruyucu tedbirler uygulanmaya çalışılmıştır. Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin kurularak sağlık işlerinin bağımsız bir kuruma devredilmesi, asırlardır sıtmadan muzdarip olan halka umut aşılarken özellikle İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçiş yıllarında Hilal-i Ahmer Cemiyeti kanalıyla yürütülen faaliyetler sıtma ile mücadele anlamında önemli bir yere sahiptir. Bolu, Mihalıççık ve İstanbul'daki Hilal-i Ahmer Şubelerinin kısıtlı bütçeleriyle genel merkezden temin etmeye çalıştıkları kinin ile özellikle muhacirler arasındaki sıtma yayılımını engelleme çalışmaları<sup>66</sup> ve yine Hilal-i Ahmer Kadıköy Şubesi tarafından semtte bulunan Yoğurtçu Bataklığı'nın kurutulmasına yönelik çabalar<sup>67</sup> sıtma ile mücadele anlamında son dönemki uygulamalara örnek olarak gösterilebilir.

<sup>65</sup> **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem 2, Toplantı 1, Cilt 10 (1 Teşrinisani 1340/1 Kasım 1924), s.7.

<sup>66</sup> **TKA**, 344/13 (19 Nisan 1338/19 Nisan 1922); **TKA**, 158/198 (21 Ağustos 1339/ 21 Ağustos 1923); **TKA**, 88/25 (27 Haziran 1340/ 27 Haziran 1924).

<sup>67</sup> **TKA**, 28/333 (6 Ağustos 1339/6 Ağustos 1923); **TKA**, 28/334 (21 Ağustos 1339/21 Ağustos 1923)

Sıtmanın yarattığı tahribatın önüne geçmek adına yürütülen tüm bu iyi niyetli çabalar, dönemin koşulları da göz önüne alındığında toplum sağlığı açısından olumlu bir etki yaratmıştır. Bununla birlikte ilaç, araç, malzeme, personel ve de en önemlisi plan ve programdan yoksunluk istenen neticeleri almayı engellemiştir. Bu sebeple hemen hemen yapılan tüm çalışmalarda Anadolu topraklarında sıtmaya karşı sistemli bir mücadelenin başlangıcı olarak Cumhuriyet Dönemi ve bu dönemin başlangıç yıllarında teşkil edilen sıtma mücadele komisyonunun çalışmaları ön plana çıkartılmıştır.

Sıtma ile mücadelenin ana hatlarını belirlemek amacıyla Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili Dr. Refik Saydam'ın başkanlığında, her biri kendi alanında otorite sayılabilecek 11 üyeden<sup>68</sup> oluşan söz konusu komisyon, 15 Eylül-5 Ekim 1924 tarihleri arasında İstanbul'da çalışmalarını sürdürmüş ve sıtma mücadele tarihi açısından son derece önemli olan bir rapor yayınlayarak çalışmalarını tamamlamıştır.

### 1.2.1 Sıtma Mücadele Raporu

Komisyon tarafından hazırlanan rapor, sonraki yıllarda yasalaşmak üzere meclise sunulan kanun tasarılarından, talimatnamelere toplam 21 bölümden oluşmuştur.<sup>69</sup> Özellikle raporun “*gerekçesi*” geçmiş dönemin bir muhasebesi olduğu kadar yürütülecek olan sıtma mücadelesinin toplumsal ve iktisadi yönlerine yaptığı vurgu nedeniyle üzerinde durulmaya değerdir. Buna göre;

*“Türkiye acilen bir sıtma mücadelesine başlamak mecburiyetindedir. Sıtma afeti Türkiye'nin başında büyük bir belâdır. Bunun acilen izalesine savaşmak katî bir zarurettir. Sıtma mücadelesi en kârlı teşebbüslerden biridir. Mücadelenin semeresi derhal görülmeye başlar. Mücadele mahdut devair veya müessesatın değil, bütün*

---

<sup>68</sup> Komisyon üyeleri: Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili Dr. Refik (Saydam), Tıp Fakültesi Bakterioloji Müderrisi ve Hıfzıssıhha Müessesesi Müdürü Dr. Refik (Güran), Tıp Fakültesi Emrazı Dâhiliye Müderrisi Dr. Neş'et Ömer, Gülhane Tababeti Askeriye Tatbikat Mektep ve Seririyatı Müdürü ve Sertabibi Miralay Dr. Tevfik Salim, Tıp Fakültesi Parazitoloji Müderrisi İsmail Hakkı, Gülhane Tababeti Askeriye Tatbikat Mektep ve Seririyatı Bakterioloji ve Seririyatı İntaniye Muallimi Tabip Kaymakam Hüsamettin, Gülhane Tababeti Askeriye Tatbikat Mektep ve Seririyatı Mütenavviayı Dâhiliye ve Hıfzıssıhhayı Askeriye Muallimi Tabip Kaymakam Abdülkadir, Şişli Etfal Hastanesi Sertabibi ve Dâhiliye Mütahassısı Dr. Mehmet Kâmil, Yenibahçe Gurabayı Müslimin Hastanesi Bakterioloji ve İntaniye Mütahassısı Dr. Osman Şerafettin, Tıp Fakültesi Hıfzıssıhha Muallimi ve Emrazı İntaniye Hastanesi Sertabibi Dr. Server Kâmil, Hudut ve Sevahil Sıhhiye Müdürü Dr. Kilisli Rıfat (BCA, 30.10.00.00/177.219.4 (1924)).

<sup>69</sup> **15 Eylül-5 Teşrin-i evvel İstanbul'da İnikad Eden Sıtma Mücadele Komisyonu Mukarrerâtı**, Vilayet Matbaası, Ankara, 1924.

*milletin elbirliği ile başaracağı büyük millî bir iştir. Sıtma mücadelesi Türkiye Cumhuriyeti'nin en müessir ve feyizli işlerinden biri ve belki birincisi olacaktır”.*

Gerekçede, sıtmanın yurdun en güzel ve en kıymetli alanlarına yerleşerek buraları harap ettiğinden bahsedilmiş ve 1.Dünya Savaşı Dönemine ilişkin bazı istatistiklere yer verilmiştir. Sıtmanın o dönem yarattığı tahribatın açık bir göstergesi olan bu verilere dayanarak sıtmanın kökünün kurutulması veyahut en azından zararlarının en aza indirilmesinin gerekliliği savunulmuştur.<sup>70</sup>

Türk Milletini git gide çöküşe sürükleyen bu illet ile mücadelenin gerekliliği, pek çok farklı mecrada dile getirilirken gerekçede yer alan iktisadi bakış açısı, o dönem için yeni olmakla birlikte, sonraki yıllarda yürütülecek olan mücadelenin en önemli motivasyon kaynaklarından biri olmuştur. Yapılan hesaba göre kazanç çağındaki sıtmalı insan sayısının asgari 1,5 milyon olduğu ve her sıtmalının senede en az 21 gün işten uzak kaldığı varsayılmış böylece 30 milyon günün zayi olduğu belirtilmiştir. Bir günlük çalışmanın yarım lira olduğu kabul edilirse kayıp 15 milyon liradır. Diğer yandan sıtmalı insanın çalıştığı günlerdeki kudreti en az beşte bir oranda düşmekte bu da senede 200 iş gününün 40 gününün zayi olmasına sebep olarak toplamda 60 milyon gün ve 30 milyon liralık kayba yol açmaktadır. Sonuç olarak 15 milyon lira işe devam edilemeyen günlerden, 30 milyon lira ise düşük performansla çalışılan günlerden olmak üzere toplamda sıtmanın ekonomiye yıllık maliyeti 45 milyon lira olarak hesaplanmıştır. Bataklıkların kurutulmasıyla tarıma açılacak alanların ekonomiye yapacağı katkı da göz önünde bulundurulduğunda sıtma mücadelesinin devlet açısından her anlamda “*kârlı*” olduğu ifade edilmiştir.<sup>71</sup>

Gerekçenin son bölümü, mücadelenin başarıya ulaşması için geçmiş dönemlerden farklı olarak nelerin yapılması gerektiğini ortaya koyarken aynı zamanda Cumhuriyet Dönemi Sıtma Mücadelesi'nin manifestosu niteliğindedir. Buna göre;

a. Sıtma mücadelesinde muvaffakiyet ancak hükümetin öncülüğünde tüm halkın mücadeleye candan iştirak etmesiyle mümkündür.

b. Halkın her seviyesine kadar sıtma belası tanıtılmalı ve korunma usulleri öğretilmelidir. Bunun için mekteplerden, cami ve sinemalara kadar halka açık tüm

<sup>70</sup> a.g.e., s.2.

<sup>71</sup> a.g.e., s.4,5.



mekânlardan istifade edilmeli, sözlü ve görsel tüm iletişim vasıtalarından azami derecede faydalanılmalıdır.

c. Gülhane ve diğer tıp fakültelerinde verilen eğitimlerde sıtma hastalığı üzerinde önemle durulmalı ve hekimler mezuniyeti müteakip üç ay süreyle sıtma enstitüsünde staj yapmaya mecbur tutulmalıdır.

d. Sıtma mücadelesi, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti bünyesindeki hususi bir teşkilat tarafından yürütülmeli ve hükümet bu mücadelede tüm memurlarını seferber etmelidir.

e. Nafia ve Ziraat Vekâleti ve sanayi müesseselerinin bataklıkların kurulması konusundaki vazifelerinin temini için Dâhiliye Vekâleti de gerekli desteği sağlamalıdır.

f. Müdafaa-i Milliye Vekâleti kendi bünyesindeki hastane, laboratuvar, sağlık memurlarını da dâhil ederek tüm imkânlarıyla esaslı bir sıtma mücadelesine başlamalıdır. Bu kapsamda öncelikle sıtmaya yakalanan neferler tedavi edilmeli ve memleketlerine sıhhatli bir şekilde gönderilmelidir. Diğer taraftan memleket dâhilinde yürütülecek olan sıtma mücadelesinde ihtiyaç olan sıhhiye memurlarının ilk senelerde temini için ordudaki belirli miktardaki okur-yazar efradın Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'ne görevlendirilmesi zaruri olduğu kadar son derece yararlı bir hareket olacaktır.

g. Hilal-i Ahmer ve diğer hayır müesseselerinin de sıtma mücadelesinde aktif olarak görev almaları şarttır. Esaslı bir teşkilat ve kuvvetli bir azimle girişilecek olan sıtma mücadelesinin kısa zamanda memlekete sağlayacağı fayda çoktur. *“Bu iş Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin en müsmir ve en feyizli işlerinden biri ve belki birincisi olacaktır”*.<sup>72</sup>

Gerekçenin devamı olarak, raporda yer alan diğer bölümler ise ana hatlarıyla şu şekildedir:

Birinci bölüm sıtma mücadelesinin temel mevzuatı olması öngörülen *“Sıtma Mücadelesi Layiha-i Kanuniyesi”*ne ayrılmıştır. Buna göre Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin tanzim ve idaresi, tüm devlet teşkilatının iştiraki ile 1925 yılından itibaren sıtma mücadelesine başlanması kararlaştırılmıştır. Bilumum hayır

---

<sup>72</sup> a.g.e., s.7-9.

ve sosyal yardım kuruluşları, hususi şirketler ve müesseseler, ticarethaneler, çiftlik ve büyük arazi sahipleri ve kiracıları, her sınıf halk sıtma mücadele talimatnamelerine uymakla mükellef kılınırken aksi yönde davranış sergileyenlerin cezalandırılacağı ifade edilmiştir.<sup>73</sup>

İkinci bölümde sıtma mücadelesi açısından son derece önemli olan maddi konulara değinilmiş ve sıtma mücadelesinde kullanılmak üzere özel bir fasılla Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin bütçesine 5 yıl için 8 milyon lira ilave ödenek tahsis edilmesini öngören “*Sıtma Mücadelesi Tahsisat Kanunu Layihası*”na yer verilmiştir. Tasarıya göre Divan-ı Muhasebatın onayından muaf olacak olan bu tahsisat, içinde bulunulan yıl içerisinde kullanılmazsa bir sonraki yıla devrolunacaktır<sup>74</sup>.

Üçüncü bölümde mücadeleyi ete kemiğe büründürecek bir tesisat ve teşkilat programı sunulmuştur. Buna göre esaslı bir sıtma mücadelesi için Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'ne bağlı hususi bir teşkilat gerekli görülse de o zamanki maddi koşulların buna müsait olmadığı belirtilmiş ve başlangıç yıllarında iki amaç doğrultusunda ilerlemenin uygun olacağı ifade edilmiştir:

a. Bütün Türkiye’de mevcut sıhhiye teşkilatlarıyla esaslı tetkikata başlamak, mevcut mücadeleyi şiddetlendirmek, mevcut olmayan yerlerde tesis suretiyle umumi mücadeleye girişmek.

b. Sıtmadan en fazla muzdarip olan mıntikalarda müstakil sıtma mücadelesine başlamak.

Bu kapsamda birinci amacı gerçekleştirmek için:

a. Sağlık Müdürlükleri vasıtasıyla ülkenin sıtma haritası çıkartılacak,

b. Nafia Vekâleti ve özel idarelerin yardımlarını da alarak sıtma mücadelesi tahsisatıyla küçük sıtma membalarının yok edilmesine çalışılacak,

c. Sıhhiye Vekâleti Hıfzıssıhha-i Umumiye Müdüriyeti'nin nezaretinde, sıhhiye müdürleri ve hükümet tabiplerinin idaresinde ücretsiz kinin dağıtımı ve devlet kinini uygulamasına devam edilecektir.

---

<sup>73</sup> a.g.e., s.10.

<sup>74</sup> a.g.e., s.10,11.

İkinci amacı gerçekleştirmek için ise;

a. Memleketin mühim sıtma mıntıklarında müstakil sıtma mücadelesi tesis edilecektir. Bu mıntıklar mülki teşkilata değil, sıtmanın zuhur tarzına göre belirlenecektir.

b. Bunun için bu mıntıklarda birer sıtma enstitüsü tesis olunacaktır. Enstitü Müdürü o mıntikanın sıtma mücadelesi reisi olacak ve doğrudan doğruya Sıhhiye Vekâletinin emri altında bulunacaktır. Her enstitü biri sıtma tedavisi diğeri de sivrisinekler konusunda uzman iki mütehassısın idaresinde, iki bölümden oluşacaktır.

c. Sıtma mücadele bölgeleri, bölgenin özelliğine göre 20-40 köyden sorumlu şubelere bölünecek ve her şubede bir sıtma laboratuvarı kurulacaktır. Bu laboratuvarın başında sıtma mücadelesine vakıf bir doktor bulunacak ve bu doktor hem laboratuvar şefi hem de şubenin mücadele reisi olacaktır.

ç. Her sıtma mücadele şubesinde takriben her beş köye bir sıtma memuru isabet etmek üzere lüzumu kadar sıtma memuru istihdam edilecektir.

d. Enstitülerin buldukları şehirlerin hastanelerinde belirli miktarda yatak sıtma için ayrılacak ve enstitülerin emri altına verilecektir. Enstitüler mücadelenin yanı sıra doktorların sıtma konusunda eğitilmeleri için de çalışacaktır.

e. Her sıtma mücadele şubesinde beş yataklı bir sıtma dispanseri tesis edilecektir.

f. Ankara'da, Sıhhiye Vekâleti Hıfzıssıhha-i Umumiye Müdüriyeti idaresinde, acilen sıtma mücadelesi tesis edilecektir.<sup>75</sup>

Dördüncü bölümde, sahada mücadeleyi yürütecek olan birimlerin teşkilat yapıları ve bütçesi üzerinde durulmuştur. Buna göre ilk planda sıtma mücadelesi üç bölgede başlatılmak istendiği için her bölgeye birer enstitüsü ve bu enstitülere bağlı beşer laboratuvar açılmasının uygun olacağı değerlendirilmiştir. Yapılan kadro teşkiline göre enstitülerin 1 müdür, 1 muavin, 1 haşerat mütehassısı, 3 asistan doktor, 1 kâtip ve hesap memuru, 10 küçük sıhhiye memuru, 6 hademe ve hâdimeden; laboratuvarların ise 1 doktor müdür, 10 küçük sıhhiye memuru, 4 hademe ve hâdimeden oluşmasında hemfikir olunmuştur. Ayrıca yapılan hesaplamalara göre

---

<sup>75</sup> a.g.e., s.11-13.

enstitü ve laboratuvarların harcamaları ile ücretsiz kinin dağıtımını da dâhil edilmek koşuluyla mücadele bölgelerinin yıllık genel masrafının 847.440 lira olması ön görülmüştür.<sup>76</sup>

Raporun beş ve dokuzuncu bölümleri arası mücadelenin asli unsuru olan kinine ayrılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden başlamak üzere yurt dışından tedarik edilen kinin, ücretsiz olarak (meccanen) ya da cüzi bir meblağ karşılığında (devlet kinini) vatandaşa dağıtılırken raporun söz konusu bölümlerinde yer alan iki adet kanun layihası ve üç adet talimatname<sup>77</sup> ile bu tedarik ve dağıtım işlerine belirli bir düzenleme getirilmek istenmiştir. Hazırlanan kanun tasarıları ve talimatnamelere göre kininin tedarik ve dağıtımının genel olarak aşağıdaki esaslar dâhilinde yürütülmesi karara bağlanmıştır:

a. Kinin tedariki ve halka satış amacıyla Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin bütçesine her yıl 200.000 liradan az olmamak kaydıyla ilave tahsisat yapılacaktır.

b. Devlet kinini, 25 gramlık kırmızı komprimeler halinde, Ziraat Bankası aracılığı ile toptan dağıtılacak ve satılacaktır. Ruhsatnamelerine binaen ikinci derece bayiler de Ziraat Bankası'ndan tedarik ettikleri devlet kininini satabileceklerdir.

c. Mal oluş fiyatından satılacak olan kininden elde edilen gelir yine kinin tedarikinde kullanılacaktır.

ç. Her eczane devlet kinini bulundurmak ve satmak zorunda olacaktır.

d. Hayır ve sosyal yardım kuruluşları, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin özel iznini alarak Ziraat Bankası'ndan tedarik ettikleri kinini ücretsiz olarak halka dağıtabileceklerdir.

e. Kinin, mahfazasının içinde uygun koşullarda depolanacak, mahfazasının üzerinde devlet kinini olduğunu gösteren bazı işaretler olacak (iki yıldız işareti, Türkiye devlet kinini ibaresi vb.); satış yapan mağaza ve dükkanlarda herkes tarafından görülebilecek şekilde “burada devlet kinini-sülfato satılır” ibaresi yazılı olacaktır.

---

<sup>76</sup> a.g.e., s.14,15.

<sup>77</sup> Devlet Kinini Tedarik ve Furuhtu Hakkında Kanun Layihası; Devlet Kinini Tedariki Hakkındaki Kanunun Tatbikine Dair Talimatname; Meccani Kinin Kanunu Layihası; Meccani Kinin Tevziatı Hakkında Talimat Layihası; Sıtma Mücadelesinde Kinin Talimatı.

f. Vilayetler ve sıtma enstitülerinin Ocak ayı başına kadar bildirdikleri ihtiyaca binaen 25 gramlık yeşil renkteki kinin komprimeleri, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti tarafından ücretsiz olarak dağıtılacaktır.

g. Mahfazası üzerinde “meccani kinin” ibaresi yazılı olan bu kinini parayla satmaya kalkışanlar Ceza Kanununun 254. maddesi gereğince cezalandırılacak, cesaret eden memur ise Sıhhiye Meclislerinde ispençiyarlık (eczacılık) sanatının icrasına dair 20 Recep 1277 [1 Şubat 1861] tarihli nizamnamenin 42.bendi gereğince muamele olunacaktır.

ğ. Kinin, talimatnamede belirtilen genel hususlar (özellikleri, kimlerin ne şekilde kullanabileceği vb.) uyarınca korunma (sıtma mevsiminden önce başlayarak sıtma mevsiminin sonuna kadar) ve tedavi (sıtmaya yakalanıldığı takdirde) amacıyla kullanılacaktır. Halka kinin dağıtımı, enstitüsü ve dispanserlerin idaresinde gerçekleştirilecektir.<sup>78</sup>

Raporun onuncu bölümünde, sıtma mücadelesinin ana saç ayaklarından sivrisinek mücadelesi ve bu kapsamda yürütülecek olan arazi ıslahatları konu edinilmiştir. “*Sivrisineklere Karşı Mücadele Talimatnamesi*” başlığı altında yer alan bu bölüme göre aşağıdaki faaliyetlerin icra edilmesi gerekli görülmüştür:

a. Sivrisineklerin üremesine engel olmak (yumurta ve sürfelere karşı mücadele)

(1) Sivrisinek üreten su birikintileri (doğal olarak veya insan eliyle oluşturulmuş durgun sular) devlet memurları ve sağlık memurlarının nezaretinde yok edilecektir.

(2) Çeşme, memba, dere ve meralardan kaynaklanan bataklıkların yok edilmesi köy ve kasaba halkının sorumluluğunda olacaktır. Kişilere ait arazi ve meskenlerde oluşan su birikintilerinin sakıncalarının giderilmesi ise sahiplerinin ve işletenlerin sorumluluğundadır.

---

<sup>78</sup> a.g.e., s.15-26.

(3) Köy ve kasaba civarında, o yöre halkının küçük mesaisiyle<sup>79</sup> yok edilemeyecek olan sıtma kaynakları hükümet tarafından yok edilecektir.

(4) Köy, kasaba dâhilinde veya civarında bulunan ve yok edilmesi mümkün olmayan küçük göl ve havuzlara gerektiğinde sazan, iskorbüt gibi balıklar bırakılarak sürfelerin imhasına çalışılacaktır.

(5) Sıtma membaı olan arazide özellikle okalıptüs, söğüt ve dişbudak cinsi ağaçların yetiştirilmesi sağlanacaktır. Arazinin doğasına uygun cinsin belirlenmesiyle tohum ve fidanların hazırlanması Ziraat Vekâleti, korunması ise yöre halkının sorumluluğunda olacaktır.

(6) Pirinç, kendir gibi daima sulanmaya muhtaç tarım alanlarının tayini hükümete aittir. Çeltik tarlalarının köy ve kasabalara mesafeleri üç km.den aşağı olmayacaktır. Bu tarlalar toplu olarak belirli bir sahada bulunacak ve hükümet tarafından izin verilmeyen mahallerde pirinç, kendir ziraatı yasak olacaktır.

(7) Durgun su yüzeyine petrol gibi suda çözülmeyen sıvı maddeler dökülerek de sivrisinek sürfelerinin öldürülmesine çalışılacaktır.

b. Kahil [yetişkin] sivrisinekleri imha ve bunlardan korunma (bizzat sivrisineklere karşı mücadele)

(1) Yetişkin sivrisinekler, oranları yine talimatnamenin içerisinde belirtilen miktarlarda kimyasal karışımlarla yaz ve kış mevsimi gözetmeksizin imha edileceklerdir.

(2) Sivrisineklerden korunma maksadıyla sıhhî evlerin inşasına ve mevcut olanların ıslahına önem verilecektir. Bu kapsamda ahırlar ve gübreliklerin meskenlerden uzak yerlere taşınması, pencere ve kapılara tel kafes koyulması, cibinlik kullanılması gibi tedbirler alınmaya çalışılacaktır.<sup>80</sup>

On birinci bölümde sıtma mücadelesiyle ilişkisi bulunan Vekâletlerin vazifeleri tanımlanmıştır. Buna göre söz konusu Vekâletler tarafından yürütülecek faaliyetler şunlardır:

<sup>79</sup> Küçük say [mesai]:İlgili köy ve kasaba halkından 20-40 yaş arasındaki erkek nüfusun yılda en fazla 5 gün çalışmasıyla başarılabilen işler. Buradaki yaş aralığı sonraki yıllarda kabul edilen kanunlarda 18-65'e çekilmiştir.

<sup>80</sup> a.g.e., s.26-35.

a. *Maarif Vekâleti*: Öğrencilerin muayene edilmesi sağlanarak sonuçlar her üç ayda bir Mücadele Reislerine veya Sağlık Müdürlerine gönderilecek, sıtma ile mücadele konusunda öğrencilere ve halka gerekli eğitimler verilecek, öğrenci, öğretmen ve idari personele ücretsiz kinin dağıtılacak ayrıca tatil zamanlarında sıtma mücadele mıntıklarındaki öğretmenlerin mücadeleye yardım etmeleri sağlanacaktır.

b. *Dâhiliye Vekâleti*: Mülkiye memurları ve kolluk kuvvetleri sıtma mücadelesi kapsamında sağlık memurlarına azami ölçüde yardım edecek, mücadelenin icrasına yönelik herhangi bir engellemeye süratle müdahale edilerek icraatın yerine getirilmesi sağlanacak, sıtmalı yerlerde görev yapan polis ve jandarma çalışanlarına talimat gereğince ücretsiz olarak kinin dağıtılacaktır.

c. *Nafia Vekâleti*: Her türlü arazi ıslahatı ve diğer bayındırlık işlerinde sıtmaya karşı gerekli önlemler alınacak ve bu konularda Sıhhat ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti ile işbirliği içerisinde olunacaktır. Sıtmalı yerlerde çalışan personele koruyucu kinin dağıtılması ve hastaların tedavileri için uygun yerlerde hastanelerin kurulması sağlanacaktır.

ç. *Ziraat Vekâleti*: Bataklık alanların kurutulması için yerel koşullara göre dikilmesi uygun olan ağaçların fenni araştırması yapılacak, ülkenin uygun bölgelerinde geniş okaliptüs fidanlıkları meydana getirilecek (okaliptüs yetişmeyen yerlerde söğüt, dişbudak, akasya ve çam gibi ağaçların dikilmesine önem verilecek), köy ve civar ormanlar içerisindeki su birikintileri yok edilecek, pirinç ve kendir tarımının fenni ve sağlıklı bir biçimde yapılması için gerekli tedbirler alınacaktır.

d. *İmar ve İskân Vekâleti*: Yeniden inşa olunacak köy ve hanelerde sivrisinekle mücadele talimnamesindeki hükümlere uyulacak, sıtmalı yerlerde bulunan muhacirlerin muayeneleri yaptırılarak ücretsiz olarak kinin dağıtılacaktır.

e. *Müdafaa-i Milliye Vekâleti*: Ordu bünyesinde gerekli koruyucu ve tedavi edici tedbirler alınarak barışta ve savaşta ordunun sıtmadan korunması sağlanacak, sıtmayla mücadele konusunda yapılan faaliyetler, tutulan rapor ve istatistikler Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti ile paylaşılacak, doktor olmayan mıntıklarda askeri doktorlardan istifade edilmesi sağlanacak yine küçük mesailerle

gerçekleştirilebilecek arazi ıslahatlarına fenni kıtalar ve askeri personelin desteği sağlanacaktır.<sup>81</sup>

On ikinci ve on üçüncü bölümler sıtma mücadelesinde çalıştırılacak olan sağlık personelinin temin ve stajlarına ilişkindir. Bu doğrultuda hazırlanan kanun tasarılarıyla öncelikli olarak tıp fakültesinden mezun olan her doktorun bir yıllık stajını tamamladıktan sonra üç ay süreyle; hâlihazırda görevdeki diğer doktorların ise mensup oldukları makamların göstereceği lüzum üzerine ve imkân dâhilinde sıtma enstitülerinde staj yapmalarının önü açılmak istenmiştir. Ayrıca her yıl orduya katılan ve silahlı hizmete ayrılmış olan okur-yazar 500 erin, askerlik sanatları baki kalmak üzere Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti emrine verilmesi ve bu erlerden teorik ve pratik eğitimlerde başarı gösterenlerin küçük sıhhiye memuru olarak istihdam edilerek 18 ay süreyle tayin edildikleri yerlerde hizmet vermelerinin uygun olacağı belirtilmiştir.<sup>82</sup>

On dördüncü bölümde hayır ve sosyal yardım amacıyla ülke genelinde faaliyet gösteren Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti, Himaye-i Etfâl Cemiyeti ve Türk Ocakları'na milli sıtma mücadelesi kapsamında bazı görev ve sorumluluklar verilmiştir. Bu kapsamda Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nden sıtmalı mahallerde dispanserler ve gezici heyetler marifetiyle sıtmanın tespit, teşhis ve tedavisi için gerekli önlemleri alması; Himaye-i Etfâl Cemiyeti'nden bünyesindeki ve kurulu buldukları bölgelerdeki çocukların sıtmadan korunması için çaba göstermesi; Türk Ocakları'ndan ise tüm birimleriyle propaganda ve diğer sıtma mücadele mesaisine iştirak etmeleri istenmiştir.<sup>83</sup>

On beşinci bölümde sıtma mücadelesinde başarıya ulaşmak için propagandanın önemi üzerinde durulmuş ve bu amaçla hangi vasıtalardan faydalanılabileceği belirtilmiştir. Buna göre Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti tarafından her türlü kitle iletişim vasıtasından (afiş, risale, gazete, film vb.) faydalanılması ve konferanslar düzenlenmesinin uygun olacağı ifade edilmiştir.

---

<sup>81</sup> a.g.e., s.36-42.

<sup>82</sup> a.g.e., s.43-46.

<sup>83</sup> a.g.e., s.46-48.



Ayrıca her enstitünün bünyesinde bir sıtma müzesinin oluşturularak halkın istifadesine sunulmasının faydalı olacağı iletilmiştir.<sup>84</sup>

Raporun geri kalan bölümlerinde ise sıtmanın yurt genelinde nerelerde ve hangi şiddette hüküm sürdüğünü saptamak için İl Sağlık Müdürlüklerine gönderilecek sualname (anket), sıtma küçük sağlık memurlarına ait teftiş varakası, kinin kartı, sıtmaya tutulmamak için öğütler ve şehirlere/köylere su tedariki hakkında hazırlanmış olan bir kanun tasarısı yer almıştır.

### **1.3 Türkiye’de Sıtmanın Coğrafyası**

Sıtma ile esaslı bir mücadele içerisine girilmesine karar verildiği andan itibaren en çok önem atfedilen konulardan bir tanesi, mücadelenin ölçeğini doğru belirlemek adına Türkiye’nin sıtma coğrafyasının çıkarılması olmuştur. Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti’nin 1920 yılındaki kuruluşunu müteakip bu konuda yapmış olduğu saha çalışmaları, o dönem sıtmalı mahallerin tespiti ve bu doğrultuda bir mücadele stratejisi geliştirilmesi adına son derece faydalı neticeler verdiği gibi sonraki yıllarda kitap haline getirilerek yayınlanmış veya bildiri olarak kongrelerde sunulmuştur. Çalışmanın bu bölümünde, “*Türkiye’nin Sıhhi-i İctimâî Coğrafyası*” adıyla vilayet bazında yayınlanan bu eserler hakkında kısa bir bilgilendirme yapılacak ve I. Milli Türk Tıp Kongresi’nde sunulan “*Türkiye’de Sıtmanın Coğrafyası*” konulu bildiri üzerinden mücadelenin başlangıç yıllarında sıtmanın yaygınlığı irdelenecektir.

#### **1.3.1 Sıhhi ve İctimâî Coğrafya Eserleri**

10 Mart 1921 tarihi itibarıyla Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekilliğini devralan Dr. Refik Saydam’ın hayata geçirmek istediği projelerin en dikkat çekici olanlarından biri, saha çalışmalarına binaen Türkiye’deki mevcut sıhhi durumun tam anlamıyla ortaya çıkarılmasıdır. Aradan birkaç yıl geçtikten sonra sıtma ile mücadelenin yol haritasını belirlemek amacıyla bir araya gelen komisyonun, yukarıda zikredilen sonuç raporunda dahi Dr. Refik Saydam’ın bu düşüncesinin izlerini görmek mümkündür.

Saydam, söz konusu düşüncüyü fiiliyata dönüştürmek için 1921 yılından itibaren il sağlık teşkilatlarına çeşitli görevler vermiştir. Buna göre teşkilatlardan,

---

<sup>84</sup> a.g.e., s.49,50.

buldukları yörelerin fiziki, sıhhi ve sosyal koşullarını etüt ederek belirli bir taslak plan dâhilinde Vekâlete rapor etmeleri istenmiştir. Bir sonraki Vekil Dr. Rıza Nur devrinde tasnif edilerek “*Türkiye’nin Sıhhi-i İctimâî Coğrafyası*” adıyla seri<sup>85</sup> halinde yayınlanmaya başlayan bu çalışmaların salgın hastalıklar açısından en önemli özelliği, basit birkaç dönemsel istatistikle yetinilmek yerine hastalıklarla etkileşimde olan tüm dış faktörlerin sistematik bir yaklaşımla irdelenmiş olmasıdır.

Ele alınan bölgenin yeryüzü şekillerinden iklimine, halkın modern tıbbâ olan bakışından helâ ve bataklıklara kadar son derece detaylı incelemelere haiz olan bu çalışmalar, Gümüşçü’ye göre sosyolojide coğrafi görüşe önem veren Fransız sosyolog Le Play’in anket ve monografi metotlarının Dr. Muhittin Celal ve Dr. Rıza Nur tarafından ülkemize uyarlanmasıdır.<sup>86</sup>

İlki 1922 yılında Ankara’daki Öğüd Matbaası’nda bastırılan Sinop Vilayeti ile başlayan seri, 19 eserin sonunda tamamlanmış ve 1992 yılında Sabri Koz tarafından IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi’nde sunulan bildiriyle<sup>87</sup> tekrardan sosyal bilimcilerin gündemine oturmuştur.<sup>88</sup> Eserler, şehir tarihi üzerine olduğu kadar salgın hastalıkların dönemsel durumları ve sıtma hastalığının coğrafyası ile ilgili kıymetli bilgiler içermektedir. Hemen hemen aynı bilgilere ve araştırma kaynağına dayanarak hazırlanan ve 1925 yılındaki I. Milli Türk Tıp Kongresi’nde sunulan bildiri ise Sıhhi-i İctimâî Coğrafya eserleriyle birlikte Cumhuriyetin ilk yıllarındaki sıtma coğrafyasına ilişkin günümüze ulaşan en güvenilir kaynaktır.

---

<sup>85</sup> Sinop Sancağı (1922), Niğde Sancağı (1922), Kayseri Sancağı (1922), Kastamonu Vilayeti (1922), Zonguldak Sancağı (1922), Menteşe (Muğla) Sancağı (1922), Konya Vilayeti (1922), Hamidabad (Isparta) Sancağı (1922), Ankara Vilayeti (1925), Bayezid (Ağrı) Vilayeti (1925), Çatalca Vilayeti (1925), Gelibolu Vilayeti (1925), Kırkkilise (Kırklareli) Vilayeti (1925), Kırşehir (Kırşehir) Vilayeti (1925), Urfa Vilayeti (1925), Kengiri (Çankırı) Vilayeti (1926), Gazi Ayıntab (Gaziantep) Vilayeti (1926), Sivas Vilayeti (1932), Tokat Vilayeti (1938).

<sup>86</sup> Osman Gümüşçü, “*Milli Mücadele Dönemi Türkiye Coğrafyası için Bilinmeyen Bir Kaynak: Türkiye’nin Sıhhi-i ve İctimai Coğrafyası*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı:45, Ankara, 1999, s. 948.

<sup>87</sup> M. Sabri Koz, “*Türk Halk Kültürünün Unutulmuş Kaynaklarından Biri: Türkiye’nin Sıhhi-i İctimâî Coğrafyası*”, **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri**, Cilt 1, Ankara, 1992, s.37-58.

<sup>88</sup> Osman Gümüşçü, **a.g.m.**, s.941-945.

### 1.3.2 I. Milli Türk Tıp Kongresi ve Türkiye’de Sıtmanın Coğrafyası Raporu

1924 yılının sonlarına doğru sıtma mücadele komisyonunun oluşturulması ve sundukları rapora binaen yeni bir evreye giren Anadolu topraklarındaki sıtma mücadelesi, müteakip yıl yürütülen çalışmalarla sağlam bir temele oturtulmaya çalışılmıştır. Özellikle komisyon raporunda yer alan kanun tasarılarının meclis gündemine alınmasıyla ilgili uygun zemin aranırken aynı yıl 1-4 Eylül tarihleri arasında Türkiye Tıp Encümeni’nin çabalarıyla I. Milli Türk Tıp Kongresi gerçekleştirilmiştir.<sup>89</sup>

Atatürk’ün bizzat katılımı ve Başvekil İsmet İnönü’nün açılış konuşmasıyla TBMM binasında başlayan kongreye, yurdun dört bir yanından 592 doktor katılım sağlamıştır.<sup>90</sup> Toplum sağlığı ve nüfus konusunun ele alındığı kongrenin, 2 Eylül 1925 tarihindeki ikinci oturumu “sıtma”ya ayrılmış ve ülkedeki sıtmanın mevcut durumu, korunma ve tedavi yollarına ilişkin raporlar/bildiriler sunulmuştur.

Muallim Doktor Abdülkadir Lütfi Bey ve Doktor Ahmet Fikri Bey tarafından kongrede sunulan “Türkiye’de Sıtmanın Coğrafyası” konulu rapor<sup>91</sup>, Cumhuriyet’in ilk yıllarında sıtma hastalığının yurt sathında ne derece yaygın olduğunun anlaşılabilmesi açısından önemlidir.

Raporda; Anadolu, her ne kadar Doğu, Batı ve Orta Anadolu olarak taksim edilse de sıtmayı bu taksim/tasnif içerisinde irdelemenin çok sağlıklı olmayacağı belirtilmiştir. Zira Doğu Anadolu’nun, kuzeydeki Kars, Erzurum gibi yüksek ve serin yerlerin yanı sıra güneyde Diyarbakır, Urfa ve Adana gibi sıcak vilayetlere de sahip olduğu, bundan dolayı coğrafiden ziyade “iklim” temelli bir tasnifin daha uygun olacağı değerlendirilmiştir. Bu kapsamda Türkiye iki mıntıkeye ayrılmış, sahil kesimleri, nehir yataklarına yakın kesimler ve güneydoğu vilayetleri birinci mıntıka; yüksek yaylaları ve dağlarıyla Doğu ve Orta Anadolu ise ikinci mıntıka kapsamında ele alınmıştır.

<sup>89</sup> Feridun Frik, *Cumhuriyet Devri Sağlık Hareketleri 1923-1963: 40 Yıl*, Kağıt ve Basım İşleri A.Ş., 1964, s.122.

<sup>90</sup> <http://turkiyetipakademisi.org/default.asp?id=2> , (Erişim Tarihi: 04.03.2017).

<sup>91</sup> Abdülkadir Lütfi, Ahmet Fikri, “Türkiye’de Sıtmanın Coğrafyası”, *Birinci Milli Türk Tıp Kongresi Zabıtnamesi*, TBMM Matbaası, Ankara, 1925, s.110-121.

Buna göre birinci mıntıkada sıtması en yoğun olan yerler şu şekildedir (birinci kısım): Trabzon, Ordu, Samsun, İzmit, Çanakkale, İzmir, Aydın, Menteşe, Denizli, Antakya, Silifke, Mersin, Adana, Cebel-i Bereket, Maraş, Diyarbakır, Mardin.

**Ordu Vilayeti:** Melet, Perşembe ve Bolaman Irmakları, Civil ve Ilıca Deresi, Fatsa Irmağı'nın Bolaman Nahiyesi dâhilindeki kolları ve civarında bulunan köylerde sıtma yoğundur.

**Samsun Vilayeti:** Sıtmanın en yoğun olarak görüldüğü yerler Yeşilirmak, Kızılırmak Nehirleri ve Murat Irmağı civarında bulunan Samsun, Çarşamba ve Bafra Kazaları'dır.<sup>92</sup>

**İzmit Vilayeti:** Sapanca Gölü civarında sıtma yoğunluğu fazladır. Buradaki halkın yarısına yakını sıtmaya maruz kalmıştır.<sup>93</sup>

**Çanakkale Vilayeti:** Çanakkale'de Pınarbaşı, Kumkale civarında sıtma yoğundur.<sup>94</sup>

**İzmir Vilayeti:** Gediz ve Küçük Menderes Nehri yataklarına yakın yerleşim alanları sıtmanın en yoğun olarak görüldüğü bölgelerdir.

**Aydın Vilayeti:** Bilhassa Büyük Menderes havzasında sıtma yoğundur. Gülhane Sıhhi Tetkik Heyeti'nin Büyük Menderes Havzası'nda yaptığı sıhhi tetkik seyahatinde elde ettiği neticeler şu şekildedir: Söke'den sahile kadar Menderes Havzası'ndaki köylerde muayene edilen toplam 1.212 kişiden 706'sında sıtma belirtilerine rastlanmıştır. Aydın ve Aydın'ın güneydoğusundaki köylerde muayene edilen şahısların 2.916'sında<sup>95</sup> Söke ile Aydın arasında bulunan Menderes civarındaki köylerde ise yine 1.797 kişiden 801'inde sıtmaya rastlanılmıştır.

**Menteşe Vilayeti:** Bilhassa Köyceğiz, Fethiye ve Milas gibi sahile yakın, alçak ve bataklık kesimlerde sıtmanın yoğun olduğu görülmektedir.<sup>96</sup>

**Denizli Vilayeti:** Büyük Menderes Vadisi'ne yakın bulunan alçak yerlerde sıtma, fazlaca görülmektedir.<sup>97</sup>

---

<sup>92</sup> Bakteriyolog Ekrem Tok Bey'in raporundan (a.g.e., s.116).

<sup>93</sup> Sıhhiye Müdürü Sadık Bey'in 23 Haziran 1924 tarihli raporundan (aynı yer).

<sup>94</sup> Sıhhiye Müdürü Ziya Bey'in 7 Aralık 1924 tarihli raporundan (aynı yer).

<sup>95</sup> Aydın Sıtma Mücadele Heyeti Reisi Dr. Hüsamettin Bey'in raporundan (aynı yer).

<sup>96</sup> Sıhhi ve İctimâi Coğrafya, Cüz 7, Sıhhiye Müdürü Dr. Esad (a.g.e., s.117).

**Antalya Vilayeti:** Manavgat Irmağı yatağında ve sahil kısmında yoğun şekilde görülmektedir. Buralarda halkın ekseriyeti sıtmalıdır.<sup>98</sup>

**Silifke Vilayeti:** Bilhassa Anamur köyleri ve Silifke Ovası sıtmanın yoğun olarak görüldüğü yerlerdir.<sup>99</sup>

**Mersin Vilayeti:** Mersin civarı, Tarsus ve Seyhan Nehri etrafı bölgede sıtmanın en yoğun olarak görüldüğü yerlerdir.<sup>100</sup>

**Adana Vilayeti:** Seyhan ve Ceyhan Nehirleri civarındaki köylerde halkın neredeyse tamamı sıtmalıdır.<sup>101</sup>

**Cebel-i Bereket Vilayeti:** Sıtma yoğunluğu bilhassa Osmaniye, İslâhiye, Dört Yol Kazaları'ndadır.<sup>102</sup>

**Maraş Vilayeti:** Ceyhan Nehri kenarlarında Büyük Karapınar havalisinde sıtma yoğundur.<sup>103</sup>

**Diyarbakır Vilayeti:** Dicle kenarında Beşiri havalisinde ve Diyarbakır civarında sıtma yoğundur. Diyarbakır'da yazın müracaat eden hastaların %80'i sıtmalıdır.<sup>104</sup>

Birinci kısımda yer alan vilayetlerde sıtma yoğunluğu %25'den fazladır. Bazı mahallerde bu oran %50 seviyesinin üstüne çıkmaktadır. Bu oranlar vilayet dâhilindeki sıtma vakalarının, vilayet genel nüfusuna oranı değildir. Vilayetin sıtması yoğun olan köy ve kasabalarında sıtmalıların o köy veya kasabada muayene edilen şahısların toplamına oranıdır.

Birinci mıntıkanın yoğunluğun nispeten fazla olduğu birinci kısımda sıtmanın tersiyana, tropika, kuvartana cinsleri mevcuttur. Tersiyana ve tropika nispeti mevsime göre değişiklik göstermektedir. Sonbaharda tropika, ilkbaharda tersiyana nispeten daha fazla görülmektedir. Kuvartana her mevsimde nispeten çok azdır. Mıntıkada sıtmanın en hafifinden en ağırına kadar habis sıtma dâhil tüm biçimleri

<sup>97</sup> Sıhhiye Müdürü Hasan Bey'in 31 Aralık 1924 tarihli raporundan (aynı yer) .

<sup>98</sup> Antalya Sıtma Müdüriyeti raporundan (aynı yer).

<sup>99</sup> Sıhhiye Müdürü Nazım Muhittin Bey'in 30 Aralık 1340 (30 Aralık 1924) tarihli raporundan (aynı yer) .

<sup>100</sup> Sıhhiye Müdürü'nün 31 Kanun-u evvel 1340 (31 Aralık 1924)tarihli raporundan (aynı yer) .

<sup>101</sup> Sıhhiye Müdürü Yunus Vasfi Bey'in Eylül 1339 (Eylül 1923) tarihli raporundan (aynı yer) .

<sup>102</sup> Sıhhiye Müdürü Hasan Bey'in 8 Ekim 1924 tarihli raporundan (aynı yer) .

<sup>103</sup> Vilayet Sıhhiye Müdürü raporundan (aynı yer) .

<sup>104</sup> Vilayet Sıhhiye Müdüriyeti'nin 15 Ocak 1925 tarihli raporundan (aynı yer) .

mevcuttur. Bilhassa Cebel-i Bereket, Antalya, Adana, Aydın gibi sıtması nispeten daha yoğun ve iklimi sıcak olan vilayetlerde nadir olarak karasu humması da görülmektedir. Habis sıtma eşkâlinin genellikle sefalet ve gıda mahrumiyeti içinde bulunan ve çok yorulan, yıpranan, amele ve fukara sınıfında vaki olduğu anlaşılmaktadır. 1.Dünya Savaşı'ndaki Çanakkale müdafaasının ilk zamanlarında ve efradın çok yorulduğu durumlarda Kumkale'deki asker arasında sıtmanın habis şekli görülmüş ve ani denecek kadar seri ölümler gerçekleşmiştir.

Birinci mıntıkada sıtma yoğunluğunun nispeten az olduğu vilayetler ise şu şekildedir (ikinci kısım): Artvin, Rize, Giresun, Sinop, Kastamonu, Zonguldak, Bolu, İstanbul, Çatalca, Tekirdağ, Kırklareli, Edirne, Gelibolu, Bursa, Bilecik, Balıkesir, Manisa, Burdur, Kazan, Gaziantep, Urfa, Siverek, Siirt, Çölemerik. Bu vilayetlerin sıtması en yoğun olan yerlerinde yapılan muayene ve dalak endekslerine göre sıtma nispeti %25'i bile bulmamaktadır.

Bu vilayetlerin haricinde endeks malumatı elde edilememişse de Rize, Sinop, Bilecik, Balıkesir, Manisa, Burdur vilayetlerinin sahile ve nehirlere yakın ve bataklığı fazla kesimlerinde sıtmanın yoğun olduğu zikredilmektedir. Bu mıntıkada dahi sıtmanın görülen tüm cinsleri tersiyana, tropika ve kuvartanadır.

İkinci mıntıkanın sıtması yoğun olan vilayetleri şunlardır (birinci kısım): Bilecik, Eskişehir, Ankara, Afyonkarahisar, Isparta, Konya, Aksaray, Niğde, Kayseri, Yozgat, Çorum, Amasya, Tokat, Erzincan, Malatya, Ergani, Muş.

**Bilecik Vilayeti:** Bilhassa Sakarya Nehri yatağındaki sahada Gölpazarı ve Reşadiye'de sıtma yoğundur.

**Eskişehir Vilayeti:** Sakarya ve Porsuk vadilerinde sıtma yoğundur. Bu muhitlerde hastaneye sıtma şikâyetiyle müracaat eden her 10 şahsın 7'sinde sıtma görülmüştür.<sup>105</sup>

**Ankara Vilayeti:** Bilhassa Sakarya ve Kızılırmak Vadisi ile Ankara Merkez'de sıtma yoğundur.<sup>106</sup> İstiklal Harbinin Sakarya safhasında bu bölgede harp

<sup>105</sup> Vilayet Sıhhiye Müdürü raporundan (a.g.e., s.119).

<sup>106</sup> Vilayet Sıhhiye Müdüriyeti'nin 10 Temmuz 1924 ve 10 Ocak 1925 tarihli raporlarından (aynı yer) .

eden kıtaatın kanlarında yapılan muayenede neredeyse yüzde elli oranında sıtma parazitine rastlanılmıştır.<sup>107</sup>

**Afyonkarahisar Vilayeti:** Menderes Vadisi ve Dinar taraflarında ve ufak göller ve bataklıklar civarında sıtma vakalarına sıklıkla karşılaşılmaktadır.

**Isparta Vilayeti:** Eğirdir ve Havran Gölleri'nin civarları, sıtmanın yoğun olarak görüldüğü muhitlerdir.

**Konya Vilayeti:** Ereğli, Karaman, Çumra, Ilgın taraflarında, Akgöl ve diğer bataklıklar civarında sıtma yoğundur.<sup>108</sup>

**Kayseri Vilayeti:** Kızılırmak vadisinde Yahyalı, Şermeş Bataklığı civarında sıtma yoğundur. Muhacirler arasında %25 oranında sıtmaya yakalanan olmuştur.<sup>109</sup>

**Yozgat Vilayeti:** Çekerek, Saray, Gündelen, Kanak Suyu gibi dere kenarlarında sıtmanın yoğun olduğu görülmüştür.<sup>110</sup>

**Çorum Vilayeti:** Kızılırmak vadisinde Buraközü Çayı, Alaca Çayı, Çekerek Suyu civarında sıtma yoğundur.<sup>111</sup>

**Amasya Vilayeti:** Yeşilirmak, Tersakan Çayı civarları sıtmanın yoğun olarak görüldüğü yerlerdir.<sup>112</sup>

**Tokat Vilayeti:** Yeşilirmak, Kelkit Irmağı ve Kaz Gölü civarında sıtma yoğundur.<sup>113</sup>

**Erzincan Vilayeti:** Fırat Vadisi'nde Pülümür, Kuruçay Kazaları'nda bulunmakta olan bataklıklarda sıtma yoğundur. Sıtmaya yakalananlar, Erzincan Ovası'nda %30-%40 nispetindedir.<sup>114</sup>

**Malatya Vilayeti:** Fırat Nehri, Tohma Çayı Vadisi'nde Besni, Adıyaman, Kâhta Kazaları'nda sıtma yoğundur.<sup>115</sup>

---

<sup>107</sup> Dr. Abdülkadir Lütfi, Askeri Tıp Mecmuası 3371.sayıda yer alan rapordan (aynı yer) .

<sup>108</sup> Sıhhiye Müdürü Abdülhak Hamit Bey'in 27 Aralık 1924 tarihli raporundan (aynı yer) .

<sup>109</sup>Sıhhiye Müdürü Ahmet Bey'in 30 Temmuz 1924 tarihli raporundan (aynı yer) .

<sup>110</sup> Sıhhiye Müdüriyeti'nin 31 Aralık 1924 tarihli raporundan (aynı yer) .

<sup>111</sup> Sıhhiye Müdürü Hamit Şakir Bey'in 1031/271 numaralı raporundan (aynı yer) .

<sup>112</sup> Vilayet Sıhhiye Müdürü raporundan (aynı yer) .

<sup>113</sup> Sıhhiye Müdürü Safvet Bey'in 5 Kanun-u Sani 1340 (5 Ocak 1924) tarihli raporundan (aynı yer) .

<sup>114</sup> Sıhhiye Müdürü'nün 26 Mayıs 1340 (26 Mayıs 1924) tarihli raporundan (aynı yer) .

<sup>115</sup> Sıhhiye Müdürü Vekili İsmail Hakkı Bey'in 11 Aralık 1924 tarihli raporundan (aynı yer) .

İkinci mıntıkanın birinci kısmında sıtmanın tersiyana cinsi daha fazladır. Tropika az, kuvartana nadirdir. Sıtmanın habis şekli de nispeten nadirdir. Karasu hummasına ait müşahede yoktur.

İkinci mıntıkanın sıtması az olan vilayetleri ise şu şekildedir (ikinci kısım): Kütahya, Çankırı, Kırşehir, Sivas, Karahisar Şarki, Mamuret-ül-Aziz, Hozat, Gümüşhane, Erzurum, Genç, Ardahan, Kars, Bayezid, Van, Bitlis. Buralarda sıtmanın en çok görülen cinsi tersiyandır. Tropika ve kuvartana nadirdir. Habis sıtma şekli ve karusu humması görülmemiştir.

Dr. Abdülkadir Lütfi Bey ve Dr. Ahmet Fikri Bey, sıtma coğrafyasını sıtma mücadelesinin temel taşı olarak görmüşler ve sıtma, en çok birinci mıntıkada görüldüğünden mücadeleye bu mıntıkadan başlanması gerektiğini ifade etmişlerdir. Kendilerinin mücadeleye ilgili dikkat çektikleri bir diğer husus, sıtmanın durgun nehirler, tabi'i ve suni bataklıklarla olan ilişkisidir. Sıtma, bu sathlarda küçük su birikintilerine nazaran daha fazla tahribat yarattığından, bu tarz büyük mâniolar ortadan kaldırılıncaya kadar sıtma mücadelesine devam etmenin mecburiyeti raporda sıklıkla dile getirilmiştir. Yer yer 1. Dünya Savaşı yıllarını da değerlendirmeye alan ve saha araştırmalarına dayalı bu rapor, sonraki yıllarda yürütülecek olan sıtmayla mücadele çalışmalarına rehberlik etmesi bakımından da oldukça önemlidir.

#### **1.4 Dönem İçinde Yapılan Yasal Düzenlemeler**

##### **1.4.1 442 sayılı Köy Kanunu<sup>116</sup>**

Kanunun 12. maddesine göre köye ait işler, mecburi olanlar ve isteğe bağlı olanlar olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu kapsamda 13. maddede yer aldığı şekliyle sıtma mücadelesi kapsamında sivrisineklere üreme alanı teşkil eden her türlü su birikintisinin kurutulması, kuyu ağızlarının kapatılması, ahırların ve gübreliklerin tecrit edilmesi, helâ ve pis su drenaj sistemlerinin tanzim edilmesi ile köyde su basması olursa imece usulüyle selin yolunun değiştirilmesi köye ait mecburi işler olarak tanımlanmıştır.

<sup>116</sup>[https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR\\_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200442.pdf](https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200442.pdf) (Erişim Tarihi:02.02.2017).



#### **1.4.2 826 sayılı Etibbanın Sıtma Enstitülerinde Stajları Hakkında Kanun<sup>117</sup>**

Sıtma mücadele komisyonunun hazırlamış olduğu taslağın esas alındığı kanuna göre tıp fakültelerinden 1927 yılı ve sonraki yıllarda mezun olacak doktorlara bir senelik stajlarını tamamladıktan sonra; daha önceki yıllarda mezun olup da hâlihazırda devlet, özel idare ve belediye bünyesinde çalışan doktorlara ise bağlı bulunduğu makamların belirleyecekleri sıraya göre Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin belirleyeceği müesseselerde üç ay süreyle staj yapma mecburiyeti getirilmiştir.

Staj gören personelin, maaşlarını kendi dairelerinden alacakları belirtilirken kanunun icrasından Müdafaa-i Milliye, Dâhiliye, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekilleri sorumlu tutulmuştur.

#### **1.4.3 827 sayılı Kinin Tedarik ve Furuhtu Hakkında 4 Nisan 1333 Tarihli Kanunun Dördüncü Maddesinin Tadiline Dair Kanun<sup>118</sup>**

4 Nisan 1333 (1917) tarihli kanunun dördüncü maddesinde yer alan, satılacak kinin bedelinin bütçeye îrad kaydedilerek özel fasıla tahsis edilmesini öngören kısmı, 5 Mayıs 1926 tarihinde yürürlüğe giren 827 sayılı kanunla, satılacak kinin bedelinin bütçeye îrad kaydedilerek senesi zarfında yine kinin mübayaa edilmek üzere özel fasıla tahsis edilmesi şeklinde değiştirilmiştir.

#### **1.4.4 839 sayılı Sıtma Mücadelesi Kanunu<sup>119</sup>**

Sıtma Mücadelesi Kanunu, Cumhuriyetin kurulmasını müteakip girişilen sıtma seferberliğinin temel kanunudur. 1946 yılında kabul olunan ve 2. Dünya Savaşı döneminde artış gösteren sıtma hastalığına karşı, mücadelenin genişletilmesini öngören 4871 sayılı Sıtma Savaşı Kanununa kadar yürürlükte kalmıştır.

Kanuna göre; sıtma mücadelesine ilişkin tüm teşkilat ve müesseseler doğrudan Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletine bağlı olacak ve mücadele söz konusu Vekâlet tarafından tek elden yürütülecektir. Bununla birlikte tüm devlet

---

<sup>117</sup> T.C Resmi Ceride, 05 Mayıs 1926, sayı 364, s. 1327.

<sup>118</sup> T.C Resmi Ceride, 05 Mayıs 1926, sayı 364, s. 1327.

<sup>119</sup> T.C Resmi Ceride, 29 Mayıs 1926, sayı 384, s. 1471-1473.

teşkilatı da Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin göstereceği zaman ve mahallerde mücadele faaliyetine destek sağlayacaktır.

Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nce sıtmalı olduğu ilan edilecek mıntikalarda sıtmanın tespit, teşhis ve tedavisine ilişkin gerekli müesseseler (hastane, dispanser, enstitü, laboratuar) teşkil edilerek buralarda sağlık personelinin (doktor, sağlık memuru) eğitilmesine yönelik kurslar açılacaktır. Buna ilaveten fakir köylülere, amelelere, kasaba ve şehirlerdeki fakir halka ve sıtma mücadele mıntikalarındaki gerekli görülen şahıslara ücretsiz olarak kinin dağıtılacaktır.

Kanun gereğince zaruri ihtiyaçlara binaen teşkil edilen ve talimatnamede yazılı fenni kıstasları karşılayan havuz ve gölcükler haricinde kasaba, köy ve şehirlerde sivrisineklerin üremesine hizmet edecek su birikintilerine sebebiyet vermek yasaklanmış, mevcut olanların ıslahına yönelik ise “küçük say” mükellefiyeti getirilmiştir. Buna göre yerel halktan 18-65 yaş arasında olanların senede azami 5 günlük çalışması veya buna karşılık gelen ücreti vermesi ile ıslahı mümkün olan su birikintilerinin ıslah sorumluluğu yerel halka verilmiş, daha kapsamlı çalışma gerektiren alanların ise Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin girişimleriyle veyahut bu alanlardan istifade eden özel müesseseler tarafından ıslah edileceği belirtilmiştir. Kanunun müteakip maddelerinde ıslahı kısa vadede mümkün gözükmeyen sıtma membalarına üç km.den daha yakın yerleşim yerlerinin, arazisi devlet tarafından temin edilmek üzere en yakın sıtmasız muhitlere kaydırılabileceği de ifade edilmiştir.

Köy Kanunu'nda yer alan lağım ve diğer pis sularla ilgili hassasiyetlere Sıtma Mücadelesi Kanunu'nda da yer verilirken, kanun ile getirilen mecburiyetlere ve yasalara uymayanlar hakkında da çeşitli cezai yaptırımlar tanımlanmıştır. Cezalar uyarınca elde edilen tahsilât, 24 Mayıs 1928 yılında kabul edilen 1271 sayılı “13 Mayıs 1926 tarih ve 839 numaralı Sıtma Mücadele Kanunu'na göre Bazı Mevat Tezyiline Dair Kanun<sup>120</sup>” ile Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin sıtma mücadelesi tertibine ilave edilirken her sene Kasım ve Nisan ayları başlangıcında Büyük Millet Meclisi'ne arz olunmuştur. Ayrıca yine aynı kanuna göre sıtma mücadelesinde yararlılık gösterenlere tutarı 250 lirayı geçmemek üzere aynî veya nakdî yardım yapılması hükme bağlanmıştır.

<sup>120</sup> T.C. Resmi Gazete, 28 Mayıs 1928, Sayı 900, s.5213.

#### 1.4.5 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu<sup>121</sup>

Hükümete nüfusun bilimsel ve rasyonel yönetimi konusunda çok geniş yetkiler verdiği düşünülen kanun<sup>122</sup>, 1914 yılından beri yürürlükte olan Emraz-ı Sâriye ve İstilâiye Nizamnamesi esas alınarak hazırlanmıştır. Kanunun üçüncü faslı sıtmaya ayrılırken, 58-61'inci maddeler arasında belirtilen usullere göre sıtma, ihbarı mecbur hastalıklar arasına alınmıştır:

*[58. madde-İcrayı sanat eden her tabip 57'inci maddede zikredilen vakaları<sup>123</sup> kati veya muhtemel teşhis vazını müteakip ilk 24 saat zarfında sıhhiye dairesine, Hükümet veya belediye tabibi bulunmadığı takdirde polis veya jandarma karakoluna hastanın isim ve adresi ile beraber tahriren veya şifahen haber verir. Polis ve jandarma daireleri ittıla hasıl eyledikleri bu vakaları hiç vakit kaybetmeden alâkadar makamlara bildireceklerdir.*

*59.madde-Sarî hastalıkların haber verilmesini kolaylaştırmak üzere Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletince hazırlanıp arzu eden tabiplere tevzi edilecek ihbarnameler postalarca meccanen naklolunur.*

*60.madde-57'inci maddede yazılan hastalıklara uğrayan birisinin ikametgâhı değiştiğini, hastalığı haber vermekle mükellef olanlar öğrendikleri takdirde bu nakli ihbara mecburdurlar.*

*61.madde-Hastane baştabipleri mektep, fabrika, imalathane, hayır müesseseleri, ticarethane ve mağaza, otel, pansiyon, han, hamam, hapishane sahip veya müstecirleri ve müdürleri, apartman kapıcıları buldukları mahallede, köy ihtiyar heyetleri köylerinde zuhur eden ve eczacılar, dış tabipleri ve ebeler, hasta bakıcıları, ölü tabutlayan ve yıkayanlar sanatlarını icra sebebi ile muttali oldukları 57'nci maddede zikredilen vakaları derakap alâkadar makamlara tebliğ ve ihbara mecburdurlar].*

Yine aynı fasıl dâhilinde yer alan diğer bir maddeye göre sıtma mücadelesinin, Sıtma Mücadelesi Kanunu ve talimatnamelere göre yürütüleceği

<sup>121</sup> T.C. Resmi Gazete, 6 Mayıs 1930, Sayı 1489, s.8895-8910.

<sup>122</sup> Yiğit Akın, “Gürbüz ve Yavuz Evlatlar”: Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.90.

<sup>123</sup> Kolera, veba, lekeli humma, paratifoit humması, çiçek, difteri, sarî beyin humması, uyku hastalığı, dizanteri, loğusa humması, ruam, kızıl, şarbon, felci tıflı, kızamık, cüzam, hummai racia, Malta humması, kuduz.

belirtilerek askeri kıtaat ve teşkilat bünyesinde yapılan çalışmaların Sıtma Mücadele Reisleri veya Sıhhat Müdürlüklerine bildirilmesi şart koşulmuştur.

#### **1.4.6 2767 sayılı Sıtma ve Frengi İlaçları Hakkında Kanun<sup>124</sup>**

7 Haziran 1935 tarihinde kabul edilen kanun gereğince sıtma ve frengi tedavisinde kullanılan her türlü ilacın memlekete sokulması, memleket içerisinde imal edilmesi ya da imal ettirilmesi Türkiye Kızılay Cemiyeti'nin tekeline alınmıştır. Tekel altına alınacak ilaç listesinin hazırlanması ve gerektiğinde değişikliklerin yapılması Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, onay ise Bakanlar Kurulu sorumluluğuna verilmiştir.

Kanun, bu ilaçları kaçak biçimde yurda sokanlara veya izinsiz biçimde imal edenlere ağır para cezası yaptırımını getirirken, muhirlere ve müsadere edenlere ise mükâfat verilmesini karara bağlamıştır. Yine kanun gereğince tekel altına alınacak ilaçların fiyatları Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ile Kızılay Cemiyeti arasında tespit edilecek ve Bakanlıkça tayin olunacak miktarda ilaç, cemiyet tarafından yurt içinde bulundurulacaktır.

#### **1.5 Sıtmayla Mücadele Amaçlı Yapılan Çalışmalar**

##### **1.5.1 Sıtmanın Tedavisi ve Yayılımının Engellenmesine Yönelik Çalışmalar**

Bozok Mebusu Ahmet Hamdi Bey'in (Altıok) "*bir millet; kesreti vefiyat killeti tevelliüdata duçar olmuş ise o milletin istikbali muzlim, vahim ve inkıraza mahkûmdur*" girizgâhıyla Anadolu halkının maruz bulunduğu verem, sıtma ve frengi hastalıklarının mevcut durumları ve bunlara karşı ne gibi tedbirler alındığına ilişkin soru önergesine<sup>125</sup> karşılık Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili Dr. Refik Saydam'ın açıklamaları, sıtma mücadelesinin hazırlık safhasındaki son durumun birinci ağızdan ifadesidir.

Dr. Refik Saydam'a göre memleketin en çok muzdarip olduğu konu verem değil, sıtmadır. Ondan sonra sırasıyla zührevi hastalıklar (frengi) ve verem gelmektedir. Anadolu'da sıtmadan muzdarip olan nüfusun, genel nüfusa oranını net

<sup>124</sup> **T.C Resmi Gazete**, Sayı: 3029, 15 Haziran 1935, s.5331.

<sup>125</sup> **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem 2, Toplantı 106, Cilt 6 (19 Şubat 1340/19 Şubat 1924) s.123-124 (Önergenin veriliş tarihi:29.12.1923).

olarak ifade etmek mümkün değildir zira ülkenin nüfusu bilinmemektedir.<sup>126</sup> Bunun yanı sıra ülkenin genelini sıtmalı olarak nitelendirmek uygun olmayacağı gibi özellikle harp esnasındaki insan hareketliliği nedeniyle sıtmanın önceden olmadığı düzeyde artış gösterdiği bazı mıntikalarda, refah seviyesinin artmasıyla birlikte hastalığın da bertaraf edileceği düşünülmektedir. Burada Saydam tarafından öne çıkartılan ana husus bir sistem dâhilinde sıtmaya karşı mücadeleye girişmenin gerekliliği olmuştur. Ahmet Hamdi Bey'in önergesinde yer alan devletin elindeki kinin miktarının yeterliliğine ilişkin soruya karşılık olarak Saydam'ın verdiği izahatta sıtmaya karşı mücadelenin devlet memuruyla ve devletin imkânlarıyla bir seferde yapmanın mümkün olmadığına altı çizilmiştir. Saydam'a göre ülkede beş milyon sıtmalı olduğu farz edilirse bunların tedavisi için gereken senelik elli ton kinini ne fiziki olarak ne de maddi koşullar açısından temin etmek mümkün değildir. Bu kapsamda sıtma ile mücadele, sıtmanın en yoğun olduğu belirli mıntikalardan başlatılarak ülke geneline yayılmalıdır. Bu kapsamda 1923 yılında Vekâlet bütçesine konulan 62.000 lira ile temin edilen 1.341 kg kinin, muhtelif vilayet ve köylere dağıtılmıştır. Buna ilaveten devlet kinininin de Ziraat Bankası aracılığıyla satış işlemlerine devam edilmiştir.<sup>127</sup>

Devletin sağlık alanındaki en yetkili kişisinin ifadelerinde de görüldüğü üzere Bakanlığın kurulmasının üzerinden yaklaşık olarak dört yıl geçmiş olmasına rağmen salgın hastalıklar ve özellikle sıtma hastalığının önlenmesinde hedeflenen noktanın uzağında kalınmıştır. Bunda savaş yılları ve sonrasındaki toparlanma sürecinde yaşanan maddi imkânsızlıkların yanı sıra ülkedeki yetişmiş insan gücünün önemli bir kısmının cephelerde kaybedilmesi de önemli rol oynamıştır. Geline nokta da ülkede milyonlarca insanın sıtmadan muzdarip olduğu bilirse de bunların muayeneden geçirilerek tam olarak sayısının tespit edilmesinin o ana kadar mümkün olmadığı görülmektedir. Dahası müstakil bir sıtma mücadele teşkilatı ve bu teşkilatın yürürlüğe koyduğu plan ve program olmadığı için de sıtma ile mücadele alanında yapılmakta olan yegâne faaliyet, maddi imkânlar elverdiğince halka ücretsiz olarak veya belirli bir cüzî ücret karşılığında kinin dağıtmak olmuştur. Öte yandan bu

---

<sup>126</sup> Ahmet Hamdi Bey önergesinde ülke nüfusunun %30-%50 arasındaki nispetinin sıtmalı olduğunu dile getirmiştir. Bununla birlikte ülkedeki ilk nüfus sayımı söz konusu meclis görüşmelerinin yapıldığı tarihten üç yıl sonra, yani 1927 yılında gerçekleştirilmiştir.

<sup>127</sup> a.g.c, s.125-126.

konuyla ilgili de ciddi sıkıntıların olduğu özellikle Meclis görüşmelerinde sıklıkla dile getirilmiştir.

Sıhhiye Vekâleti'nin 1924 yılı bütçesi Meclis'te görüşülürken Genel Masraflar Faslından (no:200) talep edilen 483.500 liralık tahsisatın, 483.000 liralık kısmının halka ücretsiz olarak dağıtılacak kinin ve neosalvarsan (*frengi ilacı*) için ayrılacağı belirtilmiş, bunun üzerine söz alan mebuslar ise ilaçların ihtiyaç sahiplerine ulaştırılması ile ilgili sıkıntıları tek tek dile getirmişlerdir. Gümüşhane Mebusu Zeki Bey gönderilen ilaçların ya Belediye Reisleri'nin masasında ya da Sıhhiye Müdürü'nün çekmecesinde veya aşı memurlarının ceplerinde bulunduğunu, halk ve köylünün hiçbir zaman bunlardan istifade edemediğine değinirken Bozok Mebusu Süleyman Sırrı Bey eczaneler arasındaki fiyat farklılıklarından yakınmıştır. Yine Malatya Mebusu Reşit Ağa ise 1923 yılında ücretsiz ilaç dağıtımı için ayrılan paranın zayi olduğunu dile getirmiş ve bu paranın ya kaldırılması ya da köylülere o mıntikalarda kurulacak olan eczanelerden ücreti mukabili ilaç temin etmeleri maksadıyla dağıtılmasının uygun olacağını ifade etmiştir.<sup>128</sup> Bütçe görüşmeleri kapsamında Doğu illerindeki sağlık personeli eksikliği ve bunun giderilmesine yönelik Vekâletin çalışmaları başta olmak üzere en çok eleştiriye maruz kalınan konulardan biri halini alan sıtma ve frengi ilaçlarının dağıtımı hususunda Dr. Refik Saydam bu eleştirilerin bir kısmına katıldığını ve bunu kendilerinin de dert edindiğini belirtmiştir. Saydam'a göre özellikle ilaçların ihtiyaç sahiplerine dağıtılmasındaki en büyük sorun personel yetersizliğidir. Ülkenin yüz elli kazasında dahi henüz doktor bulunmadığı düşünüldüğünde söz konusu aksaklıkların çıkması kaçınılmazdır. Saydam, eczaneler arasındaki fiyat farklılığını ilaçların tedarik edildiği ülkelerden kaynaklandığını dile getirirken 1924 yılı için bütçede yer alacak olan 160.000 liralık ücretsiz kinin ödeneğiyle memleketin sıtmadan en çok muzdarip olan bir veya iki mıntikasında sıtma mücadele teşkilatı vücuda getirileceği, imkân oldukça da özel idarelere v.s yardım edileceğini ifade etmiştir.<sup>129</sup>

Görüldüğü üzere halkı sıtma hastalığının pençesinden kurtarmak adına tek çıkar yolun müstakil bir teşkilat oluşturup belirli bir plan ve program dâhilinde mücadeleye girişmek olduğunun hemen herkesçe hem fikir olunmasını müteakiben

<sup>128</sup> TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 2, Toplantı 15, Cilt 7 (18 Mart 1340/18 Mart 1924) s.674-675.

<sup>129</sup> a.g.c., s.675-676.

1924 yılı sonlarına doğru sıtma mücadelesinin ana hatlarını belirlemek amacıyla komisyon toplanmış ve 1925 yılı itibariyle fiilen mücadeleye başlanılmıştır.

1925 yılı içerisinde öncelikli olarak komisyon raporunda yer alan ve Bakanlar Kurulu'nun onayını müteakip 30 Ekim 1924 tarihinde Meclis'e sunulan kanun tasarılarının<sup>130</sup> yasalaşmasına ilişkin girişimlere hız kazandırılmış devamında da İstanbul Bakteriyojihanesi'nde bir kurs düzenlenerek burada yetiştirilen personelle Ankara, Adana ve Aydın'da sıtma mücadelesinin başlatılması hedeflenmiştir. Nitekim belirlenen hedefler doğrultusunda gerçekleştirilen özverili çalışmaların neticesinde 1925 yılı Şubat ayında Ankara'da, Mayıs ayında Adana'da, Temmuz ayında ise Aydın'da sıtma mücadelesi fiilen başlatılırken Bursa ve Samsun şehirlerine bol miktarda kinin ile sıtma önlenmesi konusunda gereken yardımların yapılması amacıyla ikişer doktor ve altışar memurdan oluşan ekipler gönderilmiştir<sup>131</sup>. Ayrıca yapılacak olan sıtma mücadelesi kapsamında ilk planda ihtiyaç duyulacak kininin, Hollanda'daki Amsterdam Kinin Fabrikası ile Almanya'nın Mannheim şehrindeki Yuringer ve Frankfurt'taki Himmer Fabrikalarından tedarik edilmesi, İcra Vekilleri Heyetinin 10 Temmuz 1924 ve 31 Temmuz 1925 tarihli toplantılarında karara bağlanmıştır.<sup>132</sup>

1925 yılı içerisinde sıtma ile mücadele adına yürütülen faaliyetlerde önceliğin belirli bölgelerin esas alınarak mücadele teşkilatlarının hayata geçirilmesine ve ilk planda ihtiyaç duyulan kinin ve diğer kimyasalların tedarik edilmesine verildiğini söylemek mümkündür. Öte yandan aynı dönem içerisinde üzerinde önemle durulan bir diğer husus ise sıtma ile mücadelenin teorik yönünün doğru anlaşılıp halka bunun doğru şekilde aktarılması olmuştur. Bu kapsamda 1-3 Eylül 1925 tarihinde Ankara'da toplanan I.Milli Türk Tıp Kongresi'nin ikinci günü sıtmaya ayrılırken, aynı senenin Ekim ayında Roma'da icra edilecek I. Beynelmilel Sıtma Konferansına Hıfzıssıhha Genel Müdürü ve Sıtma Mücadele Genel Başkanı Dr. Asım İsmail ve Adana Mıntıkası Sıtma Mücadele Reisi Dr. Ekrem Tok Beylerin katılması İcra

---

<sup>130</sup> Sıtma Mücadelesine Dair Kanun Layihası (1/515), Sıtma Mücadelesi Tahsisatı Hakkında Kanun Layihası (1/522), Devlet Kinini Tedarik ve Furuhtu Hakkında Kanun Layihası (1/523), Mecceni Kinin Tevziatı Hakkında Kanun Layihası (1/524), Etıbbanın Sıhhiye Enstitülerinde Staj Mecburiyetleri Hakkında Kanun Layihası (1/525), Sıtma Küçük Sıhhiye Memurları Hakkında Kanun Layihası (1/526), Şehir ve Köylere Su Tedariki Hakkında Kanun Layihası (1/527).

<sup>131</sup> Tekeli, İlkin, **a.g.e.**, s.135.

<sup>132</sup> **BCA**, 30.18.01.01/14.32.13 (31 Temmuz 1341/ 31 Temmuz 1925); Mehmet Temel, **Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele**, Nehir Yayınları, İstanbul, 2008.

Vekilleri heyetinin 9 Eylül 1925 tarihli toplantısında karara bağlanmıştır.<sup>133</sup> Toplantı sonucunda yine aynı şehirde bir sıtma enstitüsünün kurulması kararlaştırılmış, İcra Vekilleri Heyetinin 1 Eylül 1926 tarihli toplantısında da katılım payı ücreti sıtma mücadele ödeneğinden karşılanmak üzere söz konusu teşkile üye olunması kabul edilmiştir.<sup>134</sup>

1926 yılı, sıtma mücadelesinin yasal bir zemine oturtulduğu yıl olmuştur. Zira bu tarihe kadar sıtmanın önlenmesine yönelik tüm çalışmalar emir ve talimatlar doğrultusunda gerçekleştirilmiş, Köy Kanunu ve diğer bazı kanunlarda sıtmanın önlenmesine katkı sağlayan mevzuat hükümleri ise kontrol ve cezai yaptırımlarının yetersizliği nedeniyle istenen sonuçları vermekten uzak kalmıştır. Bu kapsamda önce 26 Nisan 1926 tarihinde kabul edilen 826 sayılı “Ettıbbanın Sıtma Enstitülerinde Staj Mecburiyeti Hakkında Kanun” ile 1927 yılı ve sonrasında tıp fakültesinden mezun olan doktorlara üç ay süreyle sıtma enstitülerinde staj zorunluluğu getirilirken yaklaşık bir ay sonra, 29 Mayıs 1926 tarihinde *Resmi Gazete*’de yayınlanarak yürürlüğe giren 839 sayılı “Sıtma Mücadelesi Kanunu” ile de mücadele faaliyetlerine yasal bir dayanak sağlanmıştır. Kanunun kabulüyle başta küçük say mükellefiyeti olmak üzere fukara ve amelelere ücretsiz olarak kinin dağıtılması, meskenlerin lağım sistemlerine düzenlenmeler getirilmesi gibi sıtmayla ilgili temel problemlere çözüm bulunmaya çalışılmış ayrıca Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti’ne de ilan edilen sıtma mıntıkaları dâhilinde sıtmaya mahsus enstitü, laboratuvar, hastane ve dispanser açma yetkisi verilmiştir.<sup>135</sup>

Vekâlet almış olduğu yetki kapsamında, daha önce Almanya’nın Hamburg şehrindeki Sıcak Memleketler Enstitüsü’nde görev yaparken Türkiye’ye çağrılmış olan ve Mayıs 1926’dan itibaren Türkiye’de mevcut olan sivrisinekleri araştıran Prof. E. Martini’nin tavsiyeleri üzerine, 1928 yılında Adana’da sıtma enstitüsünün açılmasını sağlamıştır.<sup>136</sup> Adana Belediyesi tarafından verilen arsa üzerine Alman Kızılhaç’ının yaptırmış olduğu üç barakanın yerleştirilmesiyle fiziki olarak kurulumu tamamlanan enstitüde, sıtma bilimi adına son derece başarılı çalışmalar icra edilmiş bu kapsamda Dr. Enver İrdem *multicolor*, *sergenti* ve *marteri*; Dr. Celal Gökberg ise

<sup>133</sup> **BCA**, 30.18.01.01/15.55.10 (9 Eylül 1341/ 9 Eylül 1925).

<sup>134</sup> **BCA**, 30.18.01.01/20.56.05 (01 Eylül 1926).

<sup>135</sup> **T.C Resmi Ceride**, 05 Mayıs 1926, sayı 364, s. 1327; **T.C Resmi Ceride** 29 Mayıs 1926, sayı 384, s. 1471-1473.

<sup>136</sup> Ekrem Kadri Unat, **a.g.m.**, s.9.



*pulcherrimus* cinsi anofellerin Türkiye'deki varlıklarını ortaya koymuşlardır.<sup>137</sup> Ayrıca tabiplere sıtma stajı mecburiyeti getiren 826 sayılı kanunun uygulanmasına yönelik olarak 1928 ve sonrasındaki yıllarda enstitü bünyesinde kurslar açılmış, uzman tabipler tarafından öğleden önce kan, sıtma parazitolojisi, epidemiyoloji ve seririyatı, sıtma mücadelesi, entomoloji ve arazi ıslahatları ile ilgili nazari eğitim verilirken öğleden sonraları laboratuvar tatbikatı yapılarak sürfe ve erişkin haldeki anofeller incelenmiştir.<sup>138</sup> Bu kapsamda 1948 yılına kadar toplam 933 tabibin kurs görmesi sağlanmıştır.<sup>139</sup>

Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti tarafından sıtma ile mücadele konusunda alınan acil önlemlerden sonra faaliyetlerin tekâmülüne yönelik bir strateji izlenilmiştir. Sıtma teşkilatlarının ve personel kadrolarının artırılarak mücadele sahasının genişletilmesi, mevzuatın iyileştirilmesi, mücadele kapsamında ihtiyaç duyulan kinin, ensektisit maddeler, makine ve teçhizatın tedarik ve dağıtımı konusunda sağlıklı bir lojistik sisteminin tesis edilmesi ile yurt içi/dışı eğitim, konferans, toplantılarla uzman personel ve halkın bilinçlendirilmesini esas alan bu strateji gereğince dönem içerisinde aşağıdaki gelişmeler yaşanmıştır:

a. Sıtma mücadelesinin daha geniş bir teşkilat ve kadroyla yürütülmesi kapsamında 1926 yılında Bursa-Balıkesir ve Konya, 1928 yılında Kocaeli ve Samsun, 1929 yılında ise İstanbul, Manisa ve Eskişehir, sıtma mücadele mıntıklarına dâhil edilmiştir.<sup>140</sup> Mevcut sağlık kurumları silsilesinin dışında kalarak direkt Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti'ne bağlı olan ve kendine ait özel bir tahsisatın da bulunduğu sıtma mücadele teşkilatları, zaman içerisinde daha da genişletilerek 1933 yılına gelindiğinde 11 mücadele mıntığında 24 vilayeti kapsayan bir organizasyona dönüşmüştür.<sup>141</sup> Dönem içerisinde Vekâletin yürütmüş olduğu kadro çalışmaları sonucunda Maliye Vekâleti'nin olumlu mütalaası, Bakanlar Kurulu'nun da kabulüyle personel mevcutlarında da iyileştirmeler yapılmış<sup>142</sup> böylelikle gerek teşkilat gerekse de personel bakımından mücadele mıntıklarının etkinlikleri arttırılmaya çalışılmıştır.

---

<sup>137</sup> Aynı yer.

<sup>138</sup> “*Vekâletin 10 Yıllık Mesaisi*”, **Sıhhiye Mecmuası**, Fevkalâde Nüsha, cilt 9, 1933, s.53,57.

<sup>139</sup> “*Sıtma ile Savaş*”, **Sağlık Dergisi**, Fevkalâde Nüsha, cilt 22, Sayı:10-11, 1948, s.93.

<sup>140</sup> **CA**, IV-10.58.20 (1930).

<sup>141</sup> “*Vekâletin 10 Yıllık Mesaisi*”, **a.g.e**, s.47.

<sup>142</sup> **BCA**, 30.18.01.02/04.38.05 (19 Haziran 1929).

Yine bu doğrultuda teşkilatların yapısına da değinecek olursak; mintikalardaki sıtma mücadele teşkilatları, bir mütehasıs reisin idaresi altında görev yapan, başlarında mücadele tabibinin de bulunduğu dört veya dokuz şubeden oluşmuştur. Reisin bulunduğu merkezde sıtmaya ilişkin her türlü tahlil ve araştırmanın yapıldığı mücadele laboratuvarı bulunurken her şubenin dört veya beşe ayrılan dairelerinde, almış olduğu eğitimleri başarıyla tamamlamış olan sıhhiye memurları görev yapmıştır. Bu memurlara bağılı buldukları mintikanın nüfusuna göre sekiz ile on beş arasında köyün sorumluluğu verilmiştir. Söz konusu mintikalarda ayrıca ağır sıtmalı şahısların tedavisi amacıyla 5-10 yataklı sıtma dispanserleri tesis edilmiş yalnız Adana’da olmak üzere 20 yataklı bir sıtma hastanesi de hizmete sunulmuştur. Ayrıca Manisa, Aydın ve Adana gibi yazın binlerce amelenin çalışmak için hücumuna uğrayan mintikalarda yine bu amelelerin muayene ve tedavilerini takip etmek amacıyla seyyar mücadele teşkilatları da görev almıştır.<sup>143</sup>

Her türlü özlük işlemleri (tayin, azledilme vb.) direkt olarak Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti’nce takip edilen ve daimi suretle mücadele reisinin teftişine tabi olan heyetlerin başlıca vazifeleri ise şu şekilde tanzim edilmiştir:

(1) Sorumlu oldukları mintikalardaki halkı Nisan ve Kasım aylarında iki defa genel muayeneye tabi tutmak.

(2) Her ne şekilde olursa olsun sıtmaya yakalananları tedavi altına almak.

(3) Mintıkada sıtmaya sebep olan bataklık alanların izalesi için gerekli tedbirleri almak.

(4) Sürfe ve kâhil sivrisinekler ile mücadele etmek.<sup>144</sup>

Bu kapsamda sıtma mücadelesinin ilk dönemi olarak adlandırabileceğimiz 1936 yılına kadar, mintikalar dâhilinde sıtmanın tedavisi ve yayılımının engellenmesi adına yapılan çalışmalar aşağıda yer almaktadır.

### **(1) Adana Mintıkası**

19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgede yerleşik hayata geçen aşiretlerin artan tarımsal faaliyetlerine paralel olarak etkisini daha da hissettiren<sup>145</sup>

<sup>143</sup> “Vekâletin 10 Yıllık Mesaisi”, a.g.e, s.48-49.

<sup>144</sup> a.g.m., s.49.

sıtma ile mücadeleye 1925 yılının Temmuz ayında başlanılmış ve mıntıka sahasının genişletilmesiyle 1930 yılına gelindiğinde Adana 1.Şube, Adana 2.Şube, Mersin, Osmaniye, Tarsus, Ceyhan, Dört Yol ve İslâhiye olmak üzere toplamda 8 şubelik bir teşkilat ile faaliyetler yürütülür hale gelmiştir.<sup>146</sup> Adana Mıntıkası Sıtma Mücadele Heyeti Reisi Dr. Ekrem TOK'un raporuna göre mücadeleye öncelikle Adana şehir merkezi ile merkeze bağlı 215 köyde ve Ceyhan kazasında (merkez ve köyler) başlanılmış, Aralık ayından itibaren de Mersin ve Tarsus şehirleri, mücadele sahasına dâhil edilmiştir.<sup>147</sup>

Temmuz ayından Şubat sonuna kadar olan 8 aylık zaman periyodunda 30.204 şahıs muayene edilmiş ve aralarından 22.773'ü tedaviye alınmıştır (%75,4). Tedavi altına alınan sıtmalıları sekiz ya da dokuz haftalık fasıllı bir kinin programı uygulanmış, söz konusu kininler sıhhat memurları tarafından şahısların direkt olarak kendilerine ya da ailelerine teslim edilmiştir. Bu süre zarfında tespit edilen dalaklıların oranı ise şu şekilde olmuştur: Adana şehrinde %51,8; Adana köylerinde %92,3; Ceyhan kazası şehir ve köylerinde %45,1; Mersin ve Tarsus köylerinde %85. Bu veriler ışığında 1925 senesinde Adana mıntıkasında sıtmanın hiperendemik düzeyde olduğu saptanmıştır. Yine aynı sene içerisinde yapılmış olan kan ölçümlerinde Adana merkezde %2,43, Ceyhan'da %38,1, Mersin ve Tarsus'ta 13,3 olmak üzere mıntıka genelinin %30,9'unun kanında parazite rastlanmıştır (716 tersiyana, 250 tropika, 101 kuvartana).<sup>148</sup>

1926 senesinde Osmaniye, Dört Yol, İslâhiye kazaları ve köyleri de mücadele sahasına dâhil edilmiş böylece üç vilayetin 685 köyünde çalışmalar yürütülmüştür. Ayrıca yine aynı yıldan geçerli olmak üzere mücadele mıntıklarındaki nüfusun kaydedilmesine de başlanmış ve her iki senede bir tekrar edilmiştir. İlkbahar-Yaz (1.devre) ve Sonbahar-Kış (2.devre) olmak üzere iki devre halinde yapılan muayenelere göre dört senelik süre zarfında mıntıka dâhilindeki genel durum şu şekildedir:

---

<sup>145</sup> Erdem Çanak, "Cumhuriyet Döneminde Adana'da Sıtma ile Mücadele", **Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma** (Edt: Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara, 2017, s.622.

<sup>146</sup> CA, IV-10.58.20 (1930).

<sup>147</sup> Ekrem Tok, "Adana Mıntıkasında Sıtma Mücadelesi", **Sıhhiye Mecmuası**, cilt 5, Sayı:31-32, 1929, s.1286.

<sup>148</sup> a.g.m., s.1288,1289.

Toplam 762.061 genel muayene ve 149.580 kan muayenesi yapılmıştır. Yapılan bu muayeneler neticesinde 146.742 kişinin dalaklı, 15.334 kişinin ise kanında parazit olduğu tespit edilmiştir.<sup>149</sup> Bu kapsamda 4.597 kg kinin, 42 kg ökinin/kinin çikolata ve 758 kutu kinin türevleri sarf edilerek 201.155 kişi tedaviye, 77.356 kişi ise korumaya alınmıştır.<sup>150</sup>

Roma döneminden beri Anadolu coğrafyasının belki de en önde gelen sıtma membalarından olan Adana mıntıkası, Cumhuriyet dönemiyle birlikte sıtma ile mücadele adına en yoğun çabanın gösterildiği yer olmuştur. Çalışmanın diğer bölümlerinde de yer aldığı üzere dönem içerisinde çok sayıda bataklık alan kurutulmuş, okaliptüs sahaları tanzim edilmiş ve arazi ıslahatları gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte film, afiş ve konferanslarla halkın sıtma mücadelesi konusunda bilinçlendirilmesine yönelik gayret gösterilmiş<sup>151</sup>, her geçen yıl muayene edilen kişi sayısı ve kinin sarfiyatı da arttırılarak yöre halkının tamamı koruma altına alınmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda mücadelenin onuncu yılında sadece Seyhan bölgesinde 83.303 kişi tedavi altına alınmış, 5 vefat yaşanmasına rağmen geri kalan nüfusun tamamının sağlığına kavuşması sağlanmıştır.<sup>152</sup>

## (2) Ankara Mıntıkası

Osmanlı-Rus ve Balkan Harbi sonrası gerçekleşen göç olayları, Anadolu'nun birçok şehri gibi Ankara'da da sıtma vakalarında artış yaratırken özellikle 1.Dünya Savaşı ve devamındaki Kurtuluş Savaşı yıllarında şehrin asker ve hasta sevkiyat merkezi olması, artan nüfusla birlikte savaş sonrasında geniş çaplı sıtma salgınlarının yaşanmasına yol açmıştır.<sup>153</sup> Bu bağlamda 1923-1924 yıllarında görülen salgınlar halkın büyük çoğunluğunu etkisi altına alırken şehirde neredeyse

<sup>149</sup> **1926** (180.219 genel muayene, 39.816 kan muayenesi (%25,68 dalak endeksi, %12,7 kan endeksi)); **1927** (222.923 genel muayene, 29.575 kan muayenesi (%20,71 dalak endeksi, %12,92 kan endeksi)); **1928** (250.690 genel muayene, 52.860 kan muayenesi (%14,79 dalak endeksi, %6,99 kan endeksi)); **1929** (108.229 genel muayene, 27.329 kan muayenesi (%15,22 dalak endeksi, %10,09 kan endeksi-Altı aylıktır)).

<sup>150</sup> **a.g.m.**, s.1286-1311.

<sup>151</sup> “*Adana’da Sıtma Mücadelesi ve Menenjit*”, **Akşam**, 5 Aralık 1930.

<sup>152</sup> **BCA**, 30.10.00.00/ 177.221.13 (14 Ocak 1937).

<sup>153</sup> Birinci Mecliste görev yapan milletvekilleri dahi Ankara’da yatacak yerleri olmadığından dışarıda yatmak zorunda kalınca birçoğu sıtmaya yakalanmaktan kurtulamamışlardır (Eren Akçiçek, “*Sıtma Üzerine Düşünceler ve Anılar*”, **Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma** (Edt: Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara, 2017, s. 676).

sıtmadan muzdarip olmayan ev bırakmamıştır.<sup>154</sup> Milli Mücadelenin merkezi olması nedeniyle hükümetin gözünde ayrı bir öneme sahip olan ve Mustafa Kemal'in de bizzat kan muayenelerine katılım sağlayarak<sup>155</sup> manevi desteğini esirgemediği şehrin, sıtmanın pençesinden kurtarılması için 1923 yılından itibaren münferit olarak çaba sarf edilmeye başlanmış, bu kapsamda faaliyetlerde bütünlüğü sağlamak ve muvaffakiyeti temin maksadıyla bir komisyon da kurulmuştur.

Nafia Vekâleti ve Ankara Şehremaneti ile koordineli şekilde çoğunlukla sıtmaya sebep olan bataklık alanların ıslah edilmesine yönelik çalışmalarını sürdüren söz konusu komisyon, 1925 yılında İcra Vekilleri Heyeti'nin kararıyla Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletine bağlanırken<sup>156</sup> aynı yıl Ankara şehir merkezi ve köylerinde<sup>157</sup> sıtma mücadelesi resmen başlatılmıştır.<sup>158</sup>

Ankara Sıtma Mücadele Heyeti Reisi Dr. M. Talât'ın raporuna göre Ankara merkez, Ankara civarı, Zir, Polatlı, Sarıköy ve Keskin olmak üzere toplam 6 şube ile yürütülen sıtma mücadelesi kapsamında 1925 yılı Mart'ından 1926 yılı Ocak ayına kadar 10.537 kişi tedaviye alınmış, 42.382 kişiye ise korunma amaçlı kinin dağıtılmıştır. Aynı süre zarfında 7.034 kan muayenesi yapılmış, 1.897 kişinin kanında ise parazite rastlanmıştır (kan endeksi=26,9).<sup>159</sup>

1926 yılında şehir merkezinde Poryacı, Koyunpazarı, Türk Ocağı, Hacıbayram ve Saraçsınan dispanserleri açılırken ilkbahar ve yaz aylarında olmak üzere iki devre halinde yıllara sari olarak yapılan muayenelerin neticeleri şu şekildedir: 4 senelik süre zarfında toplam 157.371 genel muayene ve 72.508 kan muayenesi yapılmıştır. Yapılan bu muayeneler sonucunda 20.762 kişinin dalaklı, 6.685 kişinin ise kanında parazit olduğu tespit edilmiştir.<sup>160</sup> Bu kapsamda 891,635 kg kinin sarf edilerek 17.048 kişi tedaviye, 44.913 kişi ise korumaya alınmıştır.<sup>161</sup>

<sup>154</sup> M. Talât, "Ankara'da Sıtma ve Sıtma Mücadele Teşkilâtı", **Sıhhiye Mecmuası**, cilt 5, Sayı:31-32, 1929, s.1311-1313.

<sup>155</sup> Bkz. **Ekler/Fotoğraflar**.

<sup>156</sup> **BCA**, 30.18.01.01/13.13.11 (8 Mayıs 1341/8 Mayıs 1925).

<sup>157</sup> 1925 yılında sıtma mücadelesinin başlatıldığı merkeze bağlı köyler: Mamak, Karaağaç, Kayaş, Üreğil, Balgat, Karakusun, Yalncık, Lodumlu, Kutuğun, Kızılcaşehir, Taşpınar, Dikmen, Mühye, İmrahor, Ovacık, Yakacık, Yuva, İvedik, Çakır, Macun, Güvercinlik.

<sup>158</sup> M. Talât, **a.g.m**, s.1314.

<sup>159</sup> Aynı yer.

<sup>160</sup> **1926** (36.975 genel muayene, 9.122 kan muayenesi (%14,6 dalak endeksi, %15,24 kan endeksi)); **1927** (43.968 genel muayene, 24.873 kan muayenesi (%17,7 dalak endeksi, %9,59 kan endeksi)); **1928** (44.629 genel muayene, 24.045 kan muayenesi (%9,34 dalak endeksi, %4,99 kan endeksi));

1930 yılında Amerika Birleşik Devletleri'ndeki örneklerinden esinlenilerek Etimesgut'ta bir dispanser hayata geçirilmiş ve böylelikle koruyucu ve tedavi edici hizmetlerin bir arada yürütülmesine başlanmıştır. Söz konusu dispanser, ileriki yıllarda uygulamaya dâhil edilecek olan "sağlık merkezleri"nin temelini teşkil ederken başta sıtma olmak üzere Etimesgut bölgesindeki diğer salgın hastalıklarla mücadele konusunda etkin rol oynamıştır.<sup>162</sup>

### (3) Aydın Mıntıkası

Aydın mıntıkasında sıtma mücadelesi 1925 senesi Temmuz'unda Menderes Vadisi'ndeki sıtmanın yoğun olduğu köylerde başlatılmış ve hasta olup olmadığına bakılmaksızın mezkûr köylerin tüm ahalisi genel muayeneden geçirilerek kan tetkikleri yapılmıştır.<sup>163</sup> 1926 senesinde Denizli Vilayeti'nin Aydın'a komşu ve Aydın Ovası'na dâhil olan kısımları (Boldan Kazası'nın bir kısmı, Sarayköy Kazası, Denizli Merkez Kazası'nın Kaklık'a kadar bütün ova köyleri), 1927 senesinde civar bölgedeki 7 adet köy, 1929 senesinde ise Milas'ın bir kısım köyü ile Küllük Nahiyesi'ne bağlı köyler de mücadele mıntikasına dâhil edilmiş<sup>164</sup> böylece Temmuz 1925'te başlayan mücadele, 1930 yılına gelindiğinde Merkez, Karahayıt, Koçarlı, Bağarası, Nazilli, Torbalı, Denizli ve Küllük olmak üzere 8 şubeyle faaliyet gösteren bir organizasyona dönüşmüştür.<sup>165</sup>

Aydın Sıtma Mücadele Reisi Dr. Mahmut Sabit'in (Akalin) raporuna göre Aydın Mıntıkasında 1925-1929 yılları arasında sıtmanın tedavisi ve yayılımının engellenmesi adına yapılan muayene ve kan tetkiklerine ait sonuçlar şu şekildedir: 5 senelik süre zarfında toplam 430.089 genel muayene ve 192.782 kan muayenesi yapılmıştır. Yapılan bu muayeneler sonucunda 95.845 kişinin dalaklı, 1.802 kişinin

---

**1929** (31.799 genel muayene, 14.468 kan muayenesi (%9,53 dalak endeksi, %8,55 kan endeksi-Altı aylıktır)).

<sup>161</sup> a.g.m., s.1314-1359.

<sup>162</sup> Erdem Aydın, **Türkiye'de Sağlık Teşkilatlanması Tarihi**, Naturel Kitap Yayıncılık, Ankara, 2002, s.42-44.

<sup>163</sup> Mahmut Sabit, "*Aydın Mıntıkasında Sıtma Mücadelesi*", **Sıhhiye Mecmuası**, cilt 5, Sayı:31-32, 1929, s.1360.

<sup>164</sup> Aynı yer.

<sup>165</sup> CA, IV-10.58.20 (1930).

ise kanında parazit olduğu tespit edilmiştir<sup>166</sup>. Bu kapsamda 3.007,193 kg kinin sarf edilerek 32.075 kişi tedaviye, 52.425 kişi ise korumaya alınmıştır<sup>167</sup>.

Aydın mıntıkasında sıtma mücadelesi 1930 yılı ve sonrasında da tüm hızıyla devam etmiş, çalışmanın diğer bölümlerinde aktarıldığı üzere dünya genelinde yaşanan ekonomik krize rağmen eldeki mevcut imkânlarla olabildiğince fazla sayıda kişiye ulaşılmaya çalışılmıştır. Dönem içerisinde açılan kurslarla sağlık personeli sayısı arttırılmış<sup>168</sup>, uygulamaya konulan tedavilerle çok sayıda kişi hastalığın pençesinden kurtarılırken zamanında tedaviye başlanılamaması veya kurallara riayet edilmemesi gibi sebeplerle de can kayıplarının yaşandığı görülmüştür. Bu bağlamda 1935 senesi Ekim ayı sonuna kadar 45.957 kişi tedavi altına alınırken 10 kişinin yaşamını yitirmesine engel olunamamıştır.<sup>169</sup>

### (3) Bursa-Balıkesir Mıntıkası:

Yurt genelindeki diğer pek çok yöre gibi harp yıllarının etkilerini derinden hisseden Bursa ve Balıkesir mıntıkası, bataklık alanların bolluğu nedeniyle de uzunca bir süre sıtma tehdidi ile yüz yüze kalmıştır. Mıntıkada Apolyont [Gölyazı], Karacabey, Bandırma ve Manyas ahalisinin tamamı sıtmadan muzdarip olurken, kalan bölgelerdeki vakaların münferit olduğunu söylemek mümkündür.<sup>170</sup> Sıtma Mücadele Heyeti Reisi Dr. Rüştü'nün raporuna göre Mayıs 1926'da fiilen başlanılan sıtma mücadelesi kapsamında öncelikle görülme sıklığına göre mıntıkadaki sıtma coğrafyası çıkarılmış ve buna göre %50'den fazla sıtmalının yaşadığı yerler "*fevkalade şiddetli sıtmalı*", %30'dan fazla olanlar "*şiddetli sıtmalı*", %30'a kadar "*sıtmalı*" ve %5'in altındaki yerler ise "*hafif sıtmalı*" olarak tasnif edilmiştir.<sup>171</sup>

<sup>166</sup> **1925** (43.887 genel muayene, 23.044 kan muayenesi (%39,83 dalak endeksi, %10,12 kan endeksi)); **1926** (88.848 genel muayene, 63.090 kan muayenesi (%24,84 dalak endeksi, %6,16 kan endeksi)); **1927** (111.737 genel muayene, 33.418 kan muayenesi (%22,16 dalak endeksi, %16,18 kan endeksi)); **1928** (116.145 genel muayene, 44.136 kan muayenesi (%16,08 dalak endeksi, %4,08 kan endeksi)); **1929** (69.472 genel muayene, 29.094 kan muayenesi (%19,18 dalak endeksi, %11,6 kan endeksi-Altı aylıktır)).

<sup>167</sup> Mahmut Sabit, **a.g.m.**, s.1366-1387.

<sup>168</sup> "*Aydın'da Yol İşçileri ve Yeni Açılan Kurs*", **Ulus**, 11 Aralık 1934.

<sup>169</sup> **BCA**, 30.10.00.00/177.221.13 (14 Ocak 1937).

<sup>170</sup> Rüştü, "*Bursa-Balıkesir Mıntıkası Sıtma Mücadele Faaliyeti*", **Sıhhiye Mecmuası**, cilt 5, Sayı:31-32, 1929, s.1388-1389.

<sup>171</sup> Aynı yer.

1930 senesine gelindiğinde Bursa Merkez, Bursa Köyler, Mustafakemalpaşa, Karacabey, Balıkesir, Susurluk, Manyas ve Bandırma olmak üzere 8 şube ile faaliyetlerini sürdüren teşkilat<sup>172</sup> bu sene zarfında bir yandan sürfe ve kâhil sivrisineklerin imha edilmesine yönelik tedbirler alırken diğer taraftan genel muayeneler ve kan tetkikleri ile sıtmalıların tespit ve tedavisine yönelik hummalı bir çalışmanın yürütülmesini sağlamıştır. Bu kapsamda 1926-1929 yılları arasında mıntika dâhilinde yürütülen çalışmalarda toplam 1364,5 kg kinin sarf olunmuştur. Sarf olunan kinin miktarı yıllara göre artış gösterirken mevsim bazında ilkbahar-yaz dönemi mücadelenin ve dolayısıyla da kinin kullanımının en yoğun olarak yaşandığı zaman dilimi olmuştur<sup>173</sup>.

#### (4) İstanbul Mıntıkası

İmparatorluğun başkenti olması nedeniyle İstanbul, uzun yıllar taşraya göre daha düzenli bir sağlık sistemi ve hijyen koşullarına sahip olsa da bu durum 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren alınan göçler ve harp koşullarının yarattığı tahribat nedeniyle tersine dönmüş, ülke genelinde olduğu gibi İstanbul halkı adına da Cumhuriyet dönemine sağlık alanında sıkıntılı bir geçiş yapılmıştır. Özellikle işgal yıllarında şehirde bulunan misyoner ve yabancı devlet temsilcilerinin raporlarına da yansıyan durum, Cumhuriyet'in ilk yıllarında acil olarak alınan tedbirler ve yürürlüğe sokulan bazı uygulamalarla giderilmek istenmiş, bu kapsamda ilk planda salgın hastalıkların toplum sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerinin en düşük seviyeye indirgenmesi amaçlanmıştır.

İşte, o dönem için salgın denilince ilk olarak akla gelen sıtma hastalığı ile mücadele de yukarıda belirtilen amaç doğrultusunda henüz Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren başlatılmış, Vekâletin desteği, belediye ve münferiden yapılan çalışmaların sayesinde 1929 yılına gelindiğinde gözle görülür bir başarı sağlanmıştır.<sup>174</sup> Müteakiben aynı yıl içerisinde İstanbul'da sıtma mücadele teşkilatı resmen hayata geçirilerek şehrin sivrisinek ve dolayısıyla sıtmadan en çok muzdarip olan kesimlerinden itibaren çalışmalara hız kazandırılmıştır.<sup>175</sup> Bu kapsamda

---

<sup>172</sup> CA, IV-10.58.20 (1930).

<sup>173</sup> Rüştü, a.g.m., s.1417.

<sup>174</sup> "İstanbul'un Umumî Sıhhati", Akşam, 2 Şubat, 1929.

<sup>175</sup> Asım Şekip, "İstanbul'da Sıtma Mücadele Teşkilatı", Sıhhiye Mecmuası, cilt 5, Sayı:31-32, 1929, s.1419.



Pendik'in iki buçuk km batısından başlayarak Selimiye Kışlası'na kadar uzanan, içerisine Heybeliada ve Büyükkada'yı da alan takribi 180 km<sup>2</sup>.lik sahada ekseriyetle sivrisinek mücadelesi yapılmış olup<sup>176</sup> söz konusu çalışmalara ilişkin detaylı bilgiler "Arazi Islahatları ve Sivrisineklerin İmhasına Yönelik Çalışmalar" bölümünde yer almaktadır. Öte yandan aynı yıllarda CHP Bakırköy İlçe İdare Heyeti'nce hazırlanan sıtma mücadele projesi ise oldukça dikkat çekicidir. Giderek artan sıtma vakalarına karşın ilçe, resmi sıtma mücadele mntikasına dâhil edilene kadar parti önderliğinde bir mücadele örgütlemeyi esas alan proje kapsamında bir üst komite ve buna bağlı fen heyeti ile mücadele heyetleri oluşturulması fikri benimsenmiştir. Projeye göre fen heyetinin belirleyeceği program dâhilinde mücadele heyetleri çalışmalarına başlayacak, böylelikle halkın hastalık yüzünden uğradığı acı ve ıstıraplar mümkün olduğunca hafifletilerek günü geldiğinde mücadele uygun bir zeminde resmi teşkilata devredilecektir.<sup>177</sup>

Mücadelenin ilk dönemi olarak ele aldığımız 1925-1935 yılları arasında İstanbul mntikasında yürütülen sıtma mücadelesinde önemli ölçüde başarıya ulaşılmıştır. Bu durum yapılan özverili çalışmaların ötesinde mntikanın gelişmişlik düzeyi ve fiziki koşulları ile de doğrudan ilintilidir. Zira okur-yazar nüfusun fazla olması mücadele esaslarına tam anlamıyla riayet edilmesini sağlarken, şehrin fiziki ve iklimsel koşulları Samsun, Adana veya Antalya gibi şehirlere nazaran çok daha avantajlıdır. Bununla birlikte mücadele hafif gevşetildiğinde veya kurallara riayet edilmediğinde ilgili bölgelerdeki sıtma vakalarında artış, gazete sütunlarına dahi yansımıştır. 1929 yılının Ağustos ayında Anadolu yakasındaki bazı muhitlerde sürfe mücadelesine devam edildiği halde sivrisineğin önüne geçilemediği bildirilmiş, konu hakkında yapılan tetkikatta ise söz konusu muhitlerde yer alan bazı bağ ve bahçelerde sirke imal edilmesinden dolayı sivrisineklerin yeniden canlandıkları sonucuna varılmıştır.<sup>178</sup>Yine 1931 yılının Temmuz ayında Beşiktaş, Yıldız ve Serencebey Yokuşu civarındaki bazı bostan kuyularının, havuzların ve gübreliklerin üstlerinin açık bırakılması sonucu bilhassa çocuklar arasında sıtma vakalarının arttığı bildirilmiştir.<sup>179</sup>

---

<sup>176</sup> **a.g.m.**, s.1419-1420.

<sup>177</sup> **BCA**, 490.01.00.00/ 1464.6.1 (20 Haziran 1933) (**BELGE-2**).

<sup>178</sup> "Sivrisinek-Bazı Yerlerde Hususî Tedbirler Alınacak", **Akşam**, 11 Ağustos 1929.

<sup>179</sup> "Sıtma Mücadelesi-Beşiktaş ve Civarında Sıtma Hastalığı Var", **Akşam**, 2 Temmuz, 1931.

### (5) Kocaeli Mıntıkası

1928 yılının Temmuz ayında başlayan sıtma mücadele faaliyetleri kapsamında ilk olarak halk, genel muayene ve kan muayenesine tabi tutulmuş böylelikle sıtmanın yaygınlık derecesi ve tedavi altına alınacak şahıslar tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda 1928 Temmuz ayı ile 1929 Şubat ayı sonu arasındaki sekiz aylık süre zarfında 40.428 genel muayene ve 14.351 kan muayenesi yapılmış (1.dönem); 1 Mart 1929 ve yine aynı yılın Ekim ayı sonuna kadar ise 51.979 genel muayene ve 33.344 kan muayenesi yapılmıştır (2.dönem). Yapılan muayenelerin sonunda 1. dönemde 3.403 kişinin dalaklı (%8,41), 1.498 kişinin kanında parazit olduğu (%10,43); 2. dönemde ise 2.531 kişinin dalaklı (%4,86), 2.868 kişinin kanında parazit olduğu (%8,60) tespit edilmiştir.<sup>180</sup>

Yukarıda belirtilen süre zarfında, sıtmalı olduğu tespit edilen veya korunmaya alınan şahıslara 261,6 kg kinin dağıtılmıştır.<sup>181</sup> Yine sıtma mücadelesi kapsamında 1931 yılında 485.258 gr, 1932 yılında 584.395 gr, 1933 yılında 467.226 gr, 1934 yılında ise 523.321 gr kinin mıntıkanın muhtelif bölgelerine dağıtılmıştır.<sup>182</sup>

### (6) Konya Mıntıkası

Konya'da sıtma mücadelesi, 1926 senesi Mayıs ayında Konya Merkez ve merkeze bağlı civar köyler ile Çumra, Beyşehir ve Ilgın'da başlatılmıştır. Müteakiben mülki taksimata bağlı kalınmadan sıtmanın yoğun olduğu diğer müzahir alanlar da mıntıkaya dâhil edilmiş ve 1929 yılı sonuna gelindiğinde 8 şubeyle (Merkez, Ereğli, Akşehir, Ilgın, Beyşehir, Çumra, Aksaray, Seydişehir, Kadınhanı), yaklaşık otuz bin km<sup>2</sup>.lik bir alanda, 257 şehir ve köy ile 175.351 kişilik nüfusa hizmet veren bir teşkilat oluşturulmuştur.<sup>183</sup>

Bu kapsamda 1926-1929 yılları arasında yapılan genel muayene ve kan muayeneleri sonuçları şu şekildedir: 4 senelik süre zarfında toplam 234.511 genel muayene ve 148.049 kan muayenesi yapılmıştır. Yapılan bu muayeneler sonucunda 42.389 kişinin dalaklı, 9.449 kişinin ise kanında parazit olduğu tespit

<sup>180</sup> Mecit, "Kocaeli Mıntıkasında Sıtma Mücadelesi", **Sıhhiye Mecmuası**, cilt 5, Sayı:31-32, 1929, s.1428-1430.

<sup>181</sup> **a.g.m.**, s. 1433.

<sup>182</sup> "Kocaeli-Yurdun En Bayındır Bir Köşesi Olmaya Doğru İlerliyor", **Ulus**, 8 Ocak 1935.

<sup>183</sup> Cevdet, "Konya Mıntıkasında Sıtma Mücadele Teşkilat ve Faaliyeti", **Sıhhiye Mecmuası**, cilt 5, Sayı:31-32, 1929, s.1435.

edilmiş<sup>184</sup>; 1.309,5 kg kinin sarf edilerek 32.075 kişi tedaviye, 52.425 kişi ise korumaya alınmıştır.<sup>185</sup>

### (7) Samsun Mıntıkası

1928 senesi Temmuz ayında başlayan sıtma mücadelesi iki sene içerisinde Samsun Merkez, Samsun Köyler, Bafra, Çarşamba ve Terme olmak üzere 5 şubeden oluşan bir teşkilat yapısı ile yürütülür hale gelmiştir.<sup>186</sup> Mücadelenin ilk iki senesi zarfında sıtmalıların tespit ve tedavisi ile ilgili yürütülen çalışmaların neticesi şu şekildedir:

2 senelik süre zarfında toplam 122.568 genel muayene ve 61.249 kan muayenesi yapılmıştır. Yapılan bu muayeneler sonucunda 21.840 kişinin dalaklı, 4.268 kişinin ise kanında parazit olduğu tespit edilmiş<sup>187</sup>; 532 kg kinin komprime, 2.539 adet kinin ampül ve 59.516 adet çikolata levha sarf edilmiştir.<sup>188</sup>

Elde edilen veriler yıllara sari olarak incelendiğinde mücadele kapsamında muayene edilen kişi sayısı ve tedavi amaçlı kullanılan kimyasalların miktarının her yıl artarak devam ettiği görülmektedir. Bununla birlikte hastalığa yakalanan kişi sayısındaki azalma aynı oranda değildir. Zira Samsun gibi coğrafyası sıtmanın yayılımına elverişli olan mıntıklar, iklimsel faktörlere son derece duyarlıdır. Özellikle kışın yağışın nispeten daha yoğun olduğu senelerde, meydana gelen sel ve taşkınların alınan tüm tedbirlere rağmen sıtma vakalarında artışa neden olduğu herkesçe kabul görmektedir. Bu bağlamda kinin sarfiyatı veya korunmaya alınan insan sayısındaki artışın dalaklı yüzdesi veya kan endeksleriyle uyum göstermemesi belirli koşullar altında olağandır. Nitekim 1931 ve 1932 yıllarında yaşanan sıtma epidemilerinden sonra aynı tarihlerde Samsun Askeri Hastanesi'nde Dâhiliye Uzmanı olarak görev yapan Doktor Ali Rıza Bey tarafından kaleme alınan

---

<sup>184</sup> **1926** (26.144 genel muayene, 18.702 kan muayenesi (%24,36 dalak endeksi, %14,89 kan endeksi)); **1927** (58.873 genel muayene, 54.815 kan muayenesi (%19,47 dalak endeksi, %3,89 kan endeksi)); **1928** (52.995 genel muayene, 43.349 kan muayenesi (%15,65 dalak endeksi, %4,56 kan endeksi)); **1929** (96.499 genel muayene, 31.183 kan muayenesi (%16,84 dalak endeksi, %8,16 kan endeksi-Ekim ayı sonuna kadar)).

<sup>185</sup> **a.g.m.**, s.1436-1443.

<sup>186</sup> **CA**, IV-10.58.20 (1930).

<sup>187</sup> **1928** (57.190 genel muayene, 12.131 kan muayenesi (%19,91 dalak endeksi, %8,79 kan endeksi)); **1929** (65.468 genel muayene, 49.118 kan muayenesi (%17,3 dalak endeksi, %6,73 kan endeksi-Ekim ayı sonuna kadar)).

<sup>188</sup> Enver, "Samsun Mıntıkası Sıtma Mücadele Faaliyeti", **Sıhhiye Mecmuası**, cilt 5, Sayı:31-32, 1929, s.1435-1453.

ve Askeri Sıhhiye Mecmuası'nın 3. sayısında (1933) yer alınan makalede, askeri birliklerde 1930 yılı sonrası artan sıtma vakalarına dikkat çekilmiş ve sıtma mücadele teşkilatına vazifesini tam anlamıyla yapmadığından dolayı eleştiriler getirilmiştir.<sup>189</sup> Aynı yıl içerisinde yayımlanan Sıhhiye Mecmuası 61. sayısının “gayri resmi kısmı”nda Samsun Sıtma Mücadele Heyeti Reisi Dr. Enver tarafından kaleme alınan cevap yazısı ise sıtma mücadelesinin sadece birkaç endeks üzerinden açıklanamayacak kadar detaylı bir faaliyet olduğuna not düşerken söz konusu yıllarda yapılan mücadele faaliyetlerine de ana hatlarıyla değinmiştir. Buna göre askeri birimlerde yapılacak muayenelerin hem sayının az olması hem de eratin daha önceden nakil olan paraziti, hala daha bünyesinde taşıyor olma ihtimali (eskiden olan nakil işleminin yeniymiş gibi değerlendirilebilme ihtimali) nedeniyle sağlıklı sonuçlar veremeyeceği vurgulanmış ve mücadele teşkilatının etkinliğinin değerlendirilmesi açısından geçmiş dönemlerle mukayeseler yapılmıştır. Bu mukayeselere göre sıtma mücadelesinin başlatılmasından önce Merkez, Amasya ve Bafra hudutları dâhilinde sıtmanın en yoğun görüldüğü 45 köyde dalak endeksi %44,5 iken 1933 yılına gelindiğinde aynı endeks %19,3'e gerilemiştir. Yine Çarşamba ve Terme'de bulunan 43 sıtmalı köyün dalak endeksi mücadele başlamadan evvel %45'ler civarında iken 1933 yılında %30 seviyelerine gerilemiştir. Bunun yanı sıra aynı dönem içerisinde sıtmanın tamamen temizlendiği 60 köyde mücadele sonlandırılırken önceden pek çok muhitte salgın (epidemik) düzeyinde olan hastalık daha kısıtlı bölgelerde “andemi” düzeyine çekilmiştir.<sup>190</sup>

Görüldüğü üzere 1928 yılında başlatılan mücadele faaliyeti, coğrafi ve iklimsel koşulların zorluklarına rağmen büyük bir azim ve kararlılıkla sürdürülmüş, 1935 yılına gelindiğinde (Mart-Kasım dönemi) mıntıkada 33.970 kişi tedavi altına alınırken bunların arasındaki ölüm oranı ise %0,02 seviyelerine kadar düşürülmüştür.<sup>191</sup>

### **(8) Manisa Mıntıkası**

İzmir'de olduğu gibi sıtmanın istilai bir şekilde hüküm sürdüğü Manisa şehrinde, bir yandan Sıhhiye Müdüriyeti'nce halka kinin dağıtılmaya

---

<sup>189</sup> Enver, “Samsun'da Sıtma Vaziyeti”, **Sıhhiye Mecmuası**, cilt 9, Sayı:61, 1933, s.215.

<sup>190</sup> **a.g.m.**, s.216-223.

<sup>191</sup> **BCA**, 30.10.00.00/177.221.13 (14 Ocak 1937).

çalışılırken<sup>192</sup> diğer yandan 1929 yılının Ocak ayında mücadele fiilen başlatılmıştır.<sup>193</sup> Merkez, Kasaba, Salihli, Akhisar ve Menemen olmak üzere beş şubeyle yürütülen faaliyetler kapsamında ilk bir yıl içerisinde 47.190 kişi muayene edilmiş, 6.361 kişi tedavi altına alınırken 66,5 kg kinin de sarf edilmiştir.<sup>194</sup> 1930 yılında İzmir'in Menemen ve Foça Kazaları ile 52 parça köy mücadele mntikasına dâhil edilmiş, bir senelik süre zarfında 19.426 kişi muayene edilerek, 6183'üne tedavi uygulanmıştır.<sup>195</sup>

### **(9) Eskişehir Mıntıkası**

1929 yılının Aralık ayında faaliyete başlanmış, Merkez, Sivrihisar, Seyitgazi ve Mihaliççık olmak üzere mücadelenin ilk yılları dört şubeyle yürütülmüştür.<sup>196</sup> Kuruluşu müteakip sene içerisinde 25.082 kişi muayeneden geçirilmiş, bu kişilerden 5.911'ine tedavi uygulanırken toplamda 78 kg kinin harcanmıştır.<sup>197</sup>

### **(10) Antalya Mıntıkası**

1929 yılının Ocak ayında mücadeleye başlanmıştır.<sup>198</sup> Mücadelenin ilk yıllarında Merkez, Serik, Finike, Manavgat ve Kaş olmak üzere toplam 5 şube ile faaliyetler yürütülmüş bu kapsamda bir yıl içerisinde 32.354 kişi muayeneden geçirilmiş, bu kişilerden 5.618'ine tedavi uygulanırken toplamda 52,7 kg kinin harcanmıştır.<sup>199</sup>

### **(11) Yurt genelinde yapılan diğer çalışmalar ve dönem içerisinde yaşanan gelişmeler**

Daha önceki bölümlerde de değinildiği üzere 1924 yılı sonlarında toplanan sıtma mücadele komisyonunun aldığı kararlar üzerine bir sonraki sene Ankara, Adana ve Aydın'da "resmen" başlatılan sıtma mücadelesi zaman içerisinde genişletilerek 1933 yılına gelindiğinde 11 mntıkada 24 vilayeti kapsar duruma gelmiştir. Bununla birlikte sıtma ile mücadele adına sadece bu mntıklalarda bir faaliyetin yürütüldüğünü düşünmek yanlıştır. Zira bu mntıkların diğer bölgelerden

<sup>192</sup> "Manisa'da Sıtma", **Akşam**, 7 Eylül 1929.

<sup>193</sup> **CA**, IV-10.58.20 (1930).

<sup>194</sup> **CA**, a.g.b.

<sup>195</sup> "Manisa Havalisinde Sıtmanın Kökü Kurutuluyor", **Akşam**, 9 Eylül 1931.

<sup>196</sup> **CA**, IV-10.58.20 (1930).

<sup>197</sup> **CA**, a.g.b.

<sup>198</sup> **CA**, a.g.b.

<sup>199</sup> **CA**, a.g.b.

farkı, mücadele işlerini yürütmek üzere müstakil bir teşkilatın kurulmuş olmasıdır. Dolayısıyla aynı dönem içerisinde il sağlık teşkilatları vasıtasıyla da bir takım mücadele faaliyetleri yürütülmüştür. Basına yansıyan şekliyle il bazında yürütülen faaliyetler şunlardır:

Gazete sütunlarında adı sıtmayla en çok anılan illerden biri İzmir olmuştur. İklimi ve coğrafyası nedeniyle sıtmanın yayılımı açısından son derece müsait koşullara sahip İzmir ilinin, mülki taksimatta il sınırları içerisinde kalan Menemen, Foça gibi bazı kısımları diğer mntıkların sorumluluk sahalarına dâhil edilse dahi sıtmadan önemli ölçüde etkilendiği görülmektedir. 9 Ağustos 1929'da yayınlanan Akşam gazetesinde *“her sene bu zamanlarda İzmir Vilayeti ve mülhakatında sıtma hastalığı olurdu. Bu sene hastalık geçen senelere nispeten daha fazladır”* ibaresi yer alırken<sup>200</sup> 10 Ağustos 1931 tarihinde hem şehirdeki sıhhat komisyonunun sıtma ile yeni tedbirler uygulamaya koyacağı<sup>201</sup> hem de Karşıyaka'dan Göztepe taraflarına doğru sirayet eden sıtmaya karşı Sıhhiye Müdürlüğü'nün gerekli tedbirleri almak üzere olduğu bildirilmiştir.<sup>202</sup> 1932 yılının ilkbaharında Karşıyaka civarındaki bostanlık arazide bulunan ev sahiplerine belediyece okaliptüs fidanları dağıtılmış<sup>203</sup>, 1935 yılında ise sıtma mücadelesine yıl içerisinde büyük ehemmiyet verileceği, bu kapsamda Belediye Başhekimliği tarafından çalışma sistemi hakkında bir plan hazırlanacağı ve müteakiben İzmir'deki bütün doktorların belediyede bir toplantıya çağırılarak plan üzerindeki görüşlerinin alınacağı duyurulmuştur.<sup>204</sup>

Çatalca'da 1932 senesi içerisinde, Kaymakam Vekili Kemal Bey'in Köy Kanunu'nun uygulanmasına yönelik hassasiyetini belirtmesi üzerine, köylerdeki ihtiyar meclisleri tarafından beş senelik iş programları yapılmış ve bu programlara göre köy bütçeleri tanzim edilmiştir. Senelik bütçeleri 500-4.000 lira arasında değişen köylerde uygulanacak programa göre konuk odaları yaptırılması, sıtma membaı olan küçük su birikintilerinin kurutulması hedeflenmiştir.<sup>205</sup>

---

<sup>200</sup> “İzmir’de Sıtma”, **Akşam**, 9 Ağustos 1929.

<sup>201</sup> “Sıtma Salgınına Karşı Tedbirler”, **Akşam**, 10 Ağustos 1931.

<sup>202</sup> “İzmir’de Sıtma”, **Akşam**, 10 Ağustos 1931.

<sup>203</sup> *Sıtma Mücadelesi*”, **Akşam**, 13 Mart 1932.

<sup>204</sup> “İzmir’de Sıtma Mücadelesi”, **Ulus**, 2 Şubat 1935.

<sup>205</sup> “Çatalca Mektupları”, **Akşam**, 15 Mart 1932.

2 Şubat 1933 tarihli Akşam gazetesinde kaleme alınan yazıda Karadeniz sahilindeki İğneada mevkiinin mühim bir kömür ve odun ihracat iskelesi olduğunun altı çizilerek buraya çalışmak için uzaktan yakından gelen köylülerin ise mutlak suretle sıtmaya tutuldukları ifade edilmiştir. Yazının devamında söz konusu sıkıntının giderilmesine yönelik olarak Sıhhiye Vekili Refik Beyefendi'den mezkûr bölgeye bir mücadele hekimi göndermesi ricasında bulunulmuştur.<sup>206</sup>

Mücadele hız kazandıkça evvelce sıtmadan son derece muzdarip olan bölgelerden de iyi haberler gazete sütunlarında yer almaya başlamıştır. 1934 yılında Korkuteli için “*sıtma mücadele mintikasına sokulup, mücadele yapıldığından beri sıtma azalmıştır*” haberi verilirken<sup>207</sup>, Antalya mintikasının sıtma membaı Manavgat'ta mücadele teşkilatı sayesinde artık sıtma kalmadığı duyurulmuştur.<sup>208</sup>

Dönem içerisinde gazetelerde sıtma mücadele çalışmaları ile ilgili genellikle arazi ıslahatı ve sivrisinek mücadelesine ilişkin haberler yer almıştır. Ankara merkezli haberlerde ise genele hitap eden bilgilendirici metin/ilan veya tamimler ile yurt genelinde yapılan çalışmalar hakkındaki açıklamalara yer verilmiştir. Bu kapsamda 9 Nisan 1929'da “Çocukların Sıhhati” başlığı altında Maarif Vekâleti'nin yayınlamış olduğu bir genelge konu edinilerek söz konusu metindeki “*Çocukların sıhhati her şeyin fevkindedir. Mini mini yavruların sıhhatleri ile alâkadar olmayan ve sıhhi afetler karşısında lakayt kalan müesseseler hakkında çok şiddetli davranılacaktır. Gürbüz bir nesle malik olmak isteyen ve bunu kendisine bir umde olarak kabul eden Türkiye Cumhuriyeti sıtmalı bir nesle malik olmayı asla istemez*” cümlesinin altı çizilmiştir.<sup>209</sup> 5 Aralık 1930'da yine sıtma mücadele mintikalarında yapılan bir incelemenin sonuçları paylaşılmış, buna göre çocuk ölümlerinin bir önceki yıla göre %30 oranında azaldığı ifade edilmiştir.<sup>210</sup> 1935 yılında Ulus Gazetesi'nde sırasıyla sıhhat memuru yetiştirilmek üzere kurs tertip edileceği (6 Ocak)<sup>211</sup> ve Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti'nce temin edilen hastalıklardan korunma amaçlı filmlerin yurt genelinde dolaştırıldığına (6 Ağustos)

<sup>206</sup> “Kırklareli Son Harplerin Yaralarını Tedavi Ediyor”, **Akşam**, 2 Şubat 1933.

<sup>207</sup> “Korkuteli Halkının İyi Suya İhtiyacı Var”, **Akşam**, 1 Aralık 1934.

<sup>208</sup> “Deniz Kenarında Şirin Bir Kasaba: Manavgat”, **Akşam**, 5 Aralık 1934.

<sup>209</sup> “Çocukların Sıhhati”, **Akşam**, 9 Temmuz 1929.

<sup>210</sup> “Çocuk Ölümü Azalıyor”, **Akşam**, 5 Aralık 1930, s.2.

<sup>211</sup> “Ankara Sıtma Mücadele Heyeti Reisliğinden:” **Akşam**, 6 Ocak 1935.

ilişkin haberler yer almıştır.<sup>212</sup> Ayrıca yine aynı yıl içerisinde yapılan dört aylık sıtma mücadelesinin özeti verilmiştir. Buna göre Ankara, Aydın, Antalya, Bursa, Balıkesir, Eskişehir, İstanbul (Yalova ilçesi dâhil), Kocaeli, Konya, Manisa, Samsun ve Simav'da 1 Mart'tan 15 Temmuz'a kadar 919.899 kişinin muayene edildiği, bunlardan 154.700'ünde dalak görüldüğü ve bu zaman zarfında 2076,844 kg kinin dağıtıldığı bilgisi okuyucularla paylaşılmıştır.<sup>213</sup>

Görüldüğü üzere, 1925 yılı sonrası yurt genelinde başlatılan sıtma seferberliğine ilişkin haberler, yazılı basında sıklıkla kendisine yer bulmuştur. Zaman zaman mevsimsel koşulların da bölgesel bazda yakınmalar olsa da genel anlamda mücadeleden memnuniyet duyulduğu görülmektedir. Hatta gerek yazılı basında gerekse de hükümet nezdinde mücadele mıntıklarının genişletilmesine ilişkin çok sayıda talebin dile getirildiğine şahit olunmuştur. Örneğin 1924 yılında daha sıtma mücadele komisyonu çalışmalarını henüz tamamlamış ve bazı il merkezlerinde sıtma mücadele teşkilatlarının hayata geçirilmesi planları yeni yeni yapılırken Dr. Ferruh Niyazi, Hilal-i Ahmer Mecmuası'nda kaleme aldığı yazıda *“Bursa, Samsun, Adana mücadele mıntika teşkilatı merkezi oluyor da bu memleketlerimizden daha ziyade ısıtmadan muzdarip olan ve Anadolu'da en ziyade ısıtmalı mıntika olan Antalya; meskûnlarından yüzde yetmiş beş dalak taşıyan bu güzel ve fakat bedbaht yurt neden mücadele merkezi olmuyor bunu anlayamıyorum”* ifadesiyle eleştiri oklarını Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti'ne doğru çevirmiştir.<sup>214</sup> Yine 29 Eylül 1930 tarihinde Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa tarafından Başvekâlete gönderilen telgraf ile Iğdır mıntikasında sıtma mücadelesi yapılmasının lüzumuna değinilmiş, konuya ilişkin Sıhhiye ve İctimai Muavenet Vekâleti'nce kaleme alınan cevap yazısında ise bütçe yetersizliği nedeniyle söz konusu Kaza'nın, sıtma mücadele mıntıklarına dâhil edilmesine imkân bulunmadığı öte yandan mücadele mıntıklarına dâhil edilse bile yerleşim alanlarının dağınıklığı ve nüfus yoğunluğunun az olması sebebiyle istenen sonuçlarının alınamayacağı ifade edilmiştir.<sup>215</sup>

Tüm bu değerlendirmelerin ışığında sıtma ile mücadelenin ilk evresi olarak ele alınan 1925-1935 seneleri arasında yurt genelinde sıtmanın tedavisi ve

<sup>212</sup> *“Hastalıklardan Korunma Yollarını Gösteren Filmler”*, **Akşam**, 6 Ağustos 1935.

<sup>213</sup> *“Dört Aylık Sıtma Savaşının Sonucu”*, **Akşam**, 13 Eylül 1935.

<sup>214</sup> Ferruh Niyazi, *“Isıtma Mücadelesi”*, **Hilal-i Ahmer Mecmuası**, Sayı:38, 15 Ekim 1924, s.65.

<sup>215</sup> **BCA**, 30.10.00.00/177.220.17 (1930).



yayımlarının engellenmesi amacıyla yapılan çalışmaların özeti Tablo-1 ve Tablo-2’de yer almaktadır:

Yıl	Köy	Kontrol Altındaki Nüfus	Genel Muayene	Dalıklı Sayısı	Dalıklı Yüzdesi	Kan Muayenesi	Pozitif Kan	Pozitif Kan Yüzdesi
1925	130	---	25.718	9.275	36,06	16.579	1.434	8,65
1926	1.454	---	488.079	94.175	19,30	148.264	14.791	9,98
1927	1.760	765.451	704.615	105.485	14,97	212.568	10.190	4,79
1928	2.322	1.300.511	769.970	95.701	12,43	243.298	9.928	4,08
1929	3.008	1.829.870	1.100.719	162.075	14,72	354.455	36.168	10,20
1930	3.453	2.011.980	1.438.044	232.058	16,14	370.078	45.853	12,39
1931	3.756	2.109.079	1.666.915	305.903	18,35	530.590	62.241	11,54
1932	3.756	2.109.079	1.677.908	328.633	19,59	557.081	72.500	13,01
1933	3.526	2.248.508	1.758.767	314.502	17,88	547.332	50.509	9,25
1934	3.623	2.416.111	1.924.990	333.687	17,24	570.575	48.744	8,54
1935	3.469	2.291.715	2.036.945	368.422	18,09	594.580	40.842	6,87

**Tablo-1** Türkiye’de Sıtmanın Genel Durumu (1925-1935)<sup>216</sup>

Yıl	Kinin (kg)	Kinin ampul (adet)
1925	87	---
1926	2.496	---
1927	2.779	---
1928	2.846	---
1929	4.181	---
1930	4.535	---
1931	6.447	50.922
1932	5.754	16.083
1933	4.831	17.211
1934	5.356	12.721
1935	6.216	14.385

**Tablo-2** Türkiye’de Kinin Sarfiyat Miktarları (1925-1935)<sup>217</sup>

Buna göre 1925 yılı başlangıç olmak üzere kontrol altındaki nüfus, yapılan genel ve kan muayenelerinin sayısı ile kullanılan kinin miktarı (1930’lu yılların başlarındaki dalgalanma hariç) yıl geçtikçe genel olarak artış göstermiş, buna paralel olarak da sıtma vakaları dönem sonunda başlangıç yıllarına göre daha düşük seviyelere gerilemiştir. 1930’lu yılların başlarındaki dalgalanma ise bölüm içerisinde değinildiği üzere 1929 Ekonomik Buhranı’nın etkileri ve 1931-1932 yıllarındaki mevsimsel koşullardaki olumsuzluklar ile ilişkilendirilebilir.

<sup>216</sup> “Sıtma ile Savaş”, **Sağlık Dergisi**, cilt 22, Sayı:10-11, 1948, s.96; Tekeli, İlkin, **a.g.e.**, s.157.

<sup>217</sup> “Sıtma ile Savaş”, **a.g.e.**, s.159.

b. Sıtma mücadelesinin başlangıç yıllarında Meclis'te kabul edilen Sıtma Mücadelesi Kanunu ve tabiplere staj mecburiyeti getiren kanun ile daha önceden de belirtildiği üzere mücadele yasal bir zemine oturtulmaya çalışılmış, zaman içerisinde ortaya çıkan mevzuatsal sıkıntılar ise yeni kanunlar, kanun değişiklikleri, talimatname ve genelgelerle giderilmeye çalışılmıştır.<sup>218</sup> Bu kapsamda ilk olarak 1927 yılında Sıtma Mücadelesi Kanunu'nun tatbikine ilişkin bir talimatname yayımlanarak mücadele mntıklarında yürütülecek çalışmaların detayları belirlenmiştir. Kinin dağıtımının ne şekilde olacağından, binaların kapı ve pencerelerine takılacak tel kafeslere kadar pek çok detay bilgiyi içeren talimatnamenin yayınlanmasını müteakip sıtma mücadelesi kanununda yer alan cezalardan elde edilen tahsilâtın, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin sıtma mücadelesi tertibine ilave edilmesini ve yine aynı kanuna göre sıtma mücadelesinde yararlılık gösterenlere tutarı 250 lirayı geçmemek üzere aynî veya nakdî yardım yapılmasını öngören 1271 sayılı “13 Mayıs 1926 tarih ve 839 numaralı Sıtma Mücadele Kanunu'na göre Bazı Mevat Tezyiline Dair Kanun”<sup>219</sup> 28 Mayıs 1928 tarihinde yürürlüğe sokulmuştur.

Yürürlüğe konulan kanunlar ve bu esaslar dâhilinde hazırlanan talimatnameler, her ne kadar sağlık personeli ve ahali tarafından uyulması gereken kurullarla ilgili genelden özele tüm detayları içerse de gerek geçmişten kalan alışkanlıklar gerekse de ilgisizlik ve şartların elvermemesi sebebiyle zaman zaman uygulamalarda aksaklıkların yaşandığı görülmüştür. İşte bu noktada Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti devreye girmiş ve yayınlanan genelgelerle aksaklıkların giderilmesine yönelik tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda Vekâletin 4 Teşrin-i Evvel 1927 tarih ve Hıfzıssıhha-i Umumiye 30 Hususi Numaralı Genelgesinde memlekettten gelen raporlara binaen kinin dağıtımının fenni esasları dikkate almadan gelişigüzel yapıldığı ve bu yüzden onca fedakârlıklarla alınan kininin heba olduğu gibi sıtmalılara da bir fayda sağlanamadığı belirtilmiştir. Bu durumu göz önüne alarak hükümet tabipleri ve sıhhiye memurlarına “*Sıtma Mücadele Kanununun Suret-i Tatbikine Dair Talimatnamesi*” gereğince hareket

<sup>218</sup> Konuyla ilgili Sağlık Bakanlığı'nın resmi yayın organı Sıhhiye Mecmuası/Sağlık Dergisi'nde yer alan genelge ve talimatlarla ilgili detaylı bilgi için bkz. İnci Hot, **Sıhhiye Mecmuasına Göre Ülkemizde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele 1913-1996**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2001, s.58-69.

<sup>219</sup> **T.C. Resmi Gazete**, 28 Mayıs 1928, Sayı 900, s.5213.

etmeleri ve halkı, kininin doğru kullanımı konusunda aydınlatmalarına yönelik tebligatta bulunulmuştur.<sup>220</sup> Vekâlet tarafından hemen altı gün sonra yayınlanan 32 numaralı genelgede ise yine müfettişlerden gelen raporlar doğrultusunda hükümet tabipleri ile sıhhiye memurlarının ücretsiz kinin sarfiyatını muntazaman kaydetmemekte olduklarının anlaşıldığı ifade edilmiş ve özellikle ücretsiz olarak dağıtılan kininin gerçek ihtiyaç sahiplerine ulaşip ulaşmadığının muntazaman tutulacak bu kayıtlar ve istatistikler sayesinde mümkün olduğunun altı çizilmiştir. Genelgede ayrıca bu hususlara dikkat etmeyen sıhhiye memurlarının mesul tutularak zayi olan kinin komprimelerinin ücretinin kendilerinden tazmin edileceği belirtilmiştir.<sup>221</sup>

6 Mayıs 1930 tarihinde *Resmi Gazete*'de yayınlanan ve 6 Kasım 1930 tarihinden itibaren uygulamaya sokulması planlanan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile sıtma, ihbarı mecbur hastalıklar arasına dâhil edilirken uygulamanın başlamasına bir ay kala 8 Ekim 1930 tarihinde yayınlanan 3 no.lu genelge ile sıtma mücadele mntikalarına, tesadüf ettikleri sıtma vakalarını ivedilikle Sıtma Mücadele Riyaseti üzerinden Valiliklere bildirmeleri konusunda son uyarılar yapılmıştır.<sup>222</sup>

1929 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde başlayan ve sonrasında tüm dünyaya yayılan ekonomik krizin etkisiyle 1930'lu yıllara gelindiğinde kinin tedarikiyle ilgili bir takım sıkıntılar baş göstermiş, özellikle Türk kodeksinde yer almamasına karşın yabancı ülkelerden yurda sokulan ve daha düşük miktarda kinin etken maddesi içeren tabletlerin, Türk kodeksinde yer alan etken maddesi daha yüksek tabletlerle aynı fiyatta satılmak suretiyle fırsatçılığa yol açtığı görülmüştür. Bunun üzerine Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti tarafından 10 Şubat 1931 tarihli ve 188 no.lu genelge ile Vekâletin yayınladığı listede yer almayan ilaçların ithal edilmesinin yasak olduğu ve özellikle resmi müesseselerin bu tarz ilaçları kendi satın alma listelerinde bulundurmasının caiz olmadığı bildirilmiştir.<sup>223</sup> Kısa bir süre sonra kabul edilen ve 1931 yılındaki genelgeyi tamamlar nitelikteki "2767 sayılı

---

<sup>220</sup> "Kanun, Nizamname, Talimatname ve Tamimler", **Sıhhiye Mecmuası**, Sayı:10, 1928, s.2.

<sup>221</sup> **a.g.m.**, s.3.

<sup>222</sup> "Kanun, Nizamname, Talimatname ve Tamimler", **Sıhhiye Mecmuası**, Cilt 6, Sayı:44-45, 1930, s.982.

<sup>223</sup> "Kanun, Nizamname, Talimatname ve Tamimler", **Sıhhiye Mecmuası**, Cilt 7, Sayı:46-48, 1931, s.62.

Sıtma ve Frengi İlaçları için Kanun” ile de sıtma ilaçlarının yurda sokulması, yurt içinde yapılması veya yaptırılması Türkiye Kızılay Cemiyeti’nin tekeline verilmiştir.

Görüldüğü üzere sıtma ile mücadelenin ana unsuru olan kininin, yurda sokulması ve imalatı ile ilgili Vekâlet eliyle sıkı tedbirler alınmaya çalışılırken yine aynı yıllarda bunları özellikle köye ve köylüye ulaştıracak seyyar tabiplerin çalışma usullerini belirleyen bir talimatname de uygulamaya sokulmuştur. Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ve Umuru Sıhhiyeye Mûteallik Bütçeler ile Bilumum Memurini Sıhhiye Hakkında Kanun’un ilgili maddeleri esas alınarak hazırlanan kararnamenin 6.maddesi gereğince masrafları Vilayet hususi bütçelerince karşılanan, tayinleri ise Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti’nce yapılan seyyar tabiplerin, kendilerine tahsis edilen binek hayvanla ayın 20 gününü kendi sorumluluğuna verilen köylerde geçirmesi ve sıtma ile mücadele adına aşağıdaki görevleri yerine getirmesi beklenmiştir:

(1) Sıtma mücadele mıntıklarındaki köylerde, köyün tedavi defterine bakarak tedavi edilmemiş olan veya hastalığa yeni yakalanmış olanların sıtma mücadele tabibine rapor edilmesi, ağır sıtmalılara kinin verilerek aynı şekilde mücadele tabibine bildirilmesi,

(2) Sıtma mücadele mıntıkları haricindeki köylerde halkın genel muayeneye tabi tutulması, neticenin rapor edilmesi ve varsa eğer sıtmalıların tedavi edilmesi,

(3) Şehir, kasaba ve köylerde sivrisinek yetişmesine yol açacak su birikintilerine oluşmasına mani olunması ve bu bağlamda Sıtma Mücadelesi Kanunu’nun 4.maddesinde yazılı olan hükümlerin uygulanmasına yönelik gerekli tedbirlerin alınması.

(4) Sıhhi propaganda kapsamında köylüye onların anlayabileceği dilde sıtmanın tedavisi, sıtmadan korunma ve bataklık-sıtma ilişkisinin anlatılması.

(5) Yapılan çalışmalarla ilgili gerekli raporların tanzim edilip, defter ve muhtelif cetvellerin doldurulması.<sup>224</sup>

---

<sup>224</sup> “Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname”, **Sıhhiye Mecmuası**, Cilt 10, Sayı:70, 1934, s.323, 328, 333-337.

Böylece yukarıda belirtilen mevzuat çalışmalarıyla sıtma mücadelesinin ilk evresi olarak adlandırabileceğimiz on yıllık sürenin sonunda mücadelenin, kanuni açıdan daha sağlam bir temele oturtulduğunu söylemek mümkündür.

c. Mücadele kapsamında ihtiyaç duyulan kinin ve diğer kimyasallar ile makine/teçhizatın sağlıklı bir şekilde tedarik edilerek ihtiyaç makamlarına ulaştırılması, sıtma ile mücadelenin ilk periyodunda Vekâletçe üzerinde en çok durulan konulardan birisi olmuştur. Zira özellikle harp yıllarında söz konusu malzemelerin tedarik ve dağıtımı ile ilgili yaşanan sıkıntıların genel sağlık düzeyi üzerinde ne gibi olumsuzluklara yol açtığına bizzat müşahit olunmuş ve önemi kavranmıştır. Öte yandan burada bahsi geçen lojistik zincirin sağlamlığının maddi imkânlarla paralellik gösterdiği de aşikârdır. Mücadelenin maddi gereksinime olan duyarlılığı çoğu kimse tarafından yadsınamaz bir gerçek olarak kabul görünürken, daha mücadele fiilen başlatılmadan önce dahi siyasi otoriteye konu hakkında gerekli uyarılar yapılmaktan imtina edilmemiştir. Dr. Ferruh Niyazi (Ayoğlu) Bey tarafından kaleme alınan 25 Eylül 1340 (1924) tarihli başmakalede Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye vekili Dr. Refik Bey ve sıtma mücadele komisyonun çalışmaları övülürken hazırlanan projelere ilişkin olarak *“yalnız tasvirle işi vücuda getirebilmek arasındaki mesafeyi görerek endişe etmemek elimizden gelmez”* ifadesi kullanılmış ve gerçekçi olunması gerektiğinin altı çizilmiştir. Dr. Ferruh Niyazi Bey, sıtma mücadele komisyonunun en fenni ve şamil mücadele programını hazırlayacağından şüphe etmediğini, bununla birlikte şimdiye kadar bu uğurda yapılan masraf ve mesainin, tahsisat ve ihtisas erbabının bulunmamasından dolayı muvaffakiyetle sonuçlanmadığını ifade etmiştir.<sup>225</sup> Bu bilinçle harekete geçen Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti, dönem içerisinde vekillik görevini yürüten şahısların da bireysel gayretleriyle kamuoyu ve Meclis’in dikkatini sağlık seferberliği üzerine çekmelerini başarmış bu sayede bütçeden Vekâlete ayrılan payın gün geçtikçe artırılması sağlanmıştır.

---

<sup>225</sup> Ferruh Niyazi, **a.g.m.**, s.64,65.

Yıl	Devlet Bütçesi (TL)	Bakanlık Bütçesi (TL)	Bakanlık Bütçesinin Devlet Bütçesine Oranı (%)	Bakanlığa Ayrılan Bütçeden Fert Başına Düşen Harcama (TL)
1923	137.333.471	3.038.226	2.21	0.25
1925*	183.932.767	4.860.205	2.64	0.37
1930	222.646.523	4.502.216	2.02	3.31
1935	190.011.053	4.820.587	2.42	0.32
1940	268.476.321	8.185.424	3.04	0.46
1945*	603.404.824	18.809.656	3.11	0.99
1950	1.487.208.563	60.615.522	4.07	2.91
1955	2.940.727.278	152.463.881	5.18	6.39
1960	7.266.965.000	382.762.029	5.27	13.91
1965	14.421.419.113	590.950.691	4.09	18.97
1970	28.860.245.467	888.080.601	3.07	25.10
1973	60.953.023.020	2.543.312.195	4.17	66.75

\* 1925 bütçesi 15, 1945 bütçesi 7 aylıktır.

**Tablo-3** Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Bütçesi (1923-1973)<sup>226</sup>

Vekâletin yıllara sari olarak artan bütçesinin önemli bir kısmı teşkilatın genişletilmesi ve salgın hastalıklarla mücadeleye ayrılırken sıtmanın önlenmesine ilişkin en önemli harcama kalemlerinden birini şüphesiz kinin tedariki oluşturmuştur. Önceki bölümlerde de değinildiği üzere 1925 yılında, mücadele kapsamında ilk planda harcanacak olan kinin, Amsterdam'daki kinin fabrikası ile Alman Yuringer ve Himmer Fabrikaları'ndan temin edilmiştir. Müteakiben 1927 senesinde 5.000 kg, 1928 senesinde 4.653 kg, 1929 senesinde 3.000 kg, 1930 senesinde ise 3.832 kg kinin İcra Vekilleri Heyeti'nin kararı, Müzayede, Münakasa ve İhalât Kanununun 18/B fıkrası hükümlerince de Türkiye Hilâliahmer Cemiyeti'nden temin edilmiştir.<sup>227</sup> 1928 senesinde yürürlüğe giren 1271 sayılı kanun ile sıtma mücadele kanunu kapsamında kesilen cezalar, yine kinin alımında kullanılmak üzere Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin bütçesine eklenmiş, böylelikle kinin tedarikine yönelik ilave kaynak sağlanmıştır. 1935 senesinde yürürlüğe giren ve sıtma ilaçlarının tekeline Hilâliahmer Cemiyeti'ne devreden 2767 sayılı Sıtma ve Frengi İlaçları için Kanun'un kabulünden kısa bir süre önce de 1933 ve 1934 yıllarında Alman Zimmer Fabrikası'ndan toplamda 9.000 kg kinin tedarik edilmiştir.<sup>228</sup> Görüldüğü üzere sıtma ile mücadelenin ilk periyodunda ağırlık, mücadelenin asli unsuru konumundaki kininin tedarikine verilse de aynı periyot içerisinde

<sup>226</sup> Meliha Özpekan, "Büyük Millet Meclisi Tutanaklarına Göre Türkiye Cumhuriyeti'nde Sağlık Politikası (1923-1933)", **Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları**, Sayı:8, İstanbul, 2002, s.269.

<sup>227</sup> **BCA**, 30.18.01.01/24.29.16 (15 Mart 1927); **BCA**, 30.18.01.01/29.33.04 (23 Mayıs 1928); **BCA**, 30.18.01.02/05.45.13 (12 Eylül 1929); **BCA**, 30.18.01.02/10.30.20 (14 Mayıs 1930).

<sup>228</sup> **B.C.A.**, 30.18.01.02/33.10.04 (20 Şubat 1933); **BCA**, 30.18.01.02/ 47.60.04 (29 Ağustos 1934).

Almanya'daki Layc Fabrikası'ndan 31 adet seyyar laboratuvar ve İngiltere'den Trivil marka 40 adet motosikletin toplam 2.840 lira karşılığında alınmasına Bakanlar Kurulu kararıyla gerekli izin verilmiştir.<sup>229</sup> Yine sıtma mücadelesinde kullanılmak üzere 60 adet pülverizatörün 1200 dolara temini için ise gerekli girişimlerde bulunulmuştur.<sup>230</sup> Bunların haricinde ise bütçenin elverdiği ölçüde mazot ve Paris Yeşili gibi sürfe mücadelesinde kullanılacak larvasitlerin temin edilmesine çalışılmıştır.

d. Türkiye Cumhuriyeti'nin bilimin izinde göstereceği zihinsel kalkınma ile hak ettiği muasır medeniyetler seviyesine erişeceğine inanan kurucu kadro, salgın hastalıklarla mücadele konusunda da eğitim, bilinçlendirme ve propaganda faaliyetlerini başından beri önemsemiştir. Henüz sıtma ile mücadelenin yol haritasının çizildiği sıtma komisyon çalışmalarında bir sıtma propaganda talimatnamesi hazırlanmış ve "*Milli sıtma mücadelesinde başarılı olmak için halkın, sıtmanın bulaşma şeklini bilmesi ve kinine güvenmesi şarttır*" denilmiştir. Halka sıtma ile ilgili bilgilendirici mahiyette risale ve broşürlerin ücretsiz olarak dağıtılması, öğretmenler ve hayır cemiyetleri tarafından konferanslar verilmesi, sinemalarda sıtmanın bulaşma şekli ve kinin hakkında filmler gösterilmesi, seyyar bir sıtma müzesi kurulması gibi her türlü kitle iletişim aracını devreye sokmayı esas alan bu talimatnamenin yayınlanmasını takip eden senelerde sihi propaganda adına aşağıdaki faaliyetler yürütülmüştür:

Cumhuriyetin kuruluşunun on beşinci yılı şerefine CHP tarafından yayınlanmış olduğu kitabın, daha sonra ayrı olarak bastırılan "Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti" bölümünden edindiğimiz verilere göre<sup>231</sup> Vekâlet tarafından şehir ve köylerde gösterilmek üzere 1938 yılına kadar Amerika ve Avrupa menşeli 60 adet film, 150 adet de sabit ve kısa film temin edilmiştir.<sup>232</sup> Görsel iletişim araçlarının gücüne olan inancın göstergesi olarak halkevlerine, mekteplere, istasyonlara, gümrüklere, orduya, donanma ve bütün teşkilat ve sihi müesseselere dağıtılmak üzere 28 farklı renkli afiş bastırılırken sıtma hastalığına ilişkin afişlerdeki

<sup>229</sup> Mehmet Temel, **a.g.e.**, s. 77.

<sup>230</sup> **a.g.e.**, s.78.

<sup>231</sup> **Cumhuriyetin İlk 15 Yılında Sağlık Hizmetleri**, s.357.

<sup>232</sup> Bu filmlerden bazıları: Frengi, verem, karasinek tehlikesi, sivrisinek tehlikesi, süt gıdaların en üstünüdür, kuşpalazı hastalığı-korunma ve bulaşma yolları, diş hıfzıssihhası, spor ve sağlığa yararlılığı, nezleden korunma yolları, temizlik, güneş banyosu.

ana tema ise sivrisinek-parazit-insan döngüsü olmuştur.<sup>233</sup> Halk arasındaki okur-yazar oranındaki artışa paralel olarak zaman içerisinde bilgilendirme amaçlı broşür ve risalelerin sayısında da artış yaşanmış, 1938 yılına değin 20 farklı konuda 947.000 adet risale ve broşür bastırılarak toplum sağlığı eğitiminde kullanılmıştır.<sup>234</sup>

Yıl	Afiş		Broşür		Kitap ve Dergi	
	Basılan	Dağıtılan	Basılan	Dağıtılan	Basılan	Dağıtılan
1923-48	730.000	700.000	5.150.000	5.000.000	146.000	...
1949-50	8.400	6.377	135.000	169.756	33.000	...
1951-52	9.900	8.212	2.884.000	2.225.513	20.500	...
1953-54	15.000	18.569	625.000	534.359	48.500	...
1955-56	53.000	945	470.500	393.247	30.115	...

**Tablo-4** Toplum Eğitimi Çalışmaları (1923-1956)<sup>235</sup>

Tablo-4, Cumhuriyetin ilk 25 yıllık periyotunda afiş, broşür ve matbu eserler anlamında ne denli yoğun bir bilinçlendirme seferberliğine girişildiğini açık biçimde ortaya koyarken Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti tarafından sıhhi propaganda kapsamında yürütülen diğer faaliyetler radyo konferansları düzenlemek, sıhhi müzeler teşkil etmek ve seyyar sergiler<sup>236</sup> açmak olmuştur.<sup>237</sup> Bununla birlikte eğitimde hedef kitle olarak yalnızca yerli halk ele alınmamış, uzman personelin de gelişimine katkı sağlamak amacıyla çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Bu kapsamda henüz 1925 yılında I. Milli Türk Tıp Kongresi'nin toplanması sağlanarak sıtma ile mücadeleye geniş bir yer ayrılmış, teşkilat ve sıhhi müesseselerde görev yapan uzman personelin mesleki bilgilerini tazelemek ve geliştirmek amacıyla teknik neşriyat bastırılmış<sup>238</sup>, 12 Mayıs 1930 tarihinde Paris'te toplanan Beynelmül Hıfzıssıhha Komitesi Toplantısı'na ve devamında 19 Mayıs 1930 tarihinde Cezayir'de toplanan İkinci Sıtma Kongresi'ne Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müsteşarı Dr. Hüsametdin Bey katılım sağlamıştır.<sup>239</sup> Sıtma ile mücadele konusunda

<sup>233</sup> a.g.e, s. 358.

<sup>234</sup> a.g.e, s. 359.

<sup>235</sup> Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, s.224.

<sup>236</sup> Halka sağlık konularında bilgi vermek amacıyla yurt içinde ve yurt dışında tertip edilen sergi faaliyetleri kapsamında 1930 yılında Dresden'deki Büyük Sağlık Sergisi'ne de özel bir pavilyon kiralanarak katılım sağlanmıştır (a.g.e, s.217).

<sup>237</sup> Cumhuriyetin İlk 15 Yılında Sağlık Hizmetleri, s.359.

<sup>238</sup> Sıtma ile mücadelesinde fayda sağlamak amacıyla bastırılan teknik neşriyatlar şunlardır: Nakil ve Münten Sivrisinekler, Anofeller, Köy Sağlık Korucusu Talimatnamesi (a.g.e, s.360).

<sup>239</sup> Dr. Hüsametdin Bey ayrıca Sıtma Kongresi'nde "Türkiye'de Mücadelesi" başlıklı bir rapor sunmuştur. (BCA, 30.18.01.02/10.24.06 (30 Nisan 1930); BCA, 30.10.00.00/229.540.06 (12 Ağustos 1930)).



uluslararası alanda tecrübe paylaşımı ve ortak çalışmanın faydalarının son derece önemsendiği bu evrede katılım sağlanan diğer organizasyonlar ise şu şekildedir:

(1) Milletler Cemiyeti Hıfzıssıhha Komitesi'nin 1932 yılı Haziran ayında Paris'te açtığı kursa Cemiyet-i Akvam adına Antalya Sıtma Mücadele Reisi Dr. Seyfettin Bey'in, hükümet adına da Dr. Cevdet Bey'in Konya Sıtma Mücadele Reisi Dr. Cevdet Bey'in katılım sağlamaları.<sup>240</sup>

(2) Milletler Cemiyeti Hıfzıssıhha Komitesi tarafından 1933 yılı Haziran ayı başında Paris'te, Temmuz ayı başında da Roma'da açılan sıtma mücadele kurslarına Samsun Sıtma Mücadele Laboratuvarı Şefi Doktor İzzet Niyazi Bey (Paris) ve Manisa Sıtma Mücadele Reisi Doktor Kâni Bey'in (Roma) katılım sağlamaları ve kurs sonunda İtalya ve İspanya'da yapılacak sıtma tetkiklerine görevlendirilmeleri.<sup>241</sup>

(3) Milletler Cemiyeti Hıfzıssıhha Komitesi tarafından 18 Haziran 1935 tarihinde Roma'da açılan sıtma kursuna, Kocaeli Sıtma Mücadele Reisi Dr. Abdurrahman Bere'nin hükümet hesabına ve Antalya Mıntıkası Sıtma Mücadele Laboratuvar Şefi Dr. Muhit Çolakoğlu'nun Milletler Cemiyeti hesabına katılım sağlamaları ve müteakiben İtalya'da yapılacak sıtma mücadele araştırmalarına görevlendirilmeleri.<sup>242</sup>

Görüldüğü üzere sıtma mücadele teşkilatlarında çalıştırılan personelin teorik ve pratik yeterlilik seviyesi, katılım sağlanan uluslararası çalışmalarla daha üst seviyelere çıkartılmak istenmiştir. İyi bir eğitim almış ve yüksek tecrübeye sahip personelin sıtma mücadelesine çok şey kazandıracığı inancında olan Vekâlet, bu alandaki eksikliği kapatmak amacıyla yalnız eğitim ve konferanslara katılım sağlanmasıyla yetinmemiş aynı zamanda yetkinliğini kanıtlamış yabancı şahıslara da istihdam sağlayarak mücadelenin daha profesyonelce yapılmasına ön ayak olmuştur. Bu kapsamda 1926 yılı Mayıs ayından itibaren Prof. E. Martini ve Dr. Vogel<sup>243</sup>, 1931

---

<sup>240</sup>Cevdet Bey ayrıca kurs bitiminde tatbikat amacıyla Madrid ve Roma'ya görevlendirilmiştir (BCA, 30.18.01.02/28.38.13 (17 Mayıs 1932); 30.18.01.02/31.69.08 (3 Şubat 1932)).

<sup>241</sup> BCA, 30.18.01.02/34.18.03 (19 Mart 1933).

<sup>242</sup> BCA, 30.18.01.02/55.45.13 (03 Haziran 1935).

<sup>243</sup> Unat, a.g.m, s.9

ve 1934 yıllarında ise Macar Kovaç sıtma mücadele teşkilatı bünyesinde kendilerine verilen görevleri icra etmişlerdir.<sup>244</sup>

### **1.5.2 Arazi Islahatları ve Sivrisineklerin İmhasına Yönelik Çalışmalar**

1924 yılının sonlarına doğru İstanbul'da toplanan sıtma mücadele komisyonu, sıtma mücadele stratejisini üç ana saç ayağı üzerine inşa etmiştir. Bu saç ayaklarından birincisi, önceki kısımda ele alınan sıtmalıların tedavisi ve yayılımının engellenmesidir. İkinci ve üçüncüsü ise bu başlık altında ele alınacak olan sivrisineklerin yetişmesine olanak sağlayan her türlü durgun su, bataklık alan v.s ıslah edilmesi ile sivrisinek sürfeleri ve kâhil sivrisineklerin imha edilmesidir.

Sıtmanın bataklık alanlarla ilişkilendirilmesi uzun yıllar öncesine dayanmakla birlikte, bu ilişkinin ana unsurunun bataklık alanların kötü havası değil, buralarda yetişen anofellerin, insan vücuduna nakil ettiği parazitler olduğu tespit edilince gerek bu alanların ıslahı gerekse de sivrisineklerin imhası, sıtma ile mücadele çalışmalarının ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bu amaç doğrultusunda henüz 1924 yılında yürürlüğe konulan 442 sayılı Köy Kanunu'na köy sınırları içerisindeki su birikintilerinin kurutulması, kuyu ağızlarının örtülmesi, evlerin helâ ve drenaj sisteminin düzenlenmesi ile su basması olduğu takdirde birleşerek selin yolunu değiştirmek gibi çeşitli maddeler ilave edilerek köylülere sıtma ile mücadele adına ilk vazifeleri verilmiştir.

Bundan kısa bir süre sonra sıtma mücadele komisyonunun yayınlamış olduğu raporun ekinde yer alan sivrisineklere karşı mücadele talimatnamesinde ana hatlarıyla;

a. Kişilere ait arazi ve meskenlerde oluşan su birikintilerinin ıslahının, sahipleri ve işletenler tarafından; köy sınırları içerisinde bulunan ve köylülerin çabalarıyla ıslahı mümkün olan su birikintilerinin köylüler tarafından; daha geniş bataklık alanların ise devlet tarafından ıslah edilmesi,

b. Köy, kasaba civarındaki ıslahı mümkün olmayan küçük göl ve su birikintilerinde bulunan sivrisinek sürfelerinin imhasına yönelik mazot ve diğer kimyasalların tatbik edilmesi, gerektiğinde bu sürfelerle beslenen sazan, iskorpit gibi balıkların söz konusu sulara salınması,

<sup>244</sup> **BCA**, 30.18.01.02/21.50.6 (9 Temmuz 1931); **BCA**, 30.18.01.02/48.62.14 (19 Eylül 1934).

c. Sıtma membaı olan bataklık arazilere bol su çeken okalıptüs, söğüt ve dişbudak gibi ağaçların dikilmesi,

. Pirinç, kendir gibi sulanmaya muhtaç tarım alanlarının hükümet tarafından belirlenmesi ve belirli izinler dâhilinde söz konusu zirai faaliyetlerin meskenlere üç km.den az olmayacak mahallerde yapılması,

d. Sivrisinekten korunma adına gerekli ilaçlamanın ve fiziki tedbirlerin alınması (tel kafes, cibinlik vs.) hususlarına yer verilmiştir.<sup>245</sup>

Yine aynı komisyon raporunun ekinde, başta Nafia Vekâleti olmak üzere diğerk Vekâletlerin de sıtma hastalığının yayılmasına yol açan bataklık alanların ıslahı ve sivrisinek mücadelesi kapsamındaki görev ve sorumlulukları tanımlanmıştır.<sup>246</sup>

1926 yılına kadar söz konusu faaliyetler, Köy Kanunu ve diğerk bazı talimatnameler gereğince icra edilmeye çalışılsa da aslen 1926 yılında kabul edilen 839 sayılı Sıtma Mücadelesi Kanunu ve devamında yürürlüğe sokulan talimatname ile yasal bir zemine oturtulmuştur. Bu kapsamda köy sınırları dâhilindeki su birikintileri ve bataklık alanların ıslahında çalıştırılmak üzere 15-65 yaş arası her vatandaşa, senede azami beş gün olmak üzere küçük say mükellefiyeti getirilmiş, bu mükellefiyeti yerine getirmeyenlere ise çeşitli cezalar tanımlanmıştır. Ayrıca ihtiyar meclisleri ve belediyeler, köy ve kasabalardaki çeşme ayaklarına su birikintisi yapmayacak şekilde akıntı temin etmekle görevlendirilirken, ıslahı uzun zaman alacak büyük bataklık alanlara üç km.den daha yakın yerleşim yerlerinin, arazisi ve oturma hakkı devlet tarafından temin edilmek koşuluyla en yakın sıtmasız muhitlere naklolunmasının önü açılmıştır.

Oluşturulan bu ana plan ve yürürlüğe konulan mevzuata 1946 yılına değin bağılı kalınmış, zamanla ekonomi ve siyasal alanda baş gösteren sıkıntılarla rağmen geçen süre içerisinde bataklık alanların ıslahı ve sivrisinek mücadelesinde önemli mesafeler kat edilmiştir. Burada yurt genelinde yapılan çalışmalara geçmeden önce, söz konusu ıslah ve imha faaliyetlerinin ne şekilde gerçekleştirildiğine değinmek gerekirse; arazi ıslahatları kapsamında izlenen en temel yol, belirli bir plan ve proje dâhilinde bataklık alanda birikmiş olan suların, açılan ark ve kanallarla “deplase”

<sup>245</sup> Eylül-5 Teşrin-i evvel İstanbul'da İnikad Eden Sıtma Mücadele Komisyonu Mukarrerâtı, s.15-26.

<sup>246</sup> a.g.e., s.36-42.

edilmesi olmuştur. Yine ıslah faaliyetleri kapsamında çeşme ayaklarında biriken suların akıtılması, binaların drenaj sisteminin oluşturulması, çukurların doldurulması ve açılan ark ile kanalların temizlettirilmesi gibi tedbirler hayata geçirilmiştir. Ayrıca geniş bataklık arazilere okalıptüs ve söğüt gibi bol su çeken ağaçların dikilmesi faaliyetini de arazi ıslah çalışmaları kapsamına sokmak mümkündür.

Sivrisinekle mücadele ise; sürfe ve kâhil sivrisinek mücadelesi olmak üzere iki aşamada gerçekleşmiştir:

a. *Sürfe mücadelesi*: Sürfe, anofel yumurtasının, içinde bulunduğu su birikintisi ve muhitin sıcaklığına göre (bahar ve yaz aylarında ortalama 2-3 gün) çatlaması sonucu ortaya çıkan kurtçuk şeklindeki yavrudur.<sup>247</sup> Sürfe mücadelesinden kast edilen ise sivrisineğin, sıtma nakil vasıtası haline geldiği erişkinlik dönemi öncesi sürfe veya pupa evresinde çeşitli vasıtalarla imha edilmesidir. Sıtma mücadele çalışmaları kapsamında sürfenin imhasına yönelik durgun sulara akıntı vermek, su seviyesini sürfenin yaşamasına imkân bırakmayacak şekilde yükseltmek (60 cm üzeri), kıyılardaki otların temizlenmesi veya sürfelerin diğer mekanik vasıtalarla (süzgeç vs.) toplanması gibi çeşitli metotlar zaman zaman kullanılmıştır. Bununla birlikte sürfe mücadelesinde geçmişte en sık başvurulan metot, ensektisit olarak adlandırılan kimyasalların kullanımı olmuştur. Sivrisineğin gelişim evresine göre adultisit ve larvasit olan iki gruba ayrılan ve esasında sadece hazırlanış ve kullanım biçimleri farklı olan bu kimyasallardan<sup>248</sup> sürfe mücadelesinde kullanılan larvasitler tesir tarzlarına göre dört gruba ayrılmışlardır:

(1) Fiziki tesir yapanlar: Parafin ve likit gibi.

(2) Fiziko-toksik tesir yapanlar: Petrol, mazot ve türevleri.

(3) Biyolojik tesir yapanlar: Larva ile beslenen haşerat ve bilhassa sürfe yiyen balıklar.

(4) Toksik tesir yapanlar: Stoxal, Paris Yeşili (Vert de Paris) gibi kimyasallar.<sup>249</sup>

---

<sup>247</sup> Ünalın, a.g.e., s.125, 126.

<sup>248</sup> Recep Akdur, *Sıtma*, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2000, s.15,16.

<sup>249</sup> Ekrem Tok, “*Sıtma Mücadelesinde Anofel Sürfelerinin Paris Yeşili ile İtlafi*”, cilt 9, Sayı:61, 1933, s.39.

Türkiye’de sıtma mücadelesinin ilk yıllarında sürfelerin imhası için mazot ve petrol türevleri tercih edilirken sonraki yıllarda Paris Yeşilinin de bu amaçla kullanıldığı görülmüştür.

*b. Kâhil sivrisinek mücadelesi:* Kâhil yani erişkin sivrisinek mücadelesinden kastedilen gelişimini tamamlayarak sıtma nakil vasıtasına dönüşen sivrisineklerin adultisit olarak adlandırılan kimyasallarla imha edilmeye çalışılmasıdır. Bu kimyasalların çok çeşitli tatbik usulleri varsa da en çok başvurulan yöntem kalıcı ev içi püskürtme ve açık/kapalı alan sislemesi olmuştur.<sup>250</sup> Özellikle kış mevsiminde kendisine yaşam alanı olarak ahır ve bina içleri gibi daha korunaklı alanları seçen sivrisineklerin imhası için ensektisit, bu mekânların iç yüzeylerine püskürtülmesi tercih edilirken, ekseriyetle yaz mevsiminde de sıkça rastlanıldığı üzere mazot ya da suda eritilmiş ensektisit açık veya kapalı alana püskürtülmesi yöntemi de kullanılmıştır.<sup>251</sup> Türkiye’de sıtma mücadelesine başlandığından bu yana erişkin sivrisineklerin imhasına yönelik kullanılan bu sistemler, özellikle 1946 sonrası D.D.T’nin ülkemizde tatbikine başlanmasıyla<sup>252</sup> en sık başvurulan mücadele aracı olarak ön plana çıkmıştır.

Erişkin sivrisineklerle mücadelede “aktif” tedbirler olarak adlandırabileceğimiz adultisit kullanımının yanı sıra bazı fiziki koruyucu tedbirleri almayı öngören “pasif” tedbirler de zaman içerisinde uygulamaya sokulmuştur. Binaların kapı ve pencerelerinin tel kafeslerle çevrilmesi, cibinlik kullanımı, yazın tarlada açıkta yatmak yerine geceyi sivrisineklerden koruma sağlayacak kapalı alanlarda geçirmek veya vücudu örten giysiler giymek gibi basit ama son derece faydalı sonuçlar veren bu tedbirler risalelerle, afişlerle ve eğitimlerle halka benimsetilmeye çalışılmıştır.

Bu değerlendirmelerin ışığında 1925-1935 yılları arasında sıtma mücadele muntıkaları başta olmak üzere yurt genelinde yapılan arazi ıslahatları ve sivrisinek imha çalışmaları aşağıda özetlenmiştir:

---

<sup>250</sup> Akdur, **a.g.e.**, s.16.

<sup>251</sup> **a.g.e.**, s.16,17.

<sup>252</sup> Bedi, N. Şahsuvaroğlu, “*Dünyada ve Türkiye’de Sıtma Tarihçesi*”, **Folia Pharmaceutica**, vol: IV, no:12, (Mart 1963), Ayrı baskı, s. 561.

### a. Adana Mintikası:

1926 kışından itibaren erişkin sivrisineklerin imhası yönünde çalışmalar başlatılmış, %0,25 oranında arapsabunu ve yine aynı oranda “*formal commercial*”ın suya ilavesiyle oluşturulan kimyasal, pülverizatör ve diğer vasıtalarla 1926 yılında 11.799, 1927 yılında 26.631, 1928 yılında 13.605 ve 1929 yılında ise 15.868 haneye tatbik edilmiştir.<sup>253</sup>

Sivrisinek sürfelerinin imhası kapsamında ıslahı mümkün olmayan sulara Nisan ayından Ekim ayı sonuna kadar yedi ay süreyle (bahar aylarında on beş günde bir, yaz aylarında yedi-on günde bir) mevsimine göre ince mazot veya ham petrol dökülmüş, bu bağlamda 1925 senesinde 3 ton, 1926 senesinde 3,180 ton, 1927 senesinde 6,344 ton, 1928 senesinde ise 6,388 ton petrol sarf edilmiştir. Ayrıca yine aynı amaçlar doğrultusunda 1927 senesinden itibaren Paris Yeşili ve muhtelif zamanlarda olmak üzere 5 cins sürfe yiyen balıktan da istifade edilmiştir.<sup>254</sup>

Sivrisinek sürfelerine yaşam alanı teşkil etmesi bakımından sıtma mücadelesi için hayati derecede önem arz eden durgun suların, ıslahı ve kontrol altına maksadıyla; 25 fabrikaya devridaim sistemi kurdurulmuş, böylece bu fabrikaların kullanımında olan 100-200 arası yapay göletin izalesi sağlanmış, Adana, Mersin, Ceyhan ve İslâhiye’de 7,5 kilometrelik drenaj kanalı inşa ettirilmiş, küçük say mükellefiyeti kapsamında 2,5 kilometre uzunluğunda beton ve üstü kapalı kanal ile iki tane geniş ve üzeri örtülü drenaj kuyusu yaptırılmıştır. Ayrıca 180.000 m<sup>3</sup> çukur alanın 15.000 m<sup>3</sup>.lük kısmı çakıl ve toprak ile doldurulmuştur.<sup>255</sup>

1928 yılı içerisinde 103’ü aşkın artezyen kuyusuna musluk taktırılmış, Pınarkale Bataklıkları ve İslâhiye’deki Nikola membama ait suların neden olduğu bataklıklar kurutulmuş, Dağistan Köyü ile Toprakkale İstasyonu bölgesindeki bataklık alan ıslah edilerek tarıma açılmış, böylelikle toplamda 550 dönümlük bataklık alan kurutulmuştur. Ayrıca lağımalarını kapatmamış olanların çukurları, masrafları sahibinden tahsil edilmek koşuluyla sıtma mücadele heyetleri tarafından

---

<sup>253</sup> Tok, a.g.m., 1929, s.1306.

<sup>254</sup> a.g.m., s.1308,1309.

<sup>255</sup> a.g.m., s.1307,1308.

kapattırılmış, başta Ceyhan ve İslâhiye olmak üzere 2.900'ü aşkın okaliptüs ağacı dikilmiştir.<sup>256</sup>

1929 yılı içerisinde Adana mıntıkası dâhilinde Mersin ve Silifke arasındaki Tekfür ve Avşar köyleri civarında bulunan Tekfürgöz ve Dönergöz membaları ile üç küçük memban meydana getirdikleri geniş sazlık ve bataklık alanların kurutulması işinin, Müzayede Münakaşa ve İhalat Kanunu'nun 18/Z fıkrasına binaen, pazarlıkla yaptırılması İcra Vekilleri Heyeti'nin 30.07.1929 tarihli toplantısında karara bağlanmıştır.<sup>257</sup>

### **b. Ankara Mıntıkası**

Ankara mıntıkasında da diğer mıntıklarda olduğu gibi mücadele, kış ve yaz olmak üzere iki dönem halinde yapılmıştır. Kış mücadelesinde %1 formalin, %2 arapsabunu, %4 ham petrol karışımı kullanılmış veyahut tezek ve samanla karıştırılmış tütün tozu, metrekareye 6 gr olacak şekilde tatbik edilmiştir.<sup>258</sup> 1926 kışından itibaren başlatılan erişkin sivrisinek mücadelesi, müteakip yıllarda da hız kesmeden devam etmiştir. Bu kapsamda 1927-1928 yıllarında 1.232 hane, 77 oda, 10.978 ahır, 3.557 samanlık, 194 kiler, 1415 ağıl ve 2.144 kümeste ensektisit tatbiki uygulanmıştır.<sup>259</sup>

Yaz mücadelesinde ise sivrisineklerin üreme alanı olan bataklıklar ıslah edilmeye çalışılırken bunun mümkün olmadığı hallerde larvasit kullanımına gidilmiştir. Ayrıca Eskişehir-Ankara ve Kayseri-Ankara hatlarındaki bütün marşandiz, yolcu trenlerinde erişkin sineklere karşı mücadele gerçekleştirilmiştir.<sup>260</sup>

Sıtma Mücadele Heyeti Reisi Dr. M. Talât Bey'in raporuna binaen mücadelenin ilk evresinde mıntıkada bulunan bataklıkların durumu ve ıslahı konusunda yapılan çalışmaları ele alacak olursak; o dönem Ankara ve civarı için sıtma açısından en büyük riski Hatipçayı (Bentderesi), İncesu ve Çubuk Çay'ları oluşturmuştur. Meyillerinin az oluşu, dolambaçlı bir güzergâh izlemeleri ve yataklarındaki ince kumların akış hızını yavaşlatması nedeniyle bu çaylar bir bakıma durgun su niteliği olarak sivrisineklerin üremesi için elverişli bir ortam yaratmıştır.

---

<sup>256</sup>Temel, **a.g.e.**, s.84.

<sup>257</sup> **BCA**, 30.18.01.02/05.42.05 (25 Mart 1929).

<sup>258</sup> Talât, **a.g.m.**, s.1347.

<sup>259</sup> **a.g.m.**, s.1347, 1354, 1355.

<sup>260</sup> **a.g.m.**, s.1348.

Bunların haricinde şehir merkezinde sıtma açısından riskli bölgeler şuraları olmuştur: Babaharmanı Bataklığı, Hergelimeydanı Bataklığı, Lise arkası Akmaççeşme önündeki bataklık, Kazaz bahçelerinde kaynakların meydana getirdiği bataklıklar, Zülfazıl önündeki kaynak ve çeşme ayaklarından meydana gelen bataklıklar ile Köroğlan Çeşmesi'ne kadar olan bataklıklar. Ayrıca şehirde halk sağlığını tehdit eden çok sayıda çeşme ayağı ve başıboş kuyunun da var olduğu bilinmektedir.<sup>261</sup> Mıntıka dâhilindeki diğer şube sahalarında bulunan ve sıtma açısından risk taşıyan mecralar ise genel itibarıyla şu şekildedir:

(1) Ankara Civarı Şubesi: Hatıpcayı, Kayaş kaynağı, Üreğil'deki Şahnapınarı, Macun, Güvercinlik Çiftliği'ndeki sular, İvedik-Ovacık ve İvedik-Yuva arasındaki bataklıklar, İvedik Suyu, İncesu, İmrahor, Mogan Gölü, Balkatsuyu, Alacaatlı, Dodurga suyu, Keklikçayırı Bataklığı.

(2) Zir Şubesi: Ovaçayı, Polatlısuyu ile Yoğurtçular ve Balkuyumu arasındaki çeşme ayağı, Kandavurözü kaynakları ve köylerde bulunan çeşme ayakları.

(3) Polatlı Şubesi: Baba Yakup Deresi, Ankaraçayı, Acıdere, Sakarya Nehri, Höyüksuyu, Şabanözü suyu ve köylerde bulunan çeşme ayakları.

(4) Sarıköy Şubesi: Porsuk Suyu, Osmaniye'den gelen su, Kargedigi, Memek, Babahan'dan geçen su, Çardakbaşı, Beylikahır, Akköprü, Mamuriye, Erdin harabe arasındaki Beylik çayır, Balıklı önünde Sarıköy civarındaki geniş sazlık ve bataklıklar.

(5) Yahşihan-Keskin Şubesi: Kılınçözü, Çoruhözü, Balaban Deresi, Sakarya Nehri.<sup>262</sup>

Söz konusu sıtma membalarının ıslahı ve kontrol altına alınması için dönem içerisinde yapılan çalışmalar ise şu şekildedir:

Henüz mücadelenin başlarında Dr. Refik Bey'in girişimleriyle Babaharman Bataklığı'nın kurutulması sağlanmıştır.<sup>263</sup> Ayrıca 1925 yılında Ankara şehri ile tren istasyonu arasındaki bataklığın kurutulması görevi İcra Vekilleri Heyetince Nafia

<sup>261</sup> a.g.m., s.1347-1353.

<sup>262</sup> a.g.m., s. 1349, 1350.

<sup>263</sup> Fatih Tuğluoğlu, "Türkiye'de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)", **Türkiye Parazitoloji Dergisi**, 32 (4), 2008, s.355



Vekâletine verilmiş<sup>264</sup> ve bu iş için tahsis olunan 40.000 liralık ödenekle söz konusu ıslah faaliyeti gerçekleştirilmiştir. “Her şeyden evvel terenden inildiği noktada cehennemî bir sıtma alanı oluşturan 40.000 m<sup>2</sup> bataklık kurutulmuştur” ifadesiyle<sup>265</sup> 1935 yılında şehri ziyarete gelen Fransız yazar Marcel Sauvage’nın da takdirini kazanan bu ıslah faaliyetinin haricinde 1926 senesinde 10 km.ye yakın kanal açılmış ve yaklaşık 15 ton mazot kullanılmış; 1927 senesinde 18,5 km.lik çay mecrası taranarak kenar otları biçilip gerekli yerlere petrolaj yapılmış, muhtelif bölgelerde 20 km.ye yakın kanal, ark ve çeşme mecrası temizlettirilmiştir, 45 kuyu ve 15 geniş çukur doldurulmuş, 26,046 ton mazot kullanılmıştır. 1928 senesi ise oldukça kurak geçmiş bu sebeple söz konusu risk sahalarının rutin kontrolleri ve petrolaj faaliyetlerine ağırlık verilmiştir.<sup>266</sup>

### c. Aydın Mıntıkası

En başta belirlenen ana mücadele stratejisini bağlı kalınarak Aydın mıntıkasında da bataklık alanların ıslahı ve sivrisineklerin imhasına yönelik çalışmalar yürütülmüştür. Bu kapsamda 1930 yılına kadar 61.578 ev, 54.384 ahır/bodrum, 22.582 çitten baraka, 1.328 mandıra/ağıl ve 10.049 binada (kahve, cami, fabrika vb.) sivrisineklere karşı ilaçlama faaliyeti gerçekleştirilmiştir.<sup>267</sup>

Sorumluluk sahasındaki geniş tarım alanları ve Menderes Havzasının varlığı nedeniyle Aydın mıntıkasında yapılan sıtma mücadele çalışmalarında arazi ıslahatları önemli yer tutmuştur. 1927 yılında Aydın ili civarındaki bataklık suları Menderes Nehri’ne akıtılarak 300 dönüm bataklık arazi ıslah edilirken<sup>268</sup>, Atatürk’ün 1931 yılındaki yurt gezisi esnasında ıslahına karar verilen Cellât Gölü, 1935 yılında başlatılan çalışmaların neticesinde Kuşadası’na kadar uzanan 46 kilometrelik kanalla kurutulmuş “Sağlık Ovasına” dönüştürülmüştür.<sup>269</sup> Ayrıca Cumhuriyetin 10. yıldönümü kutlamaları kapsamında merkezde sıtma yuvası haline gelen Tabakhane

<sup>264</sup> BCA, 30.18.01.01/14.42.07 (1925).

<sup>265</sup> “Bir Fransız Gözüyle Yeni Türkiye”, **Akşam**, 6 Ağustos 1935.

<sup>266</sup> M.Talât, **a.g.m.**, s.1350-1353.

<sup>267</sup> Mahmut Sabit, **a.g.m.**, s.1385, 1386.

<sup>268</sup> Temel, **a.g.e.**, s.85.

<sup>269</sup> M. Kara Yaman, “Cellât Gölü’nden Sağlık Ovası’na”, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-72/cellat-golunden-saglik-ovasin> (Erişim tarihi:01.05.2017)

Deresi ve Osmanbükü Köyü'ndeki Azmak Bataklığı'nın ıslahına davul zurna eşliğinde başlanılmıştır.<sup>270</sup>

#### ç. Bursa-Balıkesir Mintikası

1926 yılında başlayarak artan bir hızla devam eden çalışmalar kapsamında 1927 yılında 11.380 m kanal açılmış ve 4.928 m<sup>3</sup> çukur doldurulmuş, 1928 yılında ise 19.480 m kanal açılarak 750 m<sup>3</sup>lük çukur doldurulmuştur. Açılan bu kanallar sayesinde Mustafakemalpaşa'da 15.000, Manyas'ta ise 1.000 dönümlük arazi kurutulmuştur.<sup>271</sup>

Sürfe imhası için genellikle mazot, az miktarda da Paris Yeşili kullanılmış, bu kapsamda 1928 yılında 17.180 m<sup>2</sup>.lik araziye tatbik olunmak üzere 799 kg, 1.929 yılının Ağustos'una kadar ise 71.330 m<sup>2</sup>.lik araziye tatbik olunmak üzere 3.466 kg mazot sarf edilmiştir. Kâhil sivrisineklerle mücadele kapsamında 1927 yılında 124 köyde 15.394 ahır, 862 han ve hamam vs., 221 müessesede tedbir alınmış, bu faaliyetlerde 556 kg mazot, 226 kg arapsabunu sarf edilmiştir. Yine ertesi sene ise 183 köy ve mahalledeki 18.322 ev, 15.581 ahır ve 1877 müessesede, 225 kg formol ve arapsabunu sarf edilerek sivrisinek itlaf mesaisi icra edilmiştir.<sup>272</sup> Aynı dönem içerisinde Bursa Karacabey'deki Hacı Osman Azmağı ve Dana Çayırı Azmakları'nın oluşturduğu bataklıklar, küçük say faaliyeti ile kurutulmuştur.<sup>273</sup> 1932 yılına gelindiğinde Karacabey hakkında gazete sütunlarında yer alan şu ifadeler mücadeleden duyulan memnuniyeti gözler önüne sermektedir: "*Karacabey deyince sıtma ve çoraklığın hatıra gelmemesi mümkün değildi. Bugün kasaba bu fena şöhretinden kurtulmak üzeredir. Daima su basan ovada cetveller açılıyor, azmaklar temizleniyor*".<sup>274</sup>

Özellikle Bursa ve Balıkesir gibi verimli topraklara sahip şehirlerde atıl durumda bulunan ve adeta sıtma membana dönmüş başıboş arazilerin devlet eliyle ıslah edilmesi, topraksız köylü için de umut olmuştur. 1935 yılında Bursa Karacabey Tophisar Köyü'ndeki bataklığın kurutulmasıyla meydana çıkan 1.265 dönüm arazi, İskan Kanunu'nun 13.maddesinin ikinci fıkrasına göre toprağa ihtiyaçları olduğu

<sup>270</sup> "Bir Sıtma Yuvası Kurutuluyor", **Akşam**, 4 Aralık 1933; "Köylüler İmar ve Maarif Yolunda Seferberdirler", **Ulus**, 5 Aralık 1933.

<sup>271</sup> Rüştü, **a.g.m.**, s.1414.

<sup>272</sup> **a.g.m.**, s.1414-1416.

<sup>273</sup> Temel, **a.g.e.**, s. 86.

<sup>274</sup> "Bursa'nın Çabuk İnkişaf Eden Kazası: Karacabey", **Akşam**, 13 Mart 1932, s.5.

anlaşılan 64 evde 190 nüfuslu Tophisar ve 64 evde 295 nüfuslu Dağkadı Köyleri halkına dağıtılması Dahiliye Vekaletinin teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 12.06.1935 tarihli toplantısında karara bağlanmıştır.<sup>275</sup>

#### **d. İstanbul Mıntıkası**

Resmi olarak 1929 yılının Şubat ayı sonunda, doğu sınırı Pendik olacak şekilde Selimiye Kışlası'na kadar uzanan bir alanda mücadele başlatılmıştır. Mıntıkanın sıtma açısından riskli bölgeleri Pendik ve civarındaki kaynaklar, Çatalçeşme, Dragos Dereleri, Gülsuyu, Büyük ve Küçükyalı suları, Bostancı Deresi, Sıtmapınarı, Çukurçeşme, Ayrılıkçeşme ayakları, Kurbağalıdere, Seyit Ahmet ve İbrahimağa Dereleri ile Göztepe-Erenköy-Maltepe-Kozyatağı muhitlerindeki doğal ve suni su birikintileridir.<sup>276</sup>

Mücadelenin başlamasıyla Mart ayı içerisinde 15'er kg. formalin ve arapsabunu sarf edilerek 250 ahırda sivrisineğe karşı tedbir alınmıştır. Nisan ayı ile başlayan yaz faaliyet devresi boyunca ise 157.804 hane, 1.704 mektep-kışla ve resmi daire, 4.316 mağaza ve depo, 10.876 bostan ve müstakil bahçe başta olmak üzere çok sayıda alan teftiş edilerek gereken yerlere ensektisit tatbik edilmiştir. Arazi ıslahatları kapsamında 4.950 m.lik yeni ark açılmış, 35.800 m.lik kanal ve ark temizlenmiş, mıntıkanın en önemli sıtma membalarından Kalamış, Murat Çiftliği ve İbrahim Ağa Bataklıkları kurutulmuştur. Sürfe mücadelesi kapsamında ise toplamda 55.797 kg petrol, 982.850 kg parafin ve 1.058.550 kg petrol sarf olunmuştur.<sup>277</sup>

Anadolu yakasının sayfiye yerlerinden başlamak üzere ilerleyen zamanlarda daha geniş bir sorumluluk sahasında yürütülen mücadele, kısa zamanda olumlu sonuçlar vermiştir. Bununla birlikte sivrisinek ve dolayısıyla sıtmanın tamamen ortadan kaldırılması gibi bir durum söz konusu olmamıştır. 1932 yılında Akşam gazetesindeki haber metninde yer alan "*Haydarpaşa ve Kadıköy'ünden Pendik ve Yakacığa kadar uzanan sahada 3-4 sene evvel sivrisinekleri imha etmek için sıtma mücadele heyetleri mücadeleye başlamışlardı. Bu mücadele sayesinde geceleri sivrisinekten oturulamayan mesela Erenköyü'nde sivrisineklerin miktarı hemen hemen kalmamıştı. Fakat bu sene mücadele bir az gevşemiş, heyetler su*

<sup>275</sup> BCA, 30.18.01.02/55.49.11 (12 Haziran 1935).

<sup>276</sup> Asım Şekip, a.g.m., s.1419, 1420.

<sup>277</sup> a.g.m., 1421,1422.

*birikintilerine ham petrol gibi öldürücü maddeler dökememişler, bu yüzden sivrisinekler baş göstermiştir” ifadesi<sup>278</sup>, İstanbul’da mücadelenin uzun yıllar daha süreceğinin habercisi olmuştur.*

#### **e. Kocaeli Mintikası**

Mücadele başladığından 1929 yılı Ağustos ayına kadar 430 teneke mazot harcanarak şehrin bütün mahalleleri ve civar dâhilindeki bostan, çiftlik ve tarlalarda sivrisineklere karşı gerekli tedbirler alınmıştır. Yine kış mücadelesi kapsamında 30.567 meskende formalin kimyasalı tatbik etmek suretiyle kâhil sivrisinek mücadelesine girişilmiştir.<sup>279</sup>

Kocaeli Sıtma Mücadele Heyeti Reisi Vekili Dr. Mecit’in raporuna göre, 1929 yılı birinci dönem sonuna kadar küçük say mükellefiyeti kapsamında icra edilen faaliyetler ise şunlardır:

Akyazı Şubesi: Kurtlupınar köyünde 250 m uzunluğunda bir kanal açılmış, 2.500 m<sup>2</sup> genişliğinde bir sazlık kurutulmuştur.

Sapanca Şubesi: Büyük ve Küçük Kirezçe Köyleri’nde toplam 3.150 m.lik kanal açılarak Arifiye Kanalı, Sakarya Nehri’ne bağlanmaya çalışılmıştır.

Merkez Şubesi: Tuzla içmeleri mevkiindeki bataklıklar, arazi sahiplerine açtırılan kanallarla; Derince binasının yan tarafındaki sazlıklar ise askerlere açtırılan kanallarla ıslah edilmiş böylelikle sadece sazlıkların ıslah edilmesiyle bile 10.000 m<sup>2</sup> alan geri kazanılmıştır.

Adapazarı Şubesi: Kışla bölgesinde açılan toplam 500 m.lik iki kanal ile su altında kalan araziler kurutulmuştur. Yine açılan 500 m.lik kanalla Soğuksu Gölü, Dinsiz Suyu’na aktarılarak 1.000 dönüm arazi geri kazanılmıştır. Bunun haricinde civar köylerin müşterek çalışmaları sonucu toplam 13,8 km.lik kanal açılmış ve 240 hektarlık bataklık alanın belirli bir kısmı ile 500 hektarlık alanın tamamı kurutulmuştur.<sup>280</sup>

Kocaeli mintikasında mücadele faaliyetleri 1929 yılından sonra da artan bir hızla devam etmiş 1931-1934 yılları arasında muhtelif bölgelerde 42,756 km kanal

<sup>278</sup> “Sivrisinekler-Gelecek Sene Tekrar Mücadele Başlıyor”, **Akşam**, 1 Eylül 1932.

<sup>279</sup> Mecit, **a.g.m.**, s.1432.

<sup>280</sup> Mecit, **a.g.m.**, s.1433, 1434.

açılarak 2.822 hektar bataklık kurutulmuş, 112,755 km dere yatağı temizlenmiş ve mıntıkada mevcut olan bataklıkların kurutulmasıyla ilgili projeler hazırlanmıştır. 1935 yılında vilayet özel bütçesinden 26 tonluk bir ekskavatör alınarak bataklıkların ıslah faaliyeti emrine verilmiştir.<sup>281</sup>

#### **f. Konya Mıntıkası**

Kış mücadelesi kapsamında sıhhat memurları vasıtasıyla kapalı alanlara formalin, arapsabunu ve alkol karışımından oluşan ensektisit tatbik edilirken, bahar mevsiminin gelmesiyle birlikte ağırlık sürfe mücadelesine kaydırılmıştır. Diğer mıntikalarda olduğu gibi sürfe mücadelesi, petrol ve Paris Yeşili tatbiki ile bataklık alanların ıslahı şeklinde gerçekleştirilmiş, üç sene içerisinde yapılan sıkı çalışmalarla eskinin sıtma membaları birer birer sivrisinekten arındırılmıştır.<sup>282</sup> 1933 yılında Ilgın'daki Nane Gölü'nü kurutmak ve Ilgın Ovası'nı sulamak üzere Balki Boğazı'nda bir baraj tesis edilmesine karar verilmiş<sup>283</sup>, 1935 yılında ise 85 hektarlık Karadiken Bataklığı'nın ıslah projesi Sağlık Bakanlığı'nca yaptırılırken, 4.000 hektarlık Karasaz Bataklığının kurutulmasına başlanmıştır.<sup>284</sup> Diğer taraftan yapılan çalışmalardan duyulan memnuniyet, her zaman olduğu gibi yine gazete sütunlarını süslemiştir. 1 Şubat 1935 tarihinde yayınlanan Ulus Gazetesi, *“ulusal devrimle başlayan modern kent çalışmasının denilebilir ki Orta Anadolu'da en iyi verimi Aksaray'dadır”* ifadesini kullanarak kentteki gelişime dikkat çekerken, kurutulan bataklıklar ve sağlık evinin çalışmalarıyla yurttaşın iniltilerinin ve acılarının artık mazide kaldığı büyük bir memnuniyetle dile getirilmiştir.<sup>285</sup>

#### **g. Samsun Mıntıkası**

1928 yılı kış mücadelesi kapsamında 10.526 hanede 31.676 oda, çamaşırılık, kiler, vb., 6.084 ahır, 3.300 samanlık, 2.276 boş mevki, 483 zahire anbarı, 50 mektep, 76 cami, 97 otel ve kahvehane, 108 tütün kuyusu, 2 istasyon bölgesi, 5 imalathane, 1 karakol, 5 dükkan ve 16 mısır sergisinde sivrisineklere karşı tedbir alınmıştır. Bu uygulamalarda 120 kg formalin, 50 kg sabunlu ispiro, 320 kg

<sup>281</sup> “Kocaeli-Yurdun En Bayındır Bir Köşesi Olmaya Doğru İlerliyor”. **a.g.e.**

<sup>282</sup> Cevdet, **a.g.m.**, s.1445,1446.

<sup>283</sup> “Bir Göl Kurutuluyor”, **Akşam**, 2 Ekim 1933.

<sup>284</sup> “Üç Büyük Bataklık Kurutuluyor”, **Ulus**, 24 Aralık 1935; “Aksaray'da Sıhhat İşleri”, **Akşam**, 3 Mayıs 1935; “Mühim Bir İş”, **Akşam**, 02 Aralık 1935.

<sup>285</sup> “Aksaray'da Türli Çalışmalar”, **Ulus**, 1 Şubat 1935.

arapsabunu ve 800 kg mazot sarf edilmiştir. 1929 senesi nispeten kurak geçtiği için ancak 3.000 kg mazot ve 17 kg Paris Yeşili sarf edilebilmiştir.<sup>286</sup>

1931 ve 1932 seneleri oldukça yağmurlu geçmesine rağmen dönem sonuna doğru çalışmalardan olumlu neticeler alınmaya başlanmış<sup>287</sup>, 1935 yılında Çarşamba’da bulunan bataklığın kurutulması için 160.000 liralık bir tahsisat ayrılırken sıtma mücadele cemiyetinin çabaları bir kez daha övülmüştür.<sup>288</sup>

### ğ. Manisa Mıntıkası

Mücadelenin başlamasını müteakiben 1931 yılı sonuna kadar mıntika dâhilindeki Geren ve Gürümcük Bataklıkları kurutulmuş, böylelikle 10.000 dönüm arazi ziraata açılmıştır.<sup>289</sup> 1932 yılında 120.000 dönümlük araziye tehdit eden Deliçay mecrasının temizliğine devam edilmiş, Papaslı köyündeki Halitpaşa Bataklığı’nın ise ıslahı için gerekli tetkiklere başlanmıştır. Ayrıca Foça’nın Bağarası ile Kerem Köyü arasında bulunan 10.000 dönüm genişliğindeki bataklığa ait suların, açılan kanallarla Gediz Nehri’ne akıtılmasına yönelik çalışmalar yürütülmüştür.<sup>290</sup>

Özellikle Sıtma Mücadelesi Kanunu gereğince getirilen küçük say mükellefiyetinin ciddiyetle uygulandığı takdirde sıtma membarlarının ıslahı hususunda ne derece olumlu sonuçlar doğurduğunu, o dönem yurt genelinde yaşanan gelişmelerden takip etmek mümkündür. Bu kapsamda yukarıdaki örneklerine benzer şekilde, Manisa-Horosköy civarındaki Dongunlar Bataklığı’nın ıslahı için gerekli keşifler sene içerisinde tamamlanmış ve 1 Temmuz 1932 tarihinde, 2 km.lik kanalın açılmasına mükellef amelelerle başlanılmıştır.<sup>291</sup> Yine bir sene sonra Turgutlu’daki Kanlıgöl Kasabası’nın ortasında bulunan göl doldurularak tamamıyla kurutulmuştur.<sup>292</sup>

---

<sup>286</sup> Enver, **a.g.m.**, 1929, s.1452.

<sup>287</sup> “Samsun Mektupları”, **Akşam**, 12 Ocak 1932.

<sup>288</sup> “Çarşamba’nın ihtiyaçları”, **Akşam**, 11 Ekim 1935.

<sup>289</sup> “Manisa Havalisinde Sıtmanın Kökü Kurutuluyor”, **a.g.e.**

<sup>290</sup> “Bataklıklar Birer Birer Kurutuluyor”, **Akşam**, 1 Haziran 1932.

<sup>291</sup> “Yeni Bir Bataklık Kurutuluyor”, **Akşam**, 1 Temmuz 1932.

<sup>292</sup> “Sıtma ile Mücadele”, **Akşam**, 6 Ocak 1933.

## **h. Yurt Genelinde Yapılan Diğer Çalışmalar ve Dönem İçerisinde Yaşanan Gelişmeler**

Sıtma mücadele mntıklarında kullanılmak üzere ihtiyaç duyulan benzin, ham petrol, formalin ve diğer kimyevi malzeme ile kinin komprime fabrikasında ve mücadele işlerinde kullanılacak 20.000 liralık tıbbi malzemenin tedarik edilmesi İcra Vekilleri Heyeti'nin 19.02.1930 tarihli toplantısında karara bağlanmıştır.<sup>293</sup> Aynı yıl içerisinde Nafia Vekâleti'nden yazılan tezkere ile Yalova ve havalisindeki bataklıklarla bunları besleyen derelerin ıslahatına ait projelerin tanzim edildiği bildirilmiş dolayısıyla söz konusu işlerde kullanılacak takribi 300.000 liralık makine ve teçhizata sıtma mevsiminin yaklaşması nedeniyle bir an önce ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir. Bunun üzerine durum, 02.04.1930 tarihli İcra Vekilleri Heyeti toplantısında görüşülmüş ve söz konusu alımın Münakasa ve İhalât Kanunu'nun 18/Z fıkrasına binaen pazarlıkla yapılmasına yönelik gerekli izin verilmiştir.<sup>294</sup>

Dönem içerisinde yurt genelinde yapılan çalışmalara değinecek olursak; sıtma tedavisi ve yayılımının engellenmesi hususunda olduğu gibi sivrisinek mücadelesi ve arazi ıslahatları konusunda da basında en çok yer alan illerden biri İzmir olmuştur. Halkapınar, Mersinli, Salhane, Bayraklı, Bostanlı, Güzelyalı, Kemer, Kavaklıpınar, Sülüklü, Talebe Çayırı, Halimağa, Sinekli ve Kançeşme başta olmak üzere şehirde sıtmanın yoğun olarak görüldüğü bataklık bölgeler, Vali ve Belediye Reisi'nin çabalarıyla kurutulmak istenirken gerek devlet bütçesinden gerekse de küçük say mükellefiyetinin sağladığı olanaklardan olabildiğince istifade edilmeye çalışıldığını söylemek mümkündür.<sup>295</sup>

1932 yılında sıtma mücadele heyeti tarafından Çankırı mntikasının en önemli sıtma membalarından Feslikan Bataklığı'nın küçük say mükellefiyeti kapsamında kurutulmasına karar verilmiş<sup>296</sup>, Antalya'nın Manavgat ilçesinde ise 63 dönümlük bataklık kurutulmuştur.<sup>297</sup> Geniş tarım sahalarının bulunması ve özellikle çeltik ekim faaliyeti nedeniyle uzun yıllar sıtmadan çok çeken Trakya yöresinde de sıtma ile

<sup>293</sup> BCA, 30.18.01.02/08.09.05 (19 Şubat 1930).

<sup>294</sup> BCA, 30.18.01.02/09.17.01 (2 Nisan 1930).

<sup>295</sup> Ercan Uyanık, Erkan Serçe; "*İzmir'de Bataklıklarla Mücadele*", **Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma** (Edt: Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara, 2017, s.492,493; "*Sıtma Mücadelesi-Bataklıkları Kurutmak için Halktan Para Alınacak*", **Akşam**, 12 Kasım1932.

<sup>296</sup> "*Çankırı'da Sıtma Mücadelesi*", **Akşam**, 9 Kasım 1932.

<sup>297</sup> "*Sıtma ile Mücadele*", **a.g.e.**

mücadele adına olumlu gelişmeler yaşanmış, bu kapsamda eskinin sıtma yatağı olan su birikintilerinin peyderpey kurutulmasıyla son senelerde sıtmanın çok azaldığı ve ekonominin canlandığı ifade edilmiştir.<sup>298</sup>

1934 yılına gelindiğinde, İzmir havalisinde bataklık kurutma işlemlerinin devam ettiği ve sene içerisinde önemli bir kısmının tamamlanacağı bildirilmiş ayrıca yapılan bu çalışmalar sayesinde sıtmanın çok azaldığı da duyurulmuştur.<sup>299</sup> Yine aynı yıl içerisinde bir sevindirici haber de Bergama'dan gelmiş, bu muhitteki Bakırçayı'nın kurutulmasına başlandığı bilgisi okuyucularla paylaşılmıştır.<sup>300</sup>

Dönem içerisinde sıtma ile mücadele konusunda genele hitap eden duyurular ve bilgilendirici metinlerin de basında yer aldığı görülmektedir. Özellikle yaşanan teknolojik gelişmelere paralel olarak yurt dışında uygulamaya sokulan yeni metotlar okuyucularla paylaşılırken, kinin ve türevlerinin tedarik ve dağıtım ile ilgili duyurulara da sıklıkla rastlanılmıştır. 8 Mayıs 1932 tarihli Akşam Gazetesi'nde o ana kadar ülkede pülverizatörler yoluyla yapılan ensektisit tatbikinin Rusya'da tayyarelerle yapılmaya başlandığı müjdelenmiş ve bu yöntemin hem daha ucuz hem de daha çabuk tesir gösterdiğinden bahsedilmiştir.<sup>301</sup> 2767 sayılı kanun gereğince tekeli Türkiye Kızılay Cemiyetine verilen sıtma ve frengi ilaçlarına ilişkin liste, kanunun kabulünden hemen sonra gazetelerde yayınlanmış ayrıca bu ilaçların, 2 Eylül 1935 tarihinden itibaren İstanbul Yeni Postane civarındaki Aksaray Hanı'nda bulunan satış deposundan toptan veya perakende olarak temin edilebileceği duyurulmuştur.<sup>302</sup>

Yukarıda bahsedilen çalışmalar kapsamında, 1925-1935 yılları arasında yapılan arazi ıslah ve sivrisinek mücadelesine ilişkin resmi veriler Tablo-5'de yer almaktadır:

---

<sup>298</sup> “Babaeski’de Maarif Faaliyeti”, **Akşam**, 11 Haziran 1934; “Gelibolu’da Balıkçılık Yeniden Canlanıyor”, **Akşam**, 1 Haziran 1935.

<sup>299</sup> “Bataklıklar Kurutuluyor”, **Akşam**, 8 Haziran 1934.

<sup>300</sup> “Bergama Sıtmadan Kurtuluyor”, **Akşam**, 9 Aralık 1934.

<sup>301</sup> “Sıtmaya Karşı Rusya’da Tayyare ile Mücadele Yapılıyor”, **Akşam**, 8 Mayıs 1932.

<sup>302</sup> “İlan: Türkiye Kızılay Cemiyeti Genel Merkezi’nden”, **Ulus**, 5 Eylül 1935.



Yıl	Kurutulan Bataklık (dekar)	Açılan Kanal (m)	Temizlettirilen Kanal (m)	Açılan Ark (m)	Temizlettirilen Ark (m)	Doldurulan Çukur (m <sup>3</sup> )
1925	40					
1926	182					
1927	910	11.763				
1928	11.065	23.254				
1929	8.253	21.701				
1930	25.058	138.295				
1931	19.616	92.309				
1932	78.727	90.779				
1933	8.278	105.620				
1934	131.769	122.787				
1935	61.504	204.700	172.360	33.481	1.147.582	90.410

**Tablo-5** Türkiye’de Arazi Islah ve Sivrisinek Mücadelesi Kapsamında Yapılan Çalışmalar (1925-1935)<sup>303</sup>

Görüldüğü üzere 1925 yılında toplamda 40 hektarla başlayan bataklık kurutma faaliyetleri ve diğer arazi ıslahatları, özellikle 1926 yılı içerisinde getirilen ve 18-65 yaş arasındaki vatandaşları belirli sürelerle bu faaliyetlerde çalıştırmayı öngören küçük say mükellefiyetiyle önemli bir sıçrama yapmıştır. Sıtma mücadelesinin diğer bir saç ayağını oluşturan sıtmanın tedavi edilmesi ve yayılımının engellenmesine göre malzeme bağımlılığı daha sınırlı olan bu faaliyetler, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de görüleceği gibi kinin vb. malzemelerin tedarikinde güçlüklerin yaşandığı harp döneminde sıtma mücadelesi açısından bir kat daha fazla öneme sahip olmuş ve kesintisiz bir biçimde yürütülmesine yoğun çaba sarf edilmiştir.

<sup>303</sup> Arazi ıslah çalışmaları kapsamında önemli yeri bulunan kanal temizleme, ark açma/temizleme ve çukur doldurma faaliyetlerine ilişkin resmi rakamlar, 1935 yılından itibaren verilmeye başlanmıştır (“Sıtma ile Savaş”, a.g.e., s.97).

## İKİNCİ BÖLÜM

### MÜCADELEDE DURAKLAMA DÖNEMİ (1936-1944)

#### 2.1. Duraklama Dönemine Girilirken

Sıtma hastalığı ile mücadele, çalışmanın ilk bölümünde de detaylı bir şekilde ele alındığı üzere, Cumhuriyet kadrolarının siyasi iradesi ve bunun paralelinde 1924 yılı sonlarına doğru yayınlanan bir dizi komisyon kararının uygulamaya konulmasıyla başlatılmıştır. Yabancı literatüre “*malaria control*”<sup>304</sup> olarak giren ve 1945 yılına kadar devam eden bu mücadele süreci, en basit şekliyle sıtmalılardan tedavisi, bataklıkların kurutulması ve sivrisineklerle mücadeleyi öngören bir faaliyetler silsilesinden oluşmuştur. 1925 yılında Adana, Aydın ve Ankara olmak üzere üç mıntıkada fiilen başlatılan ve sonraki yıllarda belirli bir plan dâhilinde yurt geneline yayılan mücadele, ilk yıllarında kısıtlı imkânlarla rağmen belirli oranda bir başarı sağlamış, bu motivasyonla 1930’lu yıllara girilirken de hastalığın kökünün kurutulacağına dair inanç yavaş yavaş yeşermeye başlamıştır. Zira mücadelenin başladığı yıl 36,06 seviyelerinde olan dalaklı yüzdesi, 1928 yılı sonunda 12,43 seviyelerine gerilerken, aynı dönem içerisinde kan endeksi 8,65 seviyelerinden 4,08 seviyesine inmiştir (**Bkz. Tablo-1**).

Özellikle mücadele mıntıklarının genişletilmesiyle daha önceden sağlık memuru dahi görmemiş köylüler, sıtma mücadele tabibi tarafından rutin periyotlarla genel muayene ve kan incelemesine tabi tutulmuş, küçük say mükellefiyetiyle memleketin sıtma membaları birer birer münbit ovalar haline getirildikçe de gazete sütunlarında memnuniyet belirten ifadelerle sıklıkla rastlanılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte zaman içerisinde dış faktörlerin etkisiyle yaşanan bazı gelişmeler, mücadelenin şiddeti arttırılsa dahi, beklentinin aksine başarı ivmesinin tersine çevrilmesine yol açmıştır.

Bu dış faktörlerden ilki, 1929 yılında Amerika Birleşik Devletleri’nden başlayarak devamında tüm dünyaya yayılan Ekonomik Buhran’dır. Amerikan finans sektöründe patlak veren krizin kendilerini vurmasıyla ithalat kotasını iyiden iyiye

---

<sup>304</sup> Bkz. **The Long Road to Malaria Elimination in Turkey (Eliminating Malaria, Case Study-5)**, World Health Organization Publications, San Francisco, 2013, s.7.

kısa Avrupa ülkeleri, krizin dolaylı olarak Avrupa ile sıkı ticaret ilişkisi bulunan Türkiye gibi ülkelere de sıçramasına yol açmış, neticesinde 1925 yılında 4.860.216 lira olan Sağlık Bakanlığı'nın bütçesi, devletin bütçesindeki daralmaya paralel olarak 1930 yılında 4.502.216, 1935 yılında ise 4.820.587 liraya gerilemiştir (**Bkz. Tablo-3**). Elde edilecek başarının maddi imkânlarla bağımlılığından dolayı söz konusu daralma, kısa süre içerisinde sıtma mücadelesi üzerindeki etkisini de göstermiş özellikle 1929-1932 yılları arasında mıntikalarda görülen sıtma vakalarında ciddi oranda artış yaşanırken mücadelenin ilk birkaç yılında yakalanan hız, zamanla azalmaya yüz tutmuştur.

Dış faktörlerden ikincisi, dönem içerisinde yaşanan doğa olaylarıdır. *Lehçe-i Osmanî*'sinde salgını, “doğadan gelen bir afet” olarak nitelendiren Ahmet Vefik Paşa'yı<sup>305</sup> haklı çıkarırcasına 1931, 1932 ve 1936 yıllarında yurdun genelinin bol yağış alması, sıtma vakalarında önlenemez bir artış yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Özellikle meydana gelen sel taşkınları, buralara mücavir alanları tam anlamıyla bataklığa çevirirken geriye, sıtma mücadele heyetlerinin uzun uzadıya mesai yapmasını zorunlu kılacak binlerce sıtmalı insan bırakmıştır.

Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti tarafından Başvekâlet'e gönderilen 14 Ocak 1937 tarihli ve 8/895 numaralı yazı, 1936 yılında sıtma hastalığının yayılımı adına yaşanan gelişmelerin özeti niteliğindedir.<sup>306</sup> Buna göre:

Son derece ılıman geçen 1935 yılı kışından sonra 1936 ilkbahar ve yaz evresi, yıllardan beri görülmedik şekilde yağmurlu geçmiş, Samsun'da 1935 yılı yaz döneminde metrekareye 329 kg yağış düşerken, 1936 yılında bu rakam 601 kg.1 bulmuştur. Yine Aydın'da bir önceki sene 7,3 kg olan metrekareye düşen yağış miktarı, bir sene sonra neredeyse on misli artarak 81,5 kg.a, Seyhan'da ise 300-400 kg daha artarak 800 kg.a ulaşmıştır. Manisa'da ise her sene en geç Mayıs ayında kesilen yağmurlar, 1936 yılı Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında da devam etmiştir. Samsun mıntikasında Terme, Çarşamba, Samsun ve Bafra Deltaları; Manisa mıntikasında Gediz, Nif, Alaşehir, Kumçayları, Küçükköy Dereleri ve Marmaragöl; Aydın mıntikasında Büyük Menderes, Karagöl, Akgöl, Nohut ve Gümüş Gölleri ile küçük dereler; Seyhan mıntikasında ise Seyhan ve Ceyhan Nehirleri'nin aşırı

<sup>305</sup>Necdet Sakaoğlu, “Osmanlı'da Salgınlar”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 22, (Ekim 1995), s.23.

<sup>306</sup> **BCA**, 30.10.00.00/177.221.13 (14 Ocak 1937).

yağışlar nedeniyle taşarak binlerce hektarlık araziye sular altında bırakması zaten sıcaklıkların 20 derecenin üzerinde seyrettiği söz konusu mntikalarda sıtma salgınlarına yol açmıştır.

Görüldüğü gibi önemli bir mesai ve kaynak harcanarak yapılan arazi çalışmaları, sıtmaya karşı kısa sürede elde edilen başarıda ne denli katkı sağladıysa, zaman içerisinde yaşanan doğa olayları da mücadelenin seyrini o denli negatife çekmiştir.

Yukarıda ana hatlarıyla ele alındığı üzere 1925 yılında büyük bir azim ve kararlılıkla başlatılan mücadele, 1930'lu yılların başlarında ekonomik nedenlerle hız kaybetmiş, birkaç senelik toparlanma sürecinin ardından tekrardan yükselişe geçilmesi beklenilirken bu sefer de doğa faktörünün devreye girmesiyle 1945 yılına kadar sürecek olan duraklama dönemine geçiş yapılmıştır. Burada bahsedilen 9-10 yıllık süre zarfında mücadelenin seyrini baştan aşağıya değiştiren ana gelişme ise 1939-1945 yılları arasındaki II. Dünya Savaşı olmuştur.

1939 yılında Almanya'nın Polonya'yı işgaliyle başlayan ve 1945 yılında Mihver Devletlerin yenilgisiyle sonuçlanan savaş, 60 milyonun üzerinde insanın yaşamını yitirmesine yol açarken başta Avrupa ve Asya olmak üzere dünya üzerindeki tüm dengeleri alt üst etmiştir. Her iki cephenin de yoğun ısrarlarına rağmen savaş süresince tarafsızlığını koruyan Türkiye, doğrudan savaşa katılmasa da özellikle ekonomik anlamda savaşın etkilerini derinden hissetmiştir. Para ve insan gücünün önemli bir kısmını olası bir saldırıya karşı milli savunmaya ayıran ülkede, üretim durma noktasına gelmiş, işsizlik artmış ve milli gelir önemli ölçüde azalmış buna karşın yürürlüğe sokulan yeni vergi uygulamaları (Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi) ve kanunlarla (Milli Koruma Kanunu) ekonomik durum toparlanmaya çalışılmıştır.

Sıtma mücadelesi açısından 2. Dünya Savaşı'nın en olumsuz etkisi, savaş nedeniyle kinin ve ihtiyaç duyulan diğer malzeme ve teçhizatın temininde yaşanan güçlükler olmuş bunun yanı sıra mücadeleye ayrılan payın azalması, başta tabip olmak üzere uzman personelin silâh altına alınması da çalışmaları önemli ölçüde sekteye uğratmıştır. Özellikle 1942 yılında Japonların, Hollanda'nın sömürgesinde bulunan ve dünya kinin sevkiyatının bütün yükünü çeken Endonezya'nın Cava

Adası'nı işgaliyle, kinin tedariki tamamen durunca ülkedeki sıtma vakaları Cumhuriyet Dönemi'nin en yüksek seviyesine çıkmış, ertesi yıl kış mevsiminin oldukça yağışlı geçmesi nedeniyle yurt genelinde yaşanan salgınların, sonraki yıllarda da önü alınamayınca hükümet, sıtma ile mücadele stratejisini revize ederek 1945 yılından itibaren yeni bir döneme geçiş yapılması sağlanmıştır.

Bu kapsamda çalışmanın ikinci bölümünde, 1936'da mevsimsel koşullar nedeniyle hızı iyice yavaşlayan, sonrasında ise II. Dünya Savaşı'nın beraberinde getirdiği zorluklar nedeniyle durma noktasına gelen sıtma mücadelesinin, 1945 yılına kadarki dokuz yıllık “duraklama süreci” ele alınmıştır.

## 2.2 Dönem içerisinde yapılan yasal düzenlemeler

### 2.2.1 3039 sayılı Çeltik Ekimi Kanunu<sup>307</sup>

Ziraat Vekâleti tarafından hazırlanarak Meclis'e sunulan kanunun gerekçesinde<sup>308</sup> pirincin, hem halkın gıda ihtiyaçlarının mühim bir kısmını karşılaması hem de kârlı bir mahsul olması nedeniyle Türkiye'de yetişen tarım ürünleri arasında ayrıcalıklı bir yere sahip olduğu bununla birlikte halk sağlığı ile doğrudan ilişkisi nedeniyle de ziraatına yönelik bazı düzenlemelere ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Nitekim halen yürürlükte olan Pirinç Ziraatı Kanunnamesi ihtiyaçlara cevap vermekte yetersiz kalmış, pirinç yetiştirilmesi için son derece müsait alanlara sahip Türkiye Cumhuriyeti, 1926-1932 seneleri arasında yıllık olarak ortalama 1.913.000 lira karşılığında, 10,5 ton pirinç ithal etmek zorunda kalmıştır. Bu tablonun tersine çevrilerek ülkeyi pirinç ihraç eden memleketlerden birisi haline getirmek amacıyla “*pirinç işlerini tanzim ve suların sevk ve idaresini ıslah etmek ve bunu da umumî sıhhati ihlâl etmeden yapma*”nın gerekliliği ifade edilmiştir.

Ziraat, Dâhiliye, Adliye, Sıhhat ve İctimai Muavenet Encümenlerinin raporlarıyla son şeklini alan ve 11 Haziran 1936 tarihinde Mecliste kabul edilen kanun beş bölümden oluşmuştur.

Kanunun büyük önem atfettiği ve sahadaki en kritik unsur olarak gördüğü çeltik komisyonlarının, nasıl teşkil edileceği ve hangi görev ve sorumlulukları

<sup>307</sup> T.C. Resmi Gazete, Sayı: 3337, 23 Haziran 1936, s.6720-6723.

<sup>308</sup> Çeltik Ekimi Kanunu Layihası ve Ziraat, Dâhiliye, Adliye, Sıhhat ve İctimai Muavenet, Bütçe Encümenleri Mazbataları (1/156), S.Sayı:247, s.1-4.

üstleneceği birinci bölümde açıklanmıştır. Buna göre çeltik ekim yapılacak vilayetlerde valiler, kazalarda ise kaymakamlar tarafından bir çeltik komisyonu kurulacaktır. Bu komisyonda başkan olarak Vali veya Kaymakam, üye olarak Ziraat Odası Başkanı, Ziraat Müdürü veya Ziraat Memuru, Nafia Mühendisi veya Fen Memuru, Sıtma Mücadele Başkanı veya hekimi, bunlar bulunmayan vilayetlerde Sıhhat ve İctimai Muavenet Müdürü ve Kazalarda Hükümet Tabibi ve çeltik ekimi ile uğraşanlardan biri bulunacaktır. Çeltik ekimine ayrılacak alanların çeltik ekmek isteyenlere göre tayini, suların idaresi, gerektiğinde parça ekim ve su nöbetlerinin düzene konulması çeltik komisyonlarının vazife ve salahiyetlerine dâhil edilmiştir.

Kanunun ikinci bölümünde çeltik ekimi yapılan yerlerdeki çeltik komisyonlarının nezareti altında çalışacak olan mutemet heyetlerinin kimlerden oluşacağı ve vazifeleri yer almıştır. Buna göre belediye teşkilatı olan yerlerde belediye meclisi üyelerinden veya dışarıdan çeltik komisyonunda seçilecek üç kişiden oluşacak heyetin vazifesi hükümetin başka bir kurumu tarafından idare edilmeyen halka açık sularda bent ve su arklarının bakımını yaptırmak, çeltiklerin büyüklüğüne göre suların taksim edilmesini ve sıraya konulmasını temin etmektir. Köylerde mutemet heyetinin vazifelerini ihtiyar heyetlerinin yerine getireceği belirtilmiştir. Özellikle kesik sulama usulü yapılan yerlerde çeltik komisyonunun tespit edeceği şekilde her çeltik tarlasının suyunun ne zaman kesileceğini ve tekrar ne zaman verileceğini çeltik sahiplerine bildirmesi, buna uyulup uyulmadığını takip etmesi ve gerektiğinde mazbata ile durumu, o yerin çeltik komisyonuna rapor etmesi nedeniyle bu heyetlerin sahadaki faaliyetleri önemsenmiştir.

Kanunun üçüncü bölümü çeltik ekimi yapanların sorumluluklarına ve uymadıkları takdirde uygulanacak olan cezai müeyyidelere ayrılmıştır. Toplam sekiz madde ile tarif edildiği üzere çeltik ekecek olanlar her yıl komisyonca ilan edilecek ekim vaktinden en az üç ay önce çeltikliğinin bulunduğu yerin büyüklüğünü, bir sene önce tarlada ne ekilmiş olduğunu, sulama için kullanacakları suyun nereden alınacağını, nerelerden geçeceğini ve çeltik tarlalarından çıkacak suyun nereden geçerek nereye akacağını bildirir bir dilekçeyi çeltik komisyonuna vereceklerdir. Çeltik komisyonunun yapacağı inceleme ve onayına müteakip çeltik ekimi gerçekleştirilebilecek eğer ekim, kanun ve talimatnamelerde yer alan fenni esaslar

dâhilinde gerçekleştirilmez ise yine kanununda belirtilen cezai müeyyideler uygulanacaktır.

Kanunun dördüncü bölümünde sıhî hükümler ve bu hükümlere aykırı davrananlar hakkında verilecek cezalar yer almıştır. Gerekcede de önemle vurgulandığı üzere kanunun amacı pirinç üretimini daha verimli bir hale getirmek olduğu kadar halk sağlığı üzerindeki etkilerini de kontrol altına almaktır. Pirincin bol su isteyen bir mahsul olması ve su altında kalan tarlaların sivrisineklerin üremesi için son derece elverişli bir ortam yaratması nedeniyle kanunun bu bölümünde mahsule zarar vermeden söz konusu üreme döngüsüne ne şekilde müdahale edilebileceğinin üzerinde durulmuş ve bu kapsamda “kesik sulama” metodu ön plana çıkartılmıştır. Buna göre Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti ve Ziraat Vekâletlerince birlikte kararlaştırılan, çeltiklikleri çok veya elverişli olan yerlerdeki tarlalar her on günde bir kırk sekiz saat susuz bırakılacak ve böylelikle bu tarlalarda mevcut olan sivrisinek sürfelerinin imhası sağlanacaktır. Kesik sulama yapılan yerlerde, çeltik tarlaları nahiye merkezleri ile köylere elli, kaza merkezlerinde beş yüz, vilayet merkezlerinde ise bin metre uzakta bulunacak; kesik sulama yapılmayan yerlerde ise çeltiklikler o civardaki köy, kasaba ve şehirlere en az üç kilometre uzaklıkta olacaklardır. Kanunun bu bölümünde çeltik tarlalarında çalıştırılacak olan işçilerin mesai saatleri ve barınma koşullarına da düzenleme getirilirken gerek çalışma koşullarına gerekse de yukarıda belirtilen sulama işlerine ilişkin sorumluluklarını yerine getirmeyen çeltik sahiplerine de para cezasından çeltik ekim yasağına kadar değişen ağırlıklarda cezai yaptırımlar tanımlanmıştır.

Kanun son bölümünde yer alan genel hükümler başlığı altında ise çeltik komisyonlarınca karar verilen para cezalarına ne şekilde itiraz olunacağı ve bu cezalardan elde edilecek gelirlerin kullanılması başta olmak üzere diğer mali hususlara açıklamalar getirilmiştir. İcrasından Adliye, Dâhiliye, Maliye, Nafia, Sıhhat ve İçtimai Muavenet ve Ziraat Vekillerinin sorumlu tutulduğu kanunun *Resmî Gazetede* yayınlanmasıyla 3 Mayıs 1326 tarihli Pirinç Ziraatı Kanunnamesi yürürlükten kaldırılmıştır.

### **2.2.2 11.06.1936 tarih ve 3039 numaralı Çeltik Ekimi Kanununun Sureti Tatbikine Dair Talimatname<sup>309</sup>**

3039 sayılı Çeltik Ekimi Kanunu'nun kabulünden üç ay sonra kanunda belirtilen teknik ve idari hususların detaylarını içeren bir talimatname yayınlanmıştır. Beş bölümden oluşan talimatnamede genel itibariyle oluşturulacak çeltik komisyonlarının çalışma ve karar alma usulleri, çeltik ekim müsaadesinin verilmesiyle ilgili yasal süreç ve prosedürler, mutemet heyetlerinin görev tanımlamaları, tarlaların tanzimi ve sulama faaliyetlerinde riayet edilecek temel kurallara yer verilmiştir. Talimatnamenin sonuna eklenen çeltik komisyonuna verilecek olan dilekçe örneği, komisyon kararına ilişkin tebliğname, kesik sulama ile sulanacak çeltiklik alan krokisi ile de faaliyetlerde standardın sağlanması hedeflenmiştir.

### **2.2.3 3631 sayılı Devlet Kinini Mütedavil Sermayesi Hakkında Kanun<sup>310</sup>**

Kinin tedarik ve satışı ile ilgili daha önceden yürürlüğe konulan kanun hükümlerince<sup>311</sup> kinin satışından toplanan paranın, genel bütçeye irad olunması ve devamında yine kinin tedarikinde harcanmak üzere ilgili kalemden tahsisatının yapılması prensibi kabul edilmiştir. Bununla birlikte mali yılsonuna kadar ancak beş-altı aylık satış miktarı irad olunabildiği için sonrasında kinin almak amacıyla tahsis olunan para yetersiz kalmış, ayrıca her sene kanun teklifi ile Meclisi meşgul etmek yerine kininin daha çabuk tedarikini sağlayacak pratik bir sistemin tesis edilmesine ihtiyaç duyulmuştur.<sup>312</sup> Bu maksatla 9 Haziran 1939 tarihinde *Resmi Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe giren kanunun birinci maddesi gereğince, gerekçede belirtilen senelik 8-10 tonluk kinin ihtiyacının karşılanması amacıyla Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili'nin nezaret ve mesuliyeti altında 300.000 liralık bir mütedavil sermaye [döner sermaye] oluşturulmuştur. Buna göre maliyete, çeşitli masraflara karşılık gelen %5'lik oran ilave edilerek satılacak kinin gelirinin döner

<sup>309</sup> **Sıtma Mücadelesi Hakkında Neşredilen Kanun, Nizamname, Talimatname ve Tamimler**, T.C. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Neşriyatı, No:85, İdeal Matbaa, Ankara, 1942, s.54-68.

<sup>310</sup> **T.C Resmi Gazete**, Sayı:4228, 9 Haziran 1929, s.11940.

<sup>311</sup> 4 Nisan 1333 tarihli Kinin Tedarik ve Furuhtu Hakkında Kanun ile söz konusu kanunun 4.maddesine düzenleme getiren 827 sayılı Kanun.

<sup>312</sup> **Devlet Kinini Mütedavil Sermayesi Hakkında Kanun Lâyihası ve Sıhhat ve İçtimai Muavenet ve Bütçe Encümenleri Mazbataları**, S. Sayısı:59, 1,2.



sermayeye aktarılması ve sene içerisinde tedarik edilecek kininin yine bu gelirlerden karşılanması hükme bağlanmıştır.

Kanunda göze çarpan bir diğer husus, üçüncü maddede yer alan devlet kininin dağıtılması ile ilgili düzenlemedir. Çalışmanın önceki bölümlerinde de değinildiği üzere 1917 yılında peş peşe yayınlanan nizamname ve kanun<sup>313</sup> ile Sıhhiye Nezareti tarafından tedarik edilen kininin, Ziraat Bankası Şubesi bulunan il veya ilçe merkezlerinde bu şubeler tarafından, şube bulunmayan yerlerde ise yerel makamlardan gerekli izni almış, bayiler<sup>314</sup> tarafından satılması karara bağlanmıştır. Bununla birlikte Ziraat Bankası Şubeleri'nin sadece belirli merkezlerde bulunması, yerel bayilerin de % 5'lik beyiye aidatını yetersiz görerek merkeze kadar gitme külfetine katlanmaması nedeniyle, özellikle nahiye ve köylere olan kinin sevkiyatı zamanla sekteye uğratmıştır. Söz konusu durum, kanun tasarısıyla ilgili Başvekâlete gönderilen Bütçe Encümeni Mazbatasında da yer almış, bu kapsamda kinin dağıtımının İhisarlar Umum Müdürlüğü'nce yapılması ve bayilerce tahsil edilen beyiye aidatının % 10'a çıkartılması, Encümence uygun görülmüştür.<sup>315</sup> Kininin, kesintisiz bir şekilde ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmasını öngören bu husus, kanun tasarısına eklenerek Meclis'in onayına sunulmuş ve kanunun yürürlüğe girmesiyle uygulanmaya başlamıştır.

### 2.3 Sıtmayla Mücadele Amaçlı Yapılan Çalışmalar

Mücadelenin ilk evresi diye adlandırdığımız 1925-1935 yılları arasında mücadelenin yasal zemine oturtulması, kadro ve teşkilatların oluşturularak yurt genelinde fiilen mücadeleye başlanması, kinin başta olmak üzere mücadelede kullanılan diğer malzeme ve teçhizatın teminine ilişkin sağlıklı bir lojistik sisteminin tesis edilmesi ile halkın bilinçlendirilmesi gibi en temel uygulamaların hayata geçirildiğini söylemek mümkündür.

Çalışmanın ikinci bölümünde ele alınan ve Cumhuriyet dönemi sıtma mücadelesi kapsamında belki de en sıkıntılı dönem olarak adlandırabileceğimiz

---

<sup>313</sup> Kinin Tedarikine Dair 2 Ramazan 334 tarihli Kanun-ı Muvakkatın Suret-i Tatbikiyesine İlişkin Nizamname, 4 Nisan 1333 tarihli Kinin Tedarik ve Furuhtu Hakkında Kanun

<sup>314</sup> Ziraat Bankası ile yapılan mukavele gereğince banka, satış bedelinin % 15'ini; banka şubesinden temin ettiği kinini, şube bulunmayan köy ve nahiye gibi yerleşim birimlerine ulaştıran bayiler ise yine bu bedelin % 5'ini almışlardır.

<sup>315</sup> **Devlet Kinini Mütedavil Sermayesi Hakkında Kanun Lâyihası ve Sıhhat ve İctimai Muavenet ve Bütçe Encümenleri Mazbataları**, S. Sayısı:59, 2,3.

1936-1944 yılları arasında ise temel strateji, bir önceki dönem uygulamaya dâhil edilemeyen mevzuat çalışmalarını hayata geçirmek, mücadele mıntıklarında görülen temel sorunlara pratik çözümler üretmek ve özellikle harp dönemindeki tedarik zorluklarının üstesinden gelebilmek adına alternatif yöntemleri devreye sokmak üzerine kurulmuştur. Böylelikle dış faktörlerin etkisiyle hız kesen mücadelenin olabildiğince ayakta tutulabileceğine inanan hükümet, ilk iş olarak Ziraat Vekâleti tarafından hazırlanan Çeltik Ekim Kanunu'nun kabulünü sağlamıştır.

23 Haziran 1936 tarihinde yürürlüğe giren ve içeriği yukarıdaki bölümde detaylı biçimde ele alınan kanun ile çeltik ziraatına kesik sulama gibi bir takım yeni düzenlemeler getirilerek hem üretimin arttırılması hem de çeltik ziraatı yapılan mıntıkların sağlık koşullarının uygun hale getirilmesi hedeflenmiştir. Kanun, yürürlüğe girmesini müteakip kamuoyunun büyük çoğunluğunun desteğini almış, sonrasında yayınlanan talimatnamede gösterilen usuller ise süratle tatbik edilmeye çalışılmıştır. O dönem yayınlanan gazetelerde, kanundan duyulan memnuniyet saklanmazken ön plana çıkartılan ana husus, konunun iktisadi olduğu kadar sağlık boyutudur.

15 Ekim 1936 tarihindeki Ulus Gazetesi'nde birinci sayfadan verilen haberde kısa bir süre önce yayınlanan talimatnamenin yalnız pirinç ziraatı ile ilgilenenlerle alakalı olmadığı, ziraat, ekonomi ve hijyen yönünden bütün yurttaşlara hitap ettiği ifade edilmiştir. Buna göre Cumhuriyet Hükümeti konuya eğilmeden önce çeltik ziraatına ayrılan alanın 11.028 hektar olduğu ve birer bataklık olan bu topraklardan elde edilen mahsulün, vatandaşa kâfi gelmediği bu nedenle yabancı memleketlerden 3.036.440 lira karşılığında pirinç ithal edildiği belirtilmiştir. Haberin devamında, Cumhuriyet hükümetlerinin yaptığı çalışmalar sonucunda geline nokta, ıslah edilmiş tohumların fenni sulama usulü ile sulanan tarlalarda ve sıhhat koşullarına riayet edilerek ekilip biçildiği, böylelikle 31.423 hektar arazi üzerinde 50.384 tona çıkan rekolte sayesinde 1934 yılından beri pirinç ithal etmeyen hatta az da olsa ihraç eden bir memleket haline geldiğinin altı çizilmiştir.<sup>316</sup>

Bununla birlikte kanunun uygulanmaya başlanmasıyla her şeyin planlandığı gibi gittiğini söylemek mümkün değildir. Zira kanun ve sonrasında yayınlanan talimatnamede belirtilen esaslar (kesik sulama usulü, ziraat alanlarının meskenlere

<sup>316</sup> "Dördüncü Beyaz", **Ulus**, 15 Ekim 1936.

uzaklığı vb), yıllardır belirli bir düzen dâhilinde ekip biçmeye alışmış üretici kesim ile devleti karşı karşıya getirmiş, sonrasında roman, tiyatro oyunu ve filmlere konu olmuş pek çok istenmedik hadise vuku bulmuştur. Diğer yandan kesik sulama usulünün talimatlarda belirtilen standartlarda yapılmaması, kanununda yer alan esaslar dâhilinde tarla ile yaşam alanı arasındaki mesafeyi kısaltan yerleşim yerlerindeki sıtma vakalarının artmasına sebep olmuştur. Bu durumdan duyulan rahatsızlık, 1943 yılı sonlarında verilen soru önergesinde de dile getirilmiş, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Dr. Hulusi Alataş tarafından yapılan izahatta, mülki idarelerin üzerlerine düşen sorumlulukları tam anlamıyla yerine getirmediğinden dolayı böyle bir zafiyetin ortaya çıktığı, bununla birlikte Vekâlet tarafından söz konusu zafiyetin giderilmesine yönelik gerekli çalışmaların yapılmakta olduğu ifade edilmiştir.<sup>317</sup>

Çeltik Ekim Kanunu'nun yürürlüğe sokulmasından sonra Hükümet tarafından ele alınan bir diğer konu su işleri olmuştur. Suyu memleketin refahı için hayati bir mevzu olarak gören hükümet, henüz 1928 yılında Nafia Vekâleti bünyesinde “Su İdaresi”nin kurulmasını temin ederek “Büyük Su Siyaseti” yolundaki ilk adımı atmıştır.<sup>318</sup> Uygulanacak olan siyasetin toprağın kıymetini arttıracaklarını, sıtmayı tamamıyla yok edeceğini, üretimi ve dolayısıyla devlet gelirlerini de arttıracakları düşünülürken<sup>319</sup> 1930'lu yıllarda ülkeyi vuran kriz, planların uygulamaya geçirilmesini bir süre ertelemiştir. Özellikle bataklıkların kurutulması adına hayati önem arz eden su işlerinin tanzimine 1937'de kalındığı yerden devam edilmiş ve sene içerisinde bir kanun taslağı hazırlanarak Meclis'e sunulmuştur. 5 sene için 31.000.000 lira harcama yetkisinin talep edildiği kanunun gerekçesinde, günden güne gelişen sanayi için lüzumlu olan hammadde ihtiyacının karşılanmasının öneminden bahsedilerek köylünün mahsulünün kuraklıktan ve sel taşkınlarından kurtarılması gerektiği, ayrıca kanallar açmak suretiyle gerçekleştirilecek olan ıslah faaliyetinin memleketin genel sağlık düzeyi üzerinde de son derece olumlu sonuçlar doğuracağı ifade edilmiştir.<sup>320</sup> 19 Şubat 1937'de *Resmi Gazete*'de yayınlanarak yürürlüğe giren

---

<sup>317</sup> **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem 7, Toplantı 17, Cilt 7 (05.01.1944), s. 15-21.

<sup>318</sup> “*Su Davamız*”, **Ulus**, 8 Ağustos 1936, s.1

<sup>319</sup> **a.g.m.**, s.3.

<sup>320</sup> **Yeniden Yapılacak Su İşlerine 31.000.000 Lira Tahsisi ve Bunun için Gelecek Senelere Geçici Taahhüd İcrasına Mezuniyet Verilmesine Dair Kanun Lâyihası ve Nafia ve Bütçe Encümenleri Mazbataları (1/696)**, S.Sayı:101, s.1.

yasa gereğince senelik 6.200.000 lirayı geçmemek kaydıyla Nafia Vekâleti'ne beş seneliğine 31.000.000 lira tahsisat yapılmasına karar verilmiş, süre bitiminde çıkartılan 4100 sayılı yasayla da tahsisata 50.000.000 lira daha eklenerek süre 1946 yılına kadar uzatılmıştır.<sup>321</sup>

Sıtma mücadelesinin uzman personelle yürütülmesinin önemini, en başından beri kavramış olan Sıhhiye ve İctimai Muavenet Vekâleti, geçmiş dönemde olduğu gibi bu dönem içerisinde de teşkilatını genişleterek yurdun tüm sathına ulaşma gayreti içerisinde olmuş, belirli zamanlarda yayınladığı talimatlarla da istihdam ettiği personelin hangi vazifeleri icra etmesi gerektiğini en ince ayrıntısına kadar açıklamaktan imtina etmemiştir. Bu kapsamda 1937 yılı içerisinde, Köy Kanunu'nun 14. maddesinin 30. fıkrası gereğince köyler için yetiştirilecek olan sağlık korucularının vazifelerini içeren bir talimatname yayınlanmıştır. Buna göre 25-40 yaş arasındaki, askerlik vazifesini ifa etmiş vatandaşlardan seçilen ve ilgili Kaymakam tarafından tayin edilen sağlık korucularına, sıtma mücadelesi kapsamında köy içindeki su birikintilerinin kurutulması, kuyuların ağızlarının kapatılması, ahırların evlerden tecrit edilmesi gibi rutin işlemlerin yanı sıra salgın veya bulaşıcı hastalıkları hükümet tabibine bildirmek ve hekim gelinceye kadar hastayı tecrit etmek gibi vazifeler de verilmiştir.<sup>322</sup>

Vekâlet tarafından aynı dönem içerisinde yayınlanan bir diğer talimatname, yeniden kurulacak köylerde nazara alınması gereken sağlık koşulları hakkında olmuştur. Bilindiği üzere Sıtma Mücadelesi Kanunu'nun 13.maddesi gereğince, izalesi uzun zamana muhtaç olan büyük sıtma membalarının üç km.lik muhiti dâhilinde bulunan köylerin, arazisi ve oturma hakkı devlet tarafından sağlanmak üzere en yakın sıtmasız muhite naklolabileceği hükme bağlanmıştır. Bu kapsamda yayınlanan talimatname ile de yeni kurulacak köylerin sağlık standartları belirlenmiştir. Buna göre köylerin derin ve dar vadi çukurları yerine havadar, hafif meyilli ve güneşten ziyadesiyle istifade edecek alanlara kurulmasının, köy yerinin seçiminde mühendis veya tabip gibi uzman kişilere araştırma yaptırılmasının, içme

---

<sup>321</sup> Ali Tanoğlu, "*Türkiye'de Büyük Su İşlerinin Bugünkü Durumu ve Türkiye'nin Su Davası*", Türk Coğrafya Dergisi, Yıl:1, Sayı: III-IV, Ankara, 1943 den akt. Tekeli, İlkin, **a.g.e.**, s.143.

<sup>322</sup> "*Köy Sağlık Korucuları Talimatı*", **Sıhhiye Mecmuası**, cilt 13, Sayı:88, 1937, s.333-336.

suları, köy yolları, ev, ahır ve lağım sisteminin herhangi bir hastalığa mahal vermeyecek şekilde düzenlenmesinin uygun olacağı ifade edilmiştir.<sup>323</sup>

Cumhuriyet dönemi sıtma mücadele çalışmalarının birinci evresinde olduğu gibi ikinci evresinin ilk yıllarında da en etkin mücadele unsuru kinin olmuştur. Özellikle kış mevsiminin bol yağışlı geçtiği yıllarda yurdun pek çok yerinde artış gösteren sıtma vakalarına karşın adeta bir can simidi vazifesi gören kininin, tedarikiyle ilgili sıkıntıları ortadan kaldırmak ve özellikle kasaba ve köylere daha rahat bir biçimde ulaştırılmasını sağlamak amacıyla dönem içerisinde yapılan en önemli faaliyet, 3631 sayılı Devlet Kinini Mütedavil Sermayesi Hakkında Kanun'un kabul edilmesi olmuştur. Böylelikle kinin tedariki, gereksiz prosedürlere kurtarılarak Sağlık Bakanlığı'nın uhdesindeki bir döner sermayenin sorumluluğuna verilmiş, daha önceden ikinci derece bayilerin keyfiyetine kalan devlet kinininin kasaba ve köylere ulaştırılması ise İhisarlar Umum Müdürlüğü tarafından üstlenilerek yurdun tüm sathına nüfuz edilmek istenmiştir.

Bununla birlikte 2. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla kininin temininde çok ciddi sıkıntılar yaşanmış, 1940 yılında kullanılmaya başlanan atebrin, hem daha az maliyetli<sup>324</sup> hem de daha kolay temin edilebilir olması nedeniyle dönem sonuna gelindiğinde kininin yerini ikame eder hale gelmiştir. Bu değerlendirmelerin ışığında dönem içerisinde yurt genelinde yapılan sıtma mücadele faaliyetleri aşağıda sunulmuştur.

### **2.3.1 Sıtmanın Tedavisi ve Yayılımının Engellemesine Yönelik Çalışmalar**

#### **a. Adana Mıntıkası**

1936 yılında Seyhan'da Mayıs ayının ikinci yarısından itibaren etkisini hissettiren sıtma vakaları öncelikli olarak işçi ve amelelerde görülmeye başlamış sonra da yerli halka sirayet ederek bölge nüfusunun genelini tehdit eder bir hal

---

<sup>323</sup> “Yeniden Kurulacak Köylerde Nazara Alınması Gereken Genel Sağlık Şartları Hakkında Talimatname”, **Sıhhiye Mecmuası**, cilt 14, Sayı:90, 1938, s. 1-6.

<sup>324</sup> Wallace (1936), Barrowman (1936), Carman (1935), Lima (1936) gibi uzmanlar yaptıkları çalışmalarda sıtmalı bir hastanın tedavisi için uygulanan tedavi yöntemlerinin (kısa-uzun kinin tedavisi, kinin-plasmochine, atebrine, atebrine-plasmochine) maliyetlerini hesaplamışlar, yapılan hesaplamaların neticesinde harcanan kimyasal, iyileşme ve işbaşı yapabilme süresine göre en ekonomik tedavi yönteminin atebrine olduğunu ortaya koymuşlardır (“*Ekonomik Sıtma Savaşı*”, **Dirim**, Sayı 8, Tom XII, Ayrı Baskı, Ağustos 1937, s. 2-3).

almıştır. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'nin iklim ve meteorolojik koşulları göz önünde bulundurarak vermiş olduğu talimatlar gereğince teyakkuz durumda bulunan sıtma mücadele ekipleri, vakit kaybetmeksizin işe girişmiş bu kapsamda sağlık memurları ve tabipler daha yoğun bir mesai ile mıntıkanın en ücra köşelerine kadar nüfuz etmeye gayret gösterirken tedavi edici ve koruyucu kinin tatbikiyle sıtmanın etkilerinin en aza indirilmesine çalışılmıştır. Söz konusu çalışmalar kapsamında 124.851 kişi tedavi altına alınarak 1487 kg kinin ve 11.272 kinin şırıngası tatbik olunmuştur (vefat eden kişi sayısı=15). Ayrıca Sıtma Mücadelesi Kanunu gereğince çalıştırdıkları işçilere ücretsiz olarak kinin dağıtması gereken çiftlik sahiplerinden ihmalkâr davranarak sıtmanın yayılmasına sebebiyet verenler hakkında adli mercilerce tahkikat başlatılmıştır.<sup>325</sup>

1937 yılı Mart ayı başından Temmuz ayına kadar Adana Sıtma Mücadelesi Merkez Şubesi'ne 13.832 kişi müracaat etmiş, bunlardan 5074'ü tedavi altına alınmıştır. Mücadele çalışmaları kapsamında 59,344 kg kinin komprimesi, 76,800 kg saf Paris Yeşili tozu ve 4 tonun biraz üzerinde mazot sarf edilmiştir.<sup>326</sup>

Sadece Adana'da değil, bünyesinde açılan kurslar ve sıtma bilimi adına yapılan çalışmalarla ülke çapında saygın bir konuma erişen Sıtma Enstitüsü'nde ise staja alınmak üzere 1937 yılında 61, 1938 yılında ise 72 kadrosunun açılması hükümet tarafından uygun görülmüştür.<sup>327</sup>

#### **b. Ankara Mıntıkası**

1937 yılı içerisinde, içlerinde Çankırı, Yozgat, Kırşehir'in köylerinin de olduğu toplam 283 köyde sıtma mücadelesi yürütülmüş, burada bulunan 77.112 nüfusun 74.814'ü muayeneden geçirilmiştir. Bunlardan 28.176'sı tedaviye alınırken toplam 314 kg kinin, 1492 ampul, 2355 kutu komprime ve çocuklar için 70.400 adet tatlı sülfato komprime harcanmıştır. Ayrıca söz konusu bölgelerde sürfe mücadelesi kapsamında 30 tonun üzerinde mazot sarf edilmiştir.<sup>328</sup>

---

<sup>325</sup> **BCA**, 30.10.00.00/177.221.13 (14 Ocak 1937).

<sup>326</sup> "Adana'da Sıtma Mücadele Faaliyeti", **Ulus**, 10 Ağustos 1937.

<sup>327</sup> **BCA**, 30.18.01.02/ 84.74.13 (15 Ağustos 1938); **BCA**, 30.18.01.02/78.76.03 (1 Eylül 1937).

<sup>328</sup> "Sıtma ile Mücadele", **Ulus**, 15 Ağustos 1937.

### c. Aydın Mıntıkası

Aydın, Denizli, Muğla Vilayetleri ile İzmir iline bağılı beş ilçe ve köyleri bünyesinde barındıran Aydın mıntıkasında 1936 yılı ilkbahar dönemi rutin muayeneleri yapılmıştır. Buna göre 139.556 kişi genel muayeneye, 70 binden fazla kişi ise kan muayenesine tabi tutulmuş, kanlarında parazit görülen 23.655 kişi tedavi altına alınmıştır.<sup>329</sup> Ayrıca yine aynı günlerde Muğla'da Vali ve CHP İl Başkanı'nın girişimleriyle toplanan resmi ve özel tabipler, vilayet dâhilinde sıtma mücadelesi yapılmayan yerlerde bunu başlatmayı bir memleket vazifesi olarak gördüklerini ve Perşembe gününden itibaren köylerde kinin dağıtım faaliyetlerine bilfiil iştirak edeceklerini beyan etmişlerdir.<sup>330</sup>

### ç. İstanbul Mıntıkası

Kentsel yaşamın hâkim olması ve okur-yazar nüfusun çokluğu nedeniyle daha bilinçli bir mücadelenin yürütüldüğü mıntıkada, dönem içerisinde rutin mücadele faaliyetleri devam etmiş ve bölgesel bazlı sıtma vakalarına ivedilikle reaksiyon gösterilmiştir. Bununla birlikte harbin başlamasıyla beraber her yerde olduğu gibi İstanbul'da da kinin krizi baş göstermiştir. 1940 yılı içerisinde Sıhhiye Vekâleti iki misli fazla fiyattan kinin tedarik etmeye mecbur kalırken, 1941 senesinde İstanbul sınırları dâhilinde yürütülecek olan sıtma mücadelesi için daha fazla miktarda para ayrılacağı duyurulmuştur.<sup>331</sup> Bu doğrultuda ertesi yıl bütçeye eklenen 5.000 lira ilave tahsisatla, İl Sağlık Müdürlüğü tarafından hazırlanan mücadele programı doğrultusunda sıtmanın çok olduğu yerlerden daha az olduğu yerlere doğru bir mücadele yürütülmüştür.<sup>332</sup>

1943 yılına gelindiğinde ekonomik zorluklar ve buna bağılı olarak kinin ve mazot gibi malzemelerin tedarikinde yaşanan sıkıntılar en üst seviyeye çıkmış, artan sıtma vakalarına paralel olarak her yörede olduğu gibi İstanbul'da da yakınmalar çoğalmıştır. Mayıs ayı içerisinde toplanan İl Genel Meclisi'nde bütçeye konulan 1.000 liralık tahsisatın az olduğu dile getirilirken, Sıhhiye Müdürü kinin tedarikinde yaşanan güçlükler nedeniyle köylüye ikame olarak atebrin verildiğini ifade

<sup>329</sup> "Ege'de Sıtma Savaşı", **Ulus**, 11 Ağustos 1936.

<sup>330</sup> "Muğla'da Sıtma Savaşı Başlıyor", **Ulus**, 13 Ağustos 1936.

<sup>331</sup> "Sıtma ile Mücadele", **Akşam**, 8 Kasım 1940.

<sup>332</sup> "Sıtma ile Mücadele", **Akşam**, 8 Temmuz 1941.

etmiştir.<sup>333</sup> Yine aynı yıl içerisinde gazetelere yansıyan bir diğer haberde şehirde sıtma vakalarının geçen aylara oranla arttığı ve bu vakaların atebrin ile tedavi edilmeye çalışıldığı bildirilmiş, bu kapsamda Sıhhiye Müdürlüğü'ne ek olarak Kızılay Cemiyeti tarafından da eczanelere atebrin verileceği duyurulmuştur.<sup>334</sup>

#### **d. Kocaeli Mıntıkası**

Kocaeli il merkezi ve civar muhitlerde yürütülen sıtma mücadelesi 1943 yılında kinin tedarikinde yaşanan sıkıntılar nedeniyle sekteye uğramıştır. Aynı yıl içerisinde Adapazarı'nda kinin bulunamadığı için bu yörenin halkı İzmit'e kadar seyahat etmek mecburiyetinde kalmışlardır.<sup>335</sup>

#### **e. Samsun Mıntıkası**

1935-1937 seneleri arasında Dr. Seyfettin Okan, 1937-1940 arasında Dr. Şerif Özkaya ve sonrasında Dr. Nazmi Okan başkanlığında yürütülen sıtma mücadele çalışmaları kapsamında Amasya, Ordu ve Tokat'ın belirli bölgelerinde konuşlu 7 şube ile çalışmalar sürdürülmüştür.<sup>336</sup>

Sıtmanın tedavi edilmesi ve yayılımının engellenmesi hususunda yapılan çalışmaların neticesinde 1936-1943 yılları arasında 518.532 adet genel muayene yapılmış ve 386,617 kişi tedavi altına alınmıştır. Bu kapsamda 18.164 gr kinin, 34.934 adet kinin ampul, 550.000 adede yakın kinin türevi (kuvvet, ökinin vs.) ve 104.141 adet atebrin tablet kullanılmıştır.<sup>337</sup>

#### **f. Yurt Genelinde Yapılan Diğer Çalışmalar ve Dönem İçerisinde Yaşanan Gelişmeler**

1936 yılında Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti yıl içerisinde sıtma, trahom ve frengi teşkilatlarının genişletilmesi için hazırlık yaptığını bildirirken<sup>338</sup> Manisa mıntıkasında Haziran ayından itibaren sıtma vakaları etkisini hissettirmeye başlamıştır. Mıntıkada bulunan mücadele heyetlerinin hummalı çalışması sonucunda

<sup>333</sup> “Umumi Meclis Dün Bütçeyi Müzakere Etti”, **Akşam**, 14 Mayıs 1943.

<sup>334</sup> “Sıtma Vakaları”, **Akşam**, 14 Eylül 1943.

<sup>335</sup> “Adapazarı'nda Kinin Yok”, **Tanin**, 11 Eylül 1943.

<sup>336</sup> Muhittin Erel, **Sıtma ve Sıtma Savaşı**, Samsun Üniversite Haftasından Ayrı Bası, Kenan Matbaası, İstanbul, 1944, s.204.

<sup>337</sup> **a.g.e.**, s.206.

<sup>338</sup> “Sıtma Mücadele Teşkilatları Kuvvetleniyor”, **Ulus**, 31 Mart 1936.



dönem içerisinde 53.748 kişi tedavi altına alınırken toplamda 828 kg kinin ve 3.332 adet kinin şırıngası tatbik olunmuştur.<sup>339</sup>

1937 yılı içerisinde Diyarbakır'ın 55 köyünde sıtma mücadelesi başlatılmış<sup>340</sup>, aynı yılın Aralık ayı sonuna kadar 19.000 kişi muayene edilerek 12.568'i tedavi altına alınmıştır. Mücadele kapsamında 136 kg kinin komprimesi, 23.757 tane ökinin ve 217 tane kinin ampülü tatbik edilmiştir.<sup>341</sup> Yine aynı yıl içerisinde Uzunköprü ve Lüleburgaz'da tesis edilecek olan sıtma mücadele şubelerinin kadroları onanmış, İğneada ve Midye de Lüleburgaz kadrosuna dâhil edilmiştir.<sup>342</sup>

Dr. Refik Saydam'ın önerisiyle Anadolu'daki sıhhi koşullar hakkında rapor hazırlamak üzere görevlendirilen Prof Dr. Albert Eckstein, refakatindeki Dr. Selahattin Tekand ile birlikte 1937-1938 yıllarında Yozgat, Çorum, Samsun, Amasya, Sivas, Seyhan, İçel, Gaziantep, Niğde, Kayseri, Konya, Afyonkarahisar, Eskişehir illerinde ve bu illere bağlı köylerde incelemelerde bulunmuşlardır. Yapılan inceleme neticesinde mücadele mntıklarında sıtmanın eski dehşetinin kalmadığı bununla birlikte henüz mücadelenin başlamadığı bölgelerde çocuklar arasında sıtmaya sıklıkla tesadüf edildiği bildirilmiştir.<sup>343</sup>

İç Anadolu'nun önemli merkezlerinden Kayseri'de 1938 yılı içerisinde 39.048 kişi muayene edilmiş (% 37,5 sıtmalı) ve 81.500 kg kinin dağıtılmıştır. Ayrıca Kayseri Sineması'nda özel matinelere tertip edilerek Rockefeller Enstitüsü'nün hazırlamış olduğu bilgilendirici filmler halka ücretsiz olarak gösterilmiştir.<sup>344</sup>

Sıtma mücadelesinde uzman personel çalıştırma politikasını daha önce olduğu gibi bu dönemde de sürdüren hükümet, 1937 yılı içerisinde Sıtma Umum Mücadele Teşkilatında açık bulunan 350 lira ücretli su mühendisliğine, uzun müddetten beri Türkiye'de bulunan ve muhtelif dairelerde hizmet görmüş olan Polonyalı mühendis Pol Biyalobloski'nin tayinini uygun görmüş<sup>345</sup>, yine 22 Kasım

<sup>339</sup> **BCA**, 30.10.00.00/177.221.13 (14 Ocak 1937).

<sup>340</sup> "Diyarbakır'ın 55 Köyünde Sıtma Mücadelesi Başlıyor", **Akşam**, 15 Ağustos 1937.

<sup>341</sup> "Diyarbakır'da Sıtma Mücadelesi", **Ulus**, 16 Aralık 1937.

<sup>342</sup> "Trakya'da Sıtma Mücadelesi", **Ulus**, 15 Ekim 1937.

<sup>343</sup> Nejat Akar, **Bozkır Çocuklarına Bir Umut: Dr. Albert Eckstein**, Gürer Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.54, 69.

<sup>344</sup> "Kayseri'de Sıtma Mücadelesi", **Akşam**, 10 Mayıs 1938.

<sup>345</sup> **BCA**, 30.18.01.02/72.12.15 (15 Şubat 1937).

1937'de Cenevre'de toplanacak olan Hıfzıssıhha Mektebi Müdürleri Konferansına Ankara Hıfzıssıhha Mektebi Müdürü Dr. Gollins ve Adana Sıtma Enstitüsü Müdürü Dr. Mahmut Sabit Akalın katılmışlardır.<sup>346</sup>

Bu arada dönem içerisinde ilginç bir gelişme de yaşanmıştır. Cemiyet-i Akvam Malarya Komisyonu namına doğrudan Afyon, İçel, Denizli, Sinop Halkevlerine Amsterdam'dan gönderilen, eski harflerle yazılmış, imzasız mektuplarda<sup>347</sup> malarya komisyonunun sıtma ile mücadelede halkın bilinçlendirilmesi maksadıyla küçük ve güzel hikâyeler yazdığından bahsedilerek söz konusu hikâyelerin halkevleri tarafından çıkartılan dergilerde neşredilmesi yönünde talepte bulunulmuştur. Buna göre 10'lu gruplar halinde gönderilecek olan ve her biri ortalama iki haftada bir olmak üzere takribi 20-30 hafta sürecek olan bu yayınlardan maksadın, malaryaya tutulanları kinin almaya teşvik etmek olduğu belirtilmiştir. Ayrıca yayınlanacak on hikâye için iki İngiliz Lirası verileceği de metinde yer almıştır.

Söz konusu mektupların doğrudan doğruya halkevlerine gönderilmesi ve eski harflerle yazılması, mektubu alan halkevlerini tedirgin etmiş ve her biri durumu CHP Genel Sekreterliği'ne bildirmişlerdir.<sup>348</sup> Genel Sekreterlik, dört halkevinin göndermiş olduğu yazılara binaen durumu Başvekâlete iletmış ve bu tarihten sonra Genel Sekreterlik-Başvekâlet-Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti arasında yapılan yazışmaların neticesinde sıtmayla mücadele konusunda lazım olan propagandanın gerek film gerekse de afiş ve risalelerle yeterince yapıldığı, söz konusu mektubu kinin kullanımını teşvik etmek maksadıyla Amsterdam kinin sendikasına bağlı bir teşekkülün gönderme ihtimalinin yüksek olduğu ve maddi menfaatlere kapılarak söz konusu hikâyelerin neşredilmemesinin uygun olacağı ifade edilmiştir. Bu değerlendirme müteakiben Genel Sekreterlik tarafından ilgili halkevleriyle de paylaşılmıştır.

Bölüm içerisinde daha önceden de değinildiği üzere 1936-1944 dönemi sıtma ile mücadele açısından son derece sıkıntılı geçmiş, bir yandan ekonomik sıkıntılar bir yandan ilaç sıkıntısı derken çaresizlik içinde kıvranan halk çareyi, çektikleri

---

<sup>346</sup> BCA, 30.18.01.02/ 80.95.09 (23 Kasım 1937).

<sup>347</sup> BCA, 490.01.00/1291.287.1-41,42 (1939).

<sup>348</sup> BCA, , 490.01.00/1291.287.1- 36 (5 Mayıs 1939).

sıkıntıları ya kendi memleketlerini ziyarete gelen devlet büyüklerine ya da direkt olarak Ankara'ya bildirmekte bulmuştur. Genel olarak kinin, mazot gibi malzemelere ilişkin taleplerin yanı sıra buldukları bölgelerin sıtma mücadele mıntıklarına dâhil edilmesi yönündeki arzu ve istekler de dile getirilmiştir.

Bu kapsamda, 31 Ağustos 1936 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı'ndan Başvekâlete gönderilen 118 sayılı yazıda Ordu iline bağlı Fatsa Kazası'nda ikamet etmekte olan elli bin nüfusun %80'inin tropikadan muzdarip olduğu bildirilmiş, bunun üzerine Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti tarafından cevaben gönderilen yazıda diğer pek çok kaza gibi Fatsa'da da silâh altına alınan tabibin yerine ikame tabip görevlendirilemediği, bütçenin yetersiz olması sebebiyle söz konusu kazanın sıtma mücadele mıntıklarına dâhil edilebilmesinin o an için mümkün olmadığı öte yandan Sıhhat Müdürlüğü'nün talebi üzerine, sene içerisinde üç fasıla halinde toplam 65 kg kininin (5 kg ücretsiz, 60 kg ücretli) Ordu'ya gönderildiği ifade edilmiştir.<sup>349</sup>

10 Temmuz 1940'da İzmir Bayındır'dan Naci Rodan tarafından Başvekâlet ve Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti'ne gönderilen telgraf, yürek burkan cinstendir.<sup>350</sup>

*“Bayındır merkeziyle köyleri halkı tropika ve tersiyana sıtmasının öldürücü etkisi altında inlemektedir. Her gün yüzlerce hasta kabile halinde merkep ve hayvanlarla bir doktora taşınmaktadır. Çocuk vefiyatı göze batacak ve en taş kalpleri dağılayacak derecede artmaktadır. Ziraat mefluç bir hale gelmiştir. Adeta memleket hayat canlılığını gaip etmiş gibidir. Alakadarlar yazdık kinin gelmedi demektedirler. Nüfusun kırılmasına ve faaliyetten sakit kalan hasta kardeşlerine hala boynunu bükerek gözyaşları dökmektedir. Netice itibariyle iş kadere terk edilmiştir. Bayındır çok derin ve acı olan bu yarasına halk hükümeti olan Cumhuriyetimizin şifalı ve kudretli elinin yetişmesini ve gereken tedbirlerin bir an evvel alınmasını Cumhuriyetin bir ferdi sıfatıyla can ve yürekten yalvarırım”.*

Naci Rodan'ın telgrafına cevaben Sıhhiye ve İctimai Muavenet Vekâleti'nce Başvekâlete gönderilen 8 Ağustos 1940 tarihli yazıda<sup>351</sup> sene içerisinde fazla yağın yağmurlar nedeniyle sıtmanın, İzmir Vilayetinin her tarafında salgın halini aldığı bu kapsamda acil tedbirlerin alınması gerektiği telgrafla ve müteakiben 26 Temmuz

<sup>349</sup> BCA, 30.10.00.00/177.221.11 (14 Eylül 1936).

<sup>350</sup> BCA, 30.10.00.00/177.223.6-2,3 (18 Temmuz 1940).

<sup>351</sup> BCA, 30.10.00.00/177.223.6-1 (8 Ağustos 1940).

1940 tarihli mufassal bir tahriratla İzmir Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürlüğü'ne bildirildiği, ilaveten fakir sıtmalıları dağıtılmak üzere 40 kg ücretsiz, 35 kg da devlet kinininin gönderildiği ifade edilmiştir. Yazıda ayrıca mevcut koşullar (*siyasi durum*) nedeniyle gerek sıtma mücadele mıntıklarında ve gerek İzmir kazalarında birçok tabibin askere alındığı, tabibi bulunmayan kazalara civar ilçelerden veya merkezden tabip ve sıhhat memuru gönderilmek suretiyle hummalı bir şekilde çalışıldığı, bunlara ilaveten de 75 kg daha devlet kinininin gönderilmek üzere olduğu ifade edilmiştir.

1940 yazında İsmet İnönü'nün Yozgat'ı ziyareti esnasında kendisine Boğazlıyan Kazası'nda mahiyeti meçhul salgın bir hastalık nedeniyle vefatların çoğaldığı bilgisinin verilmesi üzerine Riyaseticumhur Umumi Kâtipliği nezdinde yapılan girişimlerle hastalığın sivrisinek ve tatarcık haşeresinden kaynaklı tatarcık humması olduğu ortaya çıkartılmış bu kapsamda Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'nden yeterli miktarda kininin sevkiyatının yapılarak kazanın sıtma mıntıklarına dâhil edilmesi talebinde bulunulmuştur.<sup>352</sup>

Yine 29 Ağustos 1940 tarihinde Tokat Valiliği'nden gönderilen “mühimdir” ibareli yazıda<sup>353</sup>, ilkbaharda Yeşilirmak ve Kelkit Çaylarının taşması sonucunda Niksar ve Kazova mıntıklarında meydana gelen bataklıkların söz konusu mıntıklardaki sıtma vakalarını arttırdığından bahsedilerek şu ana kadar sadece Kazova'da 56 kişinin yaşamını yitirdiği ifade edilmiştir. Valilik yazının devamında gerek devlet kinini gerekse de ücretsiz olarak dağıtılan kinin miktarlarındaki yıllara sari düşüşün de altını çizerek %60-%70 nispetindeki sıtmalı nüfusun tedavisi için vilayete gönderilen kinin miktarının artırılmasını ve yeterli sayıda doktorun görevlendirilmesini Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'nden talep etmiştir.

Görüldüğü üzere 1940 yılı ve sonrasında çekilen sıkıntılar had safhaya çıkmıştır. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'nin dahi iki misli ücretle kinin bulabildiği dönemde karaborsacılık ve fırsatçılık da özellikle büyük şehirlerde yaygınlaşmıştır.<sup>354</sup> 1941 yılında sıtma mücadele mıntıklarında yapılmakta olan

<sup>352</sup> BCA, 30.10.00.00/177.223.07 (16 Ağustos 1940).

<sup>353</sup> BCA, 30.10.00.00/177.223.08 (29 Ağustos 1940).

<sup>354</sup> 2. Dünya Savaşı yıllarında karaborsacılık faaliyetlerine özellikle İzmir basınında sıklıkla yer verilmiştir. İzmir Kilimciler Çarşısı'nda Semoel Namşohan adlı şahsın nişasta ve karbonat içerikli sahte kinin ürettiği ve buna binaen yakalandığı, yine İkiçeşmelik'teki bir inşaat işçisinin su

sivrisinek mücadelesinde kullanılmak üzere ihtiyaç görülen 200 ton mazotun ne eksiltmesine ne de pazarlıkla ihalesine istekli çıkmazken<sup>355</sup> o zamana kadar büyük destek gören sıtma mücadelesine ve mülki makamlara olan eleştirinin dozu artmıştır.

Cemal Refik tarafından kaleme alınan ve 9 Eylül 1943 tarihinde *Akşam* Gazetesi'nde yayınlanan köye yazısında sıtma mücadelesine ilişkin tahsisattan kaynaklı sıkıntılara değinilmiş ve bunun bir mazeret olarak gösterilmesi eleştirilmiştir. Her sene olduğu gibi bu sene de şikâyetlerle, dedikodularla yürüyen mücadele gemisinin genel tahsisat kayasının yalçın eteklerinde karaya oturduğunu ifade eden Cemal Refik, yazının devamında her şeye rağmen yapılabilecek bir şeylerin olduğunu ve yetkililerin mazeret üretmek yerine eldeki tüm imkânları seferber etmeleri gerektiğini şu sözlerle dile getirmiştir: “*sıtma mıdır? Isıtma mıdır? Üşütme midir? Her ne karın ağrısı ise o menhus hastalığın gündün güne artmakta olduğu, en salahiyetli ağızların açıkça itirafları ile sabit, kinin getirtilemiyormuş; kabul...Sıtmanın tedavisinde atebrin kullanılıyormuş ona da şükür...Fakat şu sudan mazeretlerle iptidai mücadele gayretleri ile sivrisinek tehdidi, sıtma istilası önlenbiliyor mu? Haşa! Acaba şu her gün gürül gürül yıktırılan binaların tozu, toprağı bu kuyulara doldurulsa, enkazdan çıkan harçlarla açık lağımlar kapatılsa olmaz mı? Galiba bunları taşımak için de tahsisat yok*”.<sup>356</sup>

Aynı yıllarda Şevket Rado tarafından kaleme alınan yazıda ise karaborsacılık sert ifadelerle eleştirilmiştir: “*O kadar masrafa, o kadar emeğe rağmen hala her sene on binlerce vatandaşı alıp götüren sıtma ejderinin kafası ezilmiş değildir. Hala büyük şehirlerden 5-10 adım ayrılanlar sıtmaya yakalanma tehlikesi ile karşı karşıyadır. İkinci Dünya Harbi bizim bu memleket ile mücadelemize de tesir etmekten geri kalmadı. Kininin daha güç şartlarda elde edilmesi, ayrıca kininin öldürdüğü sıtma mikrobundan daha korkunç ve daha insafsız olanı muhtehirin doymak bilmez para kazanmak hırsına, hastalara şifa olan kinini de alet etmesi, sıtma ile savaş gayretini bir kez daha baltalamıştır*”.<sup>357</sup>

---

tahlillerinde kullanılan bir maddeyi kinin niyetine pazarladığına ilişkin haberler bunlara örnek olarak gösterilebilir (Müslime Güneş, “*II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir’de Sıtma ile Mücadele*”, **Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma** (Edt: Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara, 2017, s.508.

<sup>355</sup> **BCA**, 30.18.01.02/96.89.8 (1 Kasım 1941).

<sup>356</sup> Cemal Refik, “*Üç Ahbap Çavuşlar: Sivrisinek, Sıtma, Tahsisat*”, **Akşam**, 9 Eylül 1943, s.5.

<sup>357</sup> “Şevket Rado, “*Bizim Savaşımız*”, **Akşam**, 3 Temmuz 1944.

Esasen genel bir sıkıntı haline gelen kinin azlığı ile ilgili tedbirler, daha 1939 yılından itibaren Vekâlet tarafından alınmaya çalışılmış, bu kapsamda öncelikle 1926 senesinden beri yürürlükte olan kinin kullanım usullerine yeni düzenlemeler getirilmiştir. Buna göre ilk bir hafta her gün, sonrasında ise iki gün boşluktan sonra üç gün kinin, dört gün boşluk olacak şekilde toplam dokuz hafta süren ve devamında üç aylık korunma tedavisi öngören yöntem kısaltılarak toplam (tedavi+korunma) iki haftaya indirilmiştir.<sup>358</sup>

Haftalar	Günler						
1	+	+	+	+	+	+	+
2			+	+	+		
3			+	+	+		
4			+	+	+		
5			+	+	+		
6			+	+	+		
7			+	+	+		
8			+	+	+		
9			+	+	+		

Not: Belirgin bir şekilde sıtma nöbeti geçirenlere veya sıtma işarı görülenler ile büyük dalaklılara (+) ile belirtilen günlerde asgari 1 gr olmak üzere kinin tatbik edilecektir.<sup>359</sup>

#### Kinin Kartı (1939 yılına kadar)

Haftalar	Günler						
1	+	+	+	+	+	+	+
2			+	+	+		

#### Kinin Kartı (1939 yılı)

1940 yılında ülke genelinde atebrinin kullanılmaya başlanmasıyla iki haftalık kinin kullanımına ilave olarak yalnızca merkez dispanserlerde üçüncü hafta, yine ikinci haftadakine benzer boşluklarla üç gün boyunca atebrin kullanılacağı iletilmiş<sup>360</sup>, bu uygulamadan alınan olumlu neticeye binaen 1941 yılında aynı uygulamanın merkeze bağlı birkaç köyde de hayata geçirilmesi talimatı verilmiştir.<sup>361</sup>

<sup>358</sup> “Sıtma Mücadele Reisliklerine gönderilen 31 Mart 1939 tarihli genelge”; “Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürlüklerine gönderilen 15 Temmuz 1939 tarihli genelge”, **Sıtma Mücadelesi Hakkında Neşredilen Kanun, Nizamname, Talimatname ve Tamimler**, s.76-77.

<sup>359</sup> “13 Mayıs 1926 tarih ve 839 numaralı Sıtma Mücadelesi Kanunu'nun Suret-i Tatbikine Dair Talimatname”, **a.g.e.**, s.21,22.

<sup>360</sup> “Sıtma Mücadele Reisliklerine gönderilen 12 Ağustos 1940 tarihli yazı”, **a.g.e.**, s.78,79.

<sup>361</sup> “Sıtma Mücadele Reisliklerine Gönderilen 10 Haziran 1941 tarihli yazı”, **a.g.e.**, s.80,81.

1939 yılından itibaren uygulamaya sokulan tedbirler, atebrinin de kullanılmaya başlanmasıyla kinin ihtiyacını bir nebze olsun frenlemiş bununla birlikte zamanla atebrin stokları da tükenmeye yüz tutunca Vekâlet son çare olarak 1942 yılında kinin/atebrin uygulamasını beş güne kadar düşürmüştür. Buna göre kanında parazit taşıyanlara, tipik sıtma nöbeti geçirenlere veya birkaç sıtma belirtisini bir arada yaşayanlara beş gün süreyle kinin veya atebrinden hangisi bulunabilirse tatbik edileceği, korunma kinininin ise hiçbir yerde verilmeyeceği bildirilmiştir.<sup>362</sup>

Ülkü çapında ciddi anlamda kinin sıkıntısının yaşandığı 1943 yılında bu defa farklı kaynaklardan kinin tedarik edilmeye çalışılmış, özellikle Türkiye'yi kendi safına çekmek adına yoğun uğraş veren İngiltere vasıtasıyla Güney Afrika'dan 5 ton kinin temin edilebilmiştir.<sup>363</sup> Kinin de olduğu gibi atebrinin de güçlüklerle temin edilebildiği bu dönemde Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti tarafından yayınlanan broşür ise artan sıtma vakalarına karşın halkı seferberliğe çağırmıştır. Buna göre halkın sivrisineklere karşı kendini ve ev sakinlerini korumak ile sivrisineklerin üreme yerlerini bozmak/kurutmak gibi iki önemli vazifesinin olduğu ifade edilmiştir. Kendilerinin ve ev ahalisinin korunması kapsamında lüzum görülmedikçe geceleri ev dışına çıkılmaması, yatarken vücutta açık yer bırakılmaması, cibinlik kullanımı, pencere ve kapılara tel takılması gibi pratik çözümler tavsiye edilirken sivrisinek mücadelesi kapsamında atılmış konserve kutusu içerisinde birikmiş sulardan bataklıklara, nerede durgun su görülürse ortadan kaldırılması veya tedbir alınmasının önemi vurgulanmıştır.<sup>364</sup>

15.09.1943 yılında CHP içerisindeki Müstakil Grubun toplantısında, birçok vekil, tatil esnasında dolaştıkları yerlerde sıtmanın çoğalmış olduğunu ve sıtma ilacı ile mazotun tedarikinde güçlükler yaşandığını ifade etmiş, bunun üzerine sıtma mücadelesi ve sıtma ilaçlarının dağıtımı konusunda bilgi almak üzere Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili'nin grup toplantısına davet edilmesi kararlaştırarak söz konusu talep, 16.09.1943 tarihinde yazıyla Başvekâlet'e iletilmiştir.<sup>365</sup>

<sup>362</sup> “Sıtma Mücadele Müntakalarına Gönderilen 9 Şubat 1942 tarihli genelge”, **a.g.e.**, s.83,84.

<sup>363</sup> **BCA**, 30.10.00.00/177.223.17 (25 Şubat 1943).

<sup>364</sup> **Sıtmadan Nasıl Korunacağız**, T.C Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Yayınları No:86, Ankara, 1943, s.3,4.

<sup>365</sup> **BCA**, 30.10.00.00/177.224.04 (16 Eylül 1943).

Maraş Mebusu Dr. Kemali Bayizit'in Müstakil Grup adına 1943 yılı sonunda sıtma ile mücadele tedbirlerine ilişkin vermiş olduğu soru önergesi ve hemen 1944 yılı başında Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Dr. Hulusi Alataş'ın Mecliste yapmış olduğu izahat ise harbin başlangıcından o güne sıtma ile mücadele alanında yapılmış olan çalışmaların özeti niteliğindedir.<sup>366</sup> Dr. Kemali Bayizit önergesinde, sıtma mücadele teşkilatının artık eski gücünde ve etkinliğinde olmadığını belirterek gerek bu teşkilatın performansını arttırmak gerekse de sıtmayla mücadelenin üç ana saça ayağını oluşturan sıtmalıların tedavisi, sivrisinek sürfeleri ve kâhil sineklerin imhası ile bataklık alanların ıslahı konusunda ne gibi tedbirler alındığının açıklamasının yapılmasını istemiştir. On sorudan oluşan ve son derece kapsamlı olarak hazırlanmış önergenin en dikkat çekici yanlarından biri özellikle küçük say mükellefiyeti ve çeltik ekimi gibi kanunen de yapılması zorunlu tutulan konularda istenen seviyenin hala da yakalanamamış olmasına yapılan vurgudur.

Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Dr. Hulusi Alataş'ın, verilen önerge üzerine yapmış olduğu izahatın öne çıkan kısımları şu şekildedir:

1925 senesinde Ankara, Aydın ve Adana'da başlatılan sıtma mücadelesi, zaman içerisinde 39 vilayete yayılarak 4.536 köy ve kasabada 2.444.432 nüfusu kapsamına almıştır. Bu bağlamda sıtma mücadele teşkilatı da 17 asli, 2 tali mücadele mıntikasında 106 şube, 17 mücadele reisi, 18 laboratuar şefi, 105 tabip, 510 sıhhat memuru ve 17 müstahdem kadrolu bir teşekkül halini almıştır. Sıtma mücadele teşkilatındaki personelin özverili çalışmaları sonucunda yakın zamanda Çanakkale Merkez, Biga, Marmaris, İskenderun, Antakya, Boğazlıyan, Tokat Merkez, Bergama ve Bismil Kazaları'nda da mücadele başlatılmıştır. 1939-1943 yılları arasında 10 milyona yakın nüfus muayene edilmiş bunlardan 4,5 milyona yakını tedavi altına alınmıştır. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, mücadelenin hiç olmazsa bir misli daha genişletilmesine yönelik arzu ve isteğini belirtmiş olmasına karşın özellikle maaş ve askerlik mükellefiyetinden kaynaklı sıkıntılar nedeniyle nitelikli personel istihdamında güçlükler yaşanmaktadır.

Küçük say ve Vekâlete tahsis edilen ödenekle yaklaşık olarak 600 km.lik kanal açılmış, 100.000 m<sup>2</sup>.lik bataklık kurutulmuş, 415.000 m<sup>3</sup> çukur doldurulmuş, 835

---

<sup>366</sup> TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 7, Toplantı 17, Cilt 7 (05 Ocak 1944), s. 15-21.



km.lik ark açılmış, 2.142 km.lik kanal ve 8.950 km.lik ark temizlenmiştir.<sup>367</sup> Sivrisineklere üreme alanı teşkil eden sahaların ıslahı konusunda Nafia Vekâleti ile tam bir mutabakat içerisinde olunmuş böylece hazırlanan ıslah programlarında iktisadi ve zirai açıdan olduğu kadar sıhhi değerlendirmelerin de göz önünde bulundurulması sağlanmıştır. Bununla birlikte hâlihazırda bu konuda yapılacak çok işin olduğu ve kat edilecek mesafenin maddi imkânlarla bağlı olduğu aşikârdır.

Sıtma Mücadelesi Kanunu, Çeltik Ekimi Kanunu, Belediye ve Köy Kanunları gereğince şahıs ve kurumların (özel, kamu) üzerine düşen sorumlulukları tam anlamıyla yerine getiremediği doğrudur. Bunların önemli bir kısmı maddi imkânsızlıklardan kaynaklansa da bazı mıntikalarda mülki idarelerin de ihmalkârlıklarının bulunduğu muhakkaktır. Bu kapsamda vali, kaymakam ve diğer mülki amirlere verilecek eğitimlerde sıtmayla mücadeleye ilişkin hususların da yer alması konusunda gerekli girişimlerde bulunulmuştur. Kanunun kendisinden kaynaklı sıkıntıların giderilmesine yönelik gerekli yasal çalışmaların Vekâletçe yürütülmesine karşın özellikle tıbbi malzemelerin karaborsada satılması veya sahtekârlığa yeltenenler hakkında adli mercilere müracaattan başka Vekâletin elinden bir şey gelmemektedir.

1940 senesinden sonra tek elden satışı yapılan kinin tedarik edilememiş buna karşın 1941 yılında 46.000 kg, 1942 senesinde 12.120 kg, 1943 senesinde 7.600 kg kinin sarfiyatı ve 1944 senesi için ayrılan 5.000 kg kinin stoklardan temin edilmiştir. Diğer taraftan kinin eksikliğini tamamlamak için 1942 senesinde 1.880 kg kinine, 1943 senesinde ise 13.540 kg kinine muadil sentetik sıtma ilacı (atebrin) sarf edilmiş ayrıca 5 ton prokinin ise tedarik edilerek stoklara kaydedilmiştir.

Mazot, Paris Yeşili ve diğer ensektisit ilaçların tedarikinde yaşanan zorluklar nedeniyle sivrisinek sürfeleri ve kâhil sivrisineklerin imhası faaliyetleri sekteye uğramıştır. Bu konuda Vekâletçe, Karabük ağır yağlarının kullanılmasının bir nebze de olsa fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Sıtmadan korunmak için radyo, risale ve afişlerle halkın bilgilendirilmesine yönelik gerekli çabalar sarf edilmektedir. Cibinlik kullanımı da bu korunma yollarından biri olup söz konusu materyallerde yer almaktadır. Buna ilaveten İktisat

---

<sup>367</sup> 1943 yılına ait değerler yedi aylık olduğu için belirtilen toplam değerler yaklaşık olarak verilmiştir.

Vekâleti ile mutabakata varılarak Sümerbank tarafından cibinlik bezi imal ettirilip cüzi fiyatlarla yerli malları pazarlarında satışı gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda sene içerisinde muhtelif bölgelerde satılan bez miktarı 270.000 m<sup>2</sup>.yi bulmuştur.

Sıtma ile mücadele konusunda günün koşullarına uygun yeni bir kanun tasarısı hazırlanmakta olup yakın zamanda Meclis'e sunulmak üzere Başvekâlete arz edilecektir. Esasen sadece sıtma değil diğer salgın hastalıklarla mücadele konusunda da Vekâletin elinde muhtelif projeler bulunmakta olup bunlar tatbiki için mevcut koşulların daha iyi bir hal alması beklenmektedir. Özellikle ekonomik açıdan yaşanacak rahatlamayla personel maaşlarının ve çalışma koşullarının iyileştirilmesinin duraklama dönemine giren sıtma mücadelesine yeniden hız kazandıracağı düşünülmektedir.

Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili'nin değerlendirmeleri ışığında sıtma ile mücadelenin ikinci evresi olarak ele alınan 1936-1944 seneleri arasında yurt genelinde sıtmanın tedavisi ve yayılımının engellenmesi amacıyla yapılan çalışmaların özeti Tablo 6 ve Tablo-7'de yer almaktadır.

Yıl	Köy	Kontrol Altındaki Nüfus	Genel Muayene	Dalaklı Sayısı	Dalaklı Yüzdesi	Kan Muayenesi	Pozitif Kan	Pozitif Kan Yüzdesi
1936	3.575	2.740.334	2.167.999	484.711	22,35	656.668	62.544	9,55
1937	3.872	2.226.081	2.440.466	583.433	23,90	734.041	69.580	9,48
1938	4.238	2.398.354	2.514.282			731.718	81.702	11,17
1939	4.490	2.981.155	2.313.290			896.187	120.060	13,40
1940	4.450	3.324.237	2.445.272	736.646	30,12	586.597	115.683	19,72
1941	4.475	3.241.068	2.432.296	909.119	37,37	408.812	94.534	23,12
1942	4.432	3.448.432	1.775.816	817.119	46,01	454.632	146.077	32,13
1943	4.564	3.603.857	2.256.241	1.003.931	44,49	377.333	115.546	30,62
1944	4.624	3.650.068	1.924.202	798.288	41,48	285.528	80.837	28,15

**Tablo-6** Türkiye'de Sıtmanın Genel Durumu (1936-1944)<sup>368</sup>

<sup>368</sup> "Sıtma ile Savaş", a.g.e., s.96; Tekeli, İlkin, a.g.e., s.157.

Yıl	Kinin (kg)	Kinin ampul (adet)	Atebrin (kg)
1936	8.061	28.709	
1937	8.483	20.538	
1938	9.075	18.098	
1939	7.172	17.369	
1940	9.548	33.955	2
1941	8.705	30.196	18
1942	3.674	29.666	77
1943	4.008	50.021	434
1944	578	31.643	902

**Tablo-7** Türkiye’de Sarf Edilen Kinin/Atebrin Miktarları (1936-1944)<sup>369</sup>

Görüldüğü üzere 1936 yılında mevsimsel koşullar nedeniyle artış gösteren sıtma vakaları sonraki yıllarda da artarak devam etmiş ve 2.Dünya Savaşı’nın ortalarına gelindiğinde Cumhuriyet Döneminin en yüksek seviyelerine çıkmıştır. Öte yandan her geçen yıl daha fazla ihtiyaç duyulan kinin, savaşın başlamasıyla birlikte teminde yaşanan güçlükler nedeniyle daha kısıtlı miktarlarda kullanılmak zorunda kalmış ve eldeki stoklarla idare edilmeye çalışılmıştır. 1940 yılında atebrin gibi sentetik ilaçların devreye girmesi, kinin tedarikinin durduğu sıkıntılı yıllarda mücadeleye adeta nefes aldırır da sonuç itibariyle bu ilaçların da ilerleyen zamanlarda miktar olarak yetersiz kalması sebebiyle savaş sonuna gelindiğinde sıtma ile mücadele adına daha radikal tedbirlerin alınmasına yönelik bir ortamın oluştuğunu söylemek mümkündür.

### 2.3.2 Arazi Islahatları ve Sivrisineklerin İmhasına Yönelik Çalışmalar

Sıtma mücadelesinin ikinci evresinde bataklık alanların kurutulması ve sivrisineklere yönelik mücadele tedbirlerinin alınması hususunda yoğun bir mesai yürütülmüştür. Zira daha önceki bölümlerde de değinildiği üzere ekonomik kriz ve harp koşulları öncelikli olarak kinin tedarikini etkilemiş, bu nedenle ilaç yokluğunda sıtma mücadelesi adına neredeyse bütün ağırlık, arazi ıslahatı ve sivrisinek imhasına verilmiştir. Sivrisinek yok etmenin “*yurttaşını boğmak ve bir aileyi yutmak için açılmış bir mezarı kapatmak*”la eşdeğer sayıldığı<sup>370</sup> yıllarda akşam pencereleri kapalı tutmak, cibinlik kullanmak gibi maliyet gerektirmeyen ama uygulandığında müspet netice alınan “*pasif*” tedbirlerle mücadele desteklenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda dönem içerisinde yürütülen sıtma mücadele faaliyetleri aşağıda yer almaktadır:

<sup>369</sup> “Sıtma ile Savaş”, a.g.e, s.96

<sup>370</sup> Sıtma, T.C. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Yayınları, No:65, Ankara, 1939, s.7.

### a. Adana Mıntıkası

1936 yılı bahar ve yaz aylarının yoğun yağış altında geçmesi nedeniyle sıtma mücadele ekipleri hummalı bir çalışma yürütmüş bu kapsamda su birikintilerine mahal vermemek amacıyla Samsun, Manisa ve Aydın gibi mıntıkalarında olduğu gibi yeni kanallar açılmış, mevcut kanallar ve su arkları vaktinden önce temizlettirilmiş, alınan tedbirlere rağmen alçak kesimlerde biriken sular motorlu tulumlarla boşalttırılmış, izalesi mümkün olmayan genişlikteki su birikintileri ve bataklıklar ise sürfe öldürücü kimyasallarla (Paris Yeşili, mazot) ilaçlanmıştır.<sup>371</sup> Yine aynı yıl “Büyük Su Siyaseti” kapsamında Adana Ovası’ndaki bataklıkların kurutulacağı duyurulurken<sup>372</sup> Hamitbey Bucağı’nın güneyindeki 184.000 m<sup>2</sup> lik alan (500 m.lik bir kanal vasıtasıyla), Ceyhan-Kozan arasındaki 736 hektarlık Tılan Bataklığı, Osmaniye Şubesi sorumluluğunda bulunan Yaveriye Köyü arazisi içerisindeki toplam 230.000 m<sup>2</sup>.lik bataklık alan ve Kadirli ilçesindeki 3000 m<sup>2</sup> lik bataklık kurutulmuştur.<sup>373</sup>

1938 yılı içerisinde, daha önce bir kısmı kurutulan Karabucak Bataklığı’nın kurutulması işlemlerine devam edilmiş<sup>374</sup> sonraki yıllarda da imkânlar dâhilinde kıyı şeridinde kadar uzanan bölgede bataklık kurutma ve sivrisinek mücadelesine yönelik tedbirler alınmaya çalışılmıştır.

### b. Ankara Mıntıkası

Aralarında Çankırı, Yozgat ve Kırşehir’in bağlılarının da bulunduğu toplam 283 köyde sıtma mücadelesi yürütülmüştür. 1937 senesi zarfında Çankırı’daki Feslikan Bataklığı ile Acısu’nun taşması sonucu oluşan bataklıkların daha önceden açılan kanalları temizlenmiş, 790 m uzunluğunda bir kanal daha açılmıştır. Yine aynı sene içerisinde mıntıka dâhilindeki diğer mahallerde toplam 1.450 m kanal açılmıştır.<sup>375</sup>

<sup>371</sup> **BCA**, 30.10.00.00/177.221.13 (14 Ocak 1937); “*Seyhan Havalisinde Sıtma Mücadelesinin Verimli Neticeleri*”, **Ulus**, 8 Eylül 1936.

<sup>372</sup> “*Büyük Su Siyasetine Başlarken*”, **Ulus**, 3 Mayıs 1936.

<sup>373</sup> “*Seyhan Bölgesinde Dört Büyük Bataklık Kurutuldu*”, **Ulus**, 17 Haziran 1936.

<sup>374</sup> “*Geniş Bir Çalışma ve İstihsal Yeri Olarak Tarsus*”, **Ulus**, 7 Haziran, 1938.

<sup>375</sup> “*Sıtma ile Mücadele*”, **a.g.e.**, 16 Aralık 1937, s.2.

### c. Aydın Mıntıkası

1936 senesi içerisinde ahâlisinin hepsini ziraatçı ailelerin oluşturduğu Küçük Menderes Havzası'ndaki nehir taşkını sonucu oluşan bataklıkların kurutulmasına başlanmış, Büyük Menderes Havzası'ndaki 25.000 hektarlık alan ise ıslah planına dâhil edilmiştir.<sup>376</sup> Denizli ve Muğla Vilayetleri ile İzmir'e bağlı beş kazayı bünyesinde barındıran mıntika dâhilinde aynı sene içerisinde 40.000 m<sup>2</sup> den fazla bataklık alan kurutulmuş, 1414 m yeni kanal açılmış, mevcut olanlar da temizlettirilmiştir.<sup>377</sup> Yapılan bu arazi ıslahatları neticesinde elde edilen arazinin bir kısmının göçmenlere verilmesi kararlaştırılmış bu kapsamda daha önceki tecrübeler binaen göçmenlerin iskân sonrası sağlık sorunları yaşamamaları adına bizzat mülki amirler tarafından gerekli ön incelemeler yapılmıştır.<sup>378</sup>

Islahına 1935 yılında başlanan ve bölgenin en büyük sıtma membaı konumundaki Cellât Gölü, dönem içerisinde Kuşadası'na kadar açılan 46 km.lik kanalla kurutulmuş bir "Sağlık Ovası"na dönüştürülmüş, elde edilen arazinin bir kısmı topraksız köylülere ve göçmenlere dağıtılırken bu bölgede bir sağlık köyü ve istasyonu da kurulmuştur.<sup>379</sup>

Bununla birlikte 1940 senesi içerisinde Nazilli Bez Fabrikası'nda görevli 3.500 amele ve müstahdem arasında ortalamanın çok üzerinde miktarda sıtma vakası görülmüş ve bunun üzerine Aydın Mıntıkası Sıtma Mücadele Reisliği tarafından yapılan tetkikat neticesinde:

(1) Fabrika sınırları içerisindeki mevcut artezyen ayaklarının Menderes'e kadar düzenlenmesi ve ıslah edilmesi,

(2) Sivrisineklerin üremesi açısından elverişli bir ortam niteliğindeki havuz, kuyu ve diğer çukurluklara larva oluşumunu engelleyici kimyasalların tatbik edilmesi,

(3) Fabrika dâhilinde gerekli fiziki koruyucu tedbirlerin alınması,

(4) Fabrika sağlık heyetince noksan olarak uygulanan tedavilerin mevzuata uygun olarak takip edilmesinin uygun olacağı değerlendirilmiştir.

<sup>376</sup> "Büyük Su Siyasetine Başlarken", **a.g.e.**, s. 6.

<sup>377</sup> "Ege'de Sıtma Savaşı", **a.g.e.**, s.3.

<sup>378</sup> "Aydın Vilayetlerinde Türkiye'nin En Güzel Balı Yetiyecek", **Ulus**, 13 Temmuz 1936.

<sup>379</sup> Yaman, **a.g.m.**

Rapor, Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti'nin 21.09.1940 tarihli ve 16333 sayılı yazısıyla İktisat Vekâleti'ne arz olunurken sürfe ve sivrisinek yetiştiren mahallerin daha detaylı bir şekilde incelenmesi için 23.09.1940 tarihinde Aydın Mintıkası Sıtma Mücadele Reisi ile birlikte Vekâlet mühendislerinden Necati Suar görevlendirilmiştir. Söz konusu rapor, ayrıca her birimin kendi çapında yapabileceği faaliyetleri üstlenmesi amacıyla Fabrika Müdürlüğü'ne, Nazilli Belediyesi'ne ve Aydın Valiliği'ne de gönderilmiştir.

Aydın Valiliği, durum üzerine harekete geçmiş ve kısa süre içerisinde Aşağı Nazilli'de 66 parça tarla ve kerpiç çukurlarındaki suların birbirine bağlanan arklarla boşaltıldığını, tahliye olunan suyun fabrika kanallarına verilmesi için kaza dâhilinde sıtma mücadele komisyonunca mükellefiyet ilan edildiğini bildirmiştir. Ayrıca bez fabrikası tarafından fabrikaya ait tren hattı tarafındaki çukurların tahliye edilmiş ve sular beton koruma kanalının bitimine doğru verilerek buradan da fabrika tarafından açılan 1400 metrelik kanalla ileri doğru yönlendirilmiştir.

Nazilli dâhilinde başlatılan sıtma seferberliği kapsamında gerek Valilik gerekse de İktisat Vekâleti ve Bez Fabrikası tarafından kinin dağıtımı, küçük çukurların doldurulması ve de mazot tatbikinin yanı sıra küçük çaplı ıslah faaliyetlerinin de yapılmaya çalışıldığı görülmüş bununla birlikte asıl kapsamlı iş olan Dereköy, Mergen, Mustavra, Kestel ve Kuyucak Çayları ile Menderes Nehri taşkınlarından meydana gelen bataklıkların ıslah ve izalesinin ise ancak Nafia Vekâleti'nin imkân ve kabiliyetleri dâhilinde gerçekleştirilebileceği sonucuna varılmıştır.

Özellikle Reiscumhur'un Nazilli'yi ziyareti esnasında yapmış olduğu tespitler ve direktifleri üzerine Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti'nce konu hakkında daha da fazla mesai harcanmaya başlanmış bu doğrultuda özellikle yukarıda belirtilen ıslah ve izale faaliyetleriyle ilgili Nafia Vekâleti ile yapılan yazışmalardan istenen sonuç bir türlü alınamayınca da durum, 18 Aralık 1941'de Başvekâlet'e bildirilerek konuya müdahil olmaları istirham edilmiştir.<sup>380</sup>

---

<sup>380</sup> BCA, 30.10.00.00/177.223.12 (18 Aralık 1941).

#### ç. Bursa-Balıkesir Mıntıkası

Mıntıka dâhilinde yapılan çalışmalarda 1936 senesi Mayıs ayına kadar Nilüfer Deresi ile bunun kolu olan Deliçay'ın taşkınlar sonucu oluşturduğu bataklıklar kurutulmuş, Aksu Deresi, Gölbaşı mevkiinde yapılan 12 m.lik toprak bent ile göle çevrilmiş ve yanlarına açılan kanallar sayesinde bu sahadaki bataklıklar kurutulmuş böylelikle 2.500 hektar genişliğinde verimli bir arazi kazanılarak 20 köy sıtmadan kurtarılmıştır.<sup>381</sup> Aynı yıl içerisinde Bandırma Şubesi'nin sorumluluk sahasındaki Tophisar Bataklığı, açılan 1.525 m uzunluğundaki kanalla kurutulmuş ve 1.265 dönümlük bir arazi kazanılmıştır.<sup>382</sup> Yapılan planlamalar neticesinde Susurluk Havzası'ndaki 30.000 hektarlık arazinin de önümüzdeki dönem içerisinde kurtarılacağı duyurulmuştur.<sup>383</sup>

#### d. İstanbul Mıntıkası

1939 yılının hayli sıkıntılı geçmesi, İl Genel Meclisi'ni harekete geçirmiş ve 1940 yılı için Taksim, Şişli, Nişantaşı, Maçka, Beşiktaş ve Sarıyer'de mücadele amacıyla fazla tahsisatın arttırılacağı duyurulmuştur. Bununla birlikte yıl içerisinde Sıhhiye Vekâleti tarafından Anadolu yakasındaki hat boyundan başka Beykoz İlçesi'nde de sivrisinekle mücadele çalışmaları yürütülmüştür. Önümüzdeki dönem içerisinde Büyük Çekmece başta olmak üzere Beykoz'un mücadele mıntıkası dışında kalan köyleri Ömerli, Koçullu, Karapınar, Dereseki, Anadolufeneri, Poyraz, Muratlı ve Esenköy'de mücadeleye başlanması planlanmaktadır.<sup>384</sup>

Sıtma vakalarının çoğaldığı 1940 yılı ve sonrasında İstanbul halkının, özellikle de Avrupa yakasındakilerin en büyük şikâyeti sıtma mücadele mıntikasının mevcut sınırlarına ilişkin olmuştur. Bilindiği üzere Pendik'ten başlayan ve Kadıköy'e kadar uzanan hat üzerinde belirli bölgeleri kapsayan mücadele mıntıkası, uzunca bir süre ufak değişikliklerle muhafaza edilmiş fakat harbin başlamasıyla birlikte revize etmenin gerekliliği ortaya çıkmıştır. Beyoğlu, Şişli, Nişantaşı, Beşiktaş semtleri başta olmak üzere her gün şehrin muhtelif yerlerinde görülen sıtma vakalarına karşın yetkililerin gerekli reaksiyonu göstermekten uzak olması, özellikle

<sup>381</sup> "Büyük Su Siyasetine Başlarken", **a.g.e.**

<sup>382</sup> "Yeni Kurutulan Bataklıklarımız", **Ulus**, 14 Şubat 1936.

<sup>383</sup> "Büyük Su Siyasetine Başlarken", **a.g.e.**

<sup>384</sup> "Sivrisinek Mücadelesi", **Akşam**, 11 Kasım 1939.

gazete sütunlarında ciddi biçimde eleştirilmiştir.<sup>385</sup> Bununla birlikte ülkenin ekonomik vaziyeti nedeniyle kapsamlı tedbirlerin alınamayacağını bilincinde olan Sıhhiye Müdürlüğü ise halkı, öncelikle maliyet gerektirmeyen basit fiziki tedbirlerin alınması (sarnıç, kuyu vs. üzerlerinin kapatılması) konusunda seferber etme gayreti içerisinde olmuştur.<sup>386</sup>

#### e. Kocaeli Mıntıkası

Dönemin genelinde sıtma mücadele heyeti tarafından yapılan çalışmalarda ağırlık, arazi ıslah faaliyetlerine verilmiştir. Bu kapsamda Adapazarı Şubesi'nin sorumluluk sahasında bulunan ve 8 köye ait araziye bataklıkla çeviren Değirmendere Suyu yatağının 2600 m.lik kısmı küçük say mükellefiyeti ile temizlettirilmiştir. Yine bu şubenin sorumluluk sahasındaki Arifiye İstasyonu'nun 5 km uzağındaki tohum ıslah istasyonu arazisinden geçen Andal ve Karakışla Deresinin 1.200 m.lik kısmı temizlettirilmiştir (800 m.lik kısmı tohum ıslah istasyonu, 400 m.lik kısmı da Pancar şirketi tarafından tutulan işçiler tarafından), Çark suyuna kadar olan kısmın ise ilkbaharda temizlettirileceği ifade edilmiştir.<sup>387</sup> 1937 yılı içerisinde Kocaeli Merkez'den başlamak üzere mıntıkanın diğer kesimlerini de içine alan bir ıslah faaliyetinin gerçekleştirileceği duyurulmuştur.<sup>388</sup> Bu kapsamda sadece 1940 yılı içerisinde 835 hektar bataklık alan kurutulmuş, 1.377 m<sup>3</sup> çukur doldurulmuş, 4 km.lik ark ve 3,7 km.lik kanal ise temizlenmiştir.<sup>389</sup>

#### f. Konya Mıntıkası

1936 yılı içerisinde, Çay Nahiyesi'nin kuzeyindeki Cumhuriyet Köyü civarındaki 333 hektarlık bataklık alan, yöre halkından 729 kişinin küçük say mükellefiyeti kapsamında çalıştırılmasıyla kurutulmuştur.<sup>390</sup> Yine aynı mıntıka dâhilindeki Aksaray'da uzun süredir yapılan hummalı çalışmalar sonucunda 34

---

<sup>385</sup> "Sivrisinekler Beyoğlu Tarafında Fazladır", **Akşam**, 12 Temmuz 1940; "Sivrisineklerle Esaslı Mücadele Lazım", **Akşam**, 8 Eylül 1940; "İstanbul'un Yeni Derdi: Sivrisinekler", **Akşam**, 11 Eylül 1942; "Sivrisinek Mücadelesi", **Akşam**, 14 Eylül 1942.

<sup>386</sup> "Durgun Sular", **Akşam**, 16 Eylül 1943.

<sup>387</sup> "Yeni Kurutulan Bataklıklarımız", **a.g.e.**

<sup>388</sup> "İzmit'te Sıtma Mücadelesi", **Ulus**, 14 Haziran 1937.

<sup>389</sup> Arif İsmet Çetingil, "Sıtma, İctimaî ve İktisadî Tesirleri ve Mücadele Tedbirleri", **İkinci Üniversite Haftası Diyarbakır 1-7 Haziran 1941**, Ayrı Baskı, Kenan Basımevi ve Kliše Fabrikası, İstanbul, 1942, s.156.

<sup>390</sup> "Akşehir'de Kurutulan Bataklıklar", **Ulus**, 7 Şubat 1936.



km.lik kanal açılarak 8690 hektarlık alan kurutulmuş böylelikle hükümetin belirlemiş olduğu üç gaye olan sağlık, toprak ve suya kavuşulmuştur.<sup>391</sup>

1937 yılı içerisinde toplamı 48.495 m<sup>2</sup> yi bulan bataklık alanın kurutulmasına başlanmış<sup>392</sup>, Aksaray Şubesi sınırları içerisinde yer alan ve ıslahına 1934 senesinde başlanan Karasaz Bataklığı'ndaki çalışmalar ise nihayete erdirilmiştir. Söz konusu ıslah faaliyetinin neticesinde 8.000 hektarlık bir arazi kazanılmış ve bu arazi üzerine 400 evden oluşan bir göçmen köyü oluşturulması planlanmıştır.<sup>393</sup> Bununla birlikte 2.Dünya Savaşı esnasında Rusya'ya karşı savaşmak amacıyla Karadeniz'e gelen fakat Almanya'nın mağlubiyeti sonrası yakalanarak Beyşehir'de 8 ay süreyle tutsak edilen Alman askerlerinin özellikle sıtmadan son derece muzdarip oldukları göz önüne alındığında<sup>394</sup> söz konusu zaman diliminde sıtmanın hala daha göl ve diğer sulak alanlarda yaşayan halk kitlesi üzerinde tahribata devam ettiğini söylemek mümkündür.

#### **g. Samsun Mintıkası**

İklim ve yeryüzü şekilleri bakımından sıtmanın yayılımı için son derece elverişli bir coğrafyaya sahip Samsun'da, mıntika dâhilindeki bataklıkların kurutulması her zaman büyük önem arz etmiştir. Özellikle çalışmalarını bu yöne teksif eden mücadele heyeti, söz konusu ıslah faaliyetlerini gerçekleştirmek için dönem içerisinde çeşitli arazi etütleri yaptırmıştır. Bu kapsamda 1938 yılı içerisinde Çarşamba Bataklıklarının kurutulması için açılmış olan kanallardan büyük fayda sağlanmış, yapılan bu çalışmaların neticesinde 30.000 dönüm arazi su taşkınlarından kurtarılmıştır.<sup>395</sup>

Samsun Mintıkası'nda sıtma mücadele heyeti tarafından 1936-1944 yılları arasında yürütülen arazi ıslahatları kapsamında toplam 950 m ark açılmış, 446 m ark

---

<sup>391</sup> "Aksaray'da 8690 Hektar Bataklık Kurutuldu", **Ulus**, 11 Haziran 1936.

<sup>392</sup> "Konya'da Sıtma Savaşı", **Ulus**, 15 Haziran 1937.

<sup>393</sup> "Aksaray'da Bir Bataklık Kurutuldu", **Ulus**, 14 Kasım 1937.

<sup>394</sup> Hüseyin Muşmal, Berna Korucu Üçüncü; "XIX. ve XX. Yüzyılda Beyşehir Çevresinde Görülen Sıtma Hastalığı ve Hastalığa Karşı Alınan Bazı Önlemler", **Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma** (Edt: Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara, 2017, s.524.

<sup>395</sup> "Bafra Bataklıkları Kurutuluyor", **Akşam**, 1 Eylül 1940.

temizlenmiş, 43.382 m<sup>2</sup> çukur doldurulmuş, 2.179.793 m<sup>2</sup> bataklık kurutulmuş, 117 m kanal temizletilmiş ve 100 m.ye yakın kanal yeniden açılmıştır.<sup>396</sup>

### ğ. Yurt Genelinde Yapılan Diğer Çalışmalar ve Dönem İçerisinde Yaşanan Gelişmeler

Temel mücadele unsurları olan kinin ve mazotun tedariki konusunda yaşanan sıkıntıların gölgesinde yurt genelinde yapılan çalışmaların ekseriyeti bataklık alanların kurutulmasına yönelik olmuştur. 1936 yılında Çanakkale'nin Kumkale mevkiindeki bataklığın kurutulmasına yönelik Sıhhiye Vekâleti tarafından 15.000 liralık bir tahsisat gerçekleştirilmiş, bu kapsamda 12 km.lik bir kanalın açılması planlamaya alınmıştır.<sup>397</sup> Yine aynı yıl içerisinde Bergama'da bulunan Bakırçay mevkiinin ıslahı için gerekli tetkikat yapılmış ve bir iki senelik süre zarfında işlemin tamamlanmasına karar verilmiştir.<sup>398</sup>

1937 yılı içerisinde Trakya yöresinde bulunan Sazlıdere'nin Meriç'e akıtılması işi tamamlanmış, yine Hayrabolu bölgesinde bulunan ve bataklık yapan bir göl ile birkaç sazlığın ıslahı için çalışmalar başlatılmıştır.<sup>399</sup> Aynı yıl sonuna kadar Karabük'te bulunan mevcut bataklar kurutulmuş, bazı su birikintilerine de antiseptik ilaçlar tatbik edilmiştir.<sup>400</sup> Ayrıca arazi ıslahatları kapsamında sene içerisinde Diyarbakır'da 160 m<sup>2</sup> lik bataklık alan kurutulmuş, 895 m yeni kanal ve 27.500 m yeni ark açılmış, toplam 1400 m.lik kanal ve ark ise temizlettirilmiştir.<sup>401</sup>

1938 yılında Kayseri'de yürütülen çalışmalar kapsamında Boğazköprü civarında önemli bir bataklık kurutulmuş, Sarımsaklı suyu mecrasının temizlik işlemleri ise başlatılmıştır.<sup>402</sup> Aynı yıl içerisinde Çanakkale Bayramiç'teki 80.000 dönümlük Kırkgöz Bataklığı 12.000 lira ücreti karşılığında kurutulmuş<sup>403</sup>, Trakya'da ise muhtelif alanlarda arazi kurutma çalışmaları sürdürülürken Gülbaba Bataklığı'nın kurutulan kesimlerinde senelerden beri ilk defa pancar yetiştirilmiştir. Ayrıca Trakya'da yapılan sıtma mücadele çalışmalarında o ana kadar toplam 4.642 m

<sup>396</sup> Erel, a.g.e., s.205.

<sup>397</sup> "Kumkale Bataklığı'nın Kurutulmasına Başlandı", **Akşam**, 4 Ekim, 1936.

<sup>398</sup> "Bergama'da Bakırçay'ın Mecrası Temizlettiriliyor", **Akşam**, 7 Ekim 1936.

<sup>399</sup> "Trakya'da Sıtma Mücadelesi", a.g.e.

<sup>400</sup> "Karabük Fabrikası Kuruluyor", **Akşam**, 13 Aralık 1937.

<sup>401</sup> "Diyarbakır'da Sıtma Mücadelesi", a.g.e.

<sup>402</sup> "Kayseri'de Sıtma Mücadelesi", a.g.e.

<sup>403</sup> "Bayramiç'te Az Zamanda Çok İş Görüldü", **Akşam**, 11 Mayıs 1938.

uzunluğunda kanal açılmış, 11.517 m<sup>2</sup> bataklık alan kurutulmuş, 8200 m uzunluğunda dere temizlenmiş, iki köprü ile Meriç Nehri kenarına 4.032 m.lik bent yapılmıştır.<sup>404</sup>

Dönem içerisinde imkânlar dâhilinde sıtma mücadele mntıklarının sayıları arttırılmış, böylelikle olabildiğince fazla alana hâkim olunmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda Afyon'da 1938 yılında başlatılan sıtma mücadelesi kış mevsiminde kinin dağıtılarak sürdürülmüş, devamında ise 6.500 m.lik kanal açılarak Gazlıgöl Bataklığı kurutulmaya çalışılmıştır. Sonraki yıllarda mntıkada yapılan çalışmaların ekseriyetini yine arazi ıslahatları oluşturmuş, bu faaliyetlerde çalıştırılmak üzere mahkûmlar dahi kullanılırken 1943 yılına gelindiğinde çalışmaların semeresi alınmaya başlamış, bu kapsamda yıl içinde şehirde sıtmadan can kaybı yaşanmamıştır.<sup>405</sup>

Sıtma mücadelesi ve özellikle arazi ıslah çalışmalarının, Karadeniz'in yaz, kış bol yağış alan bölgelerinde de önemsendiğini söylemek mümkündür. Bu kapsamda 1943 yılı içerisinde Trabzon'da Değirmendere Köprüsü'nün her iki yanındaki bataklık alanların izalesine yönelik çalışma davul, zurna ve halkın coşkun tezahüratları arasında Belediye, askeri birlikler ve arazi sahipleri tarafından müştereken başlatılmış, kısa bir süre içinde bataklıkların en büyüğü konumundaki Halis Nemlioğlu'na ait çayırıktaki bataklık kurutulmuştur<sup>406</sup>. Karadeniz'in sıtmadan muzdarip bir diğer mevkii Ünye'de yine 1943 yılı içerisinde 331 m yeni kanal açılmış, toplam 400 metrelik kanal ve 343 metrelik ark temizlenmiş, 12.100 m<sup>2</sup> lik bataklık kurutulmuş son olarak da 5.700 m<sup>3</sup> çukur doldurulmuştur.<sup>407</sup>

Mücadelenin ilk evresinde olduğu gibi 1936 yılı sonrasındaki ikinci evrede de sıtma ile mücadele anlamında en çok göz önünde olan illerden biri şüphesiz İzmir olmuştur. Mülki sınırları içerisindeki merkeze uzak ilçeleri Manisa ve Aydın mntikasına dâhil olan şehirde, dönem içerisinde Sağlık Müdürlüğü'nün

---

<sup>404</sup> "Trakya'da Sıtma Mücadelesi", a.g.e.

<sup>405</sup> Ceren Utkuğün, "Haber Gazetesi'ne Göre İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Afyon'da Koruyucu Sağlık Hizmetleri ve Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele", **Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi**, cilt 4, Sayı 7, (Haziran 2017), s.5; "Karahisar'da Sıtma Kaynakları Kurutuluyor", **Ulus**, 18 Ekim 1939.

<sup>406</sup> Mesut Çapa, "İkinci Dünya Savaşı'nda Trabzon", **Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)**, cilt II, K.T.Ü Yayınları, Trabzon, 2007, s.1026, 1027.

<sup>407</sup> "Ünye'de Sıtma Mücadelesi Çalışmaları", **Ulus**, 1 Mayıs 1944.

yönlendirmesiyle muhtelif yerlerdeki su birikintileri izale edilmeye çalışılmış, mümkün oldukça da petrolaj faaliyetleri yerine getirilmiştir. Öte yandan İzmir bu dönem sadece Türk kamuoyunun değil, yabancıların da en çok ilgi gösterdiği illerden birisi olmuştur. Zira son ana kadar Türkiye'yi kendi safına çekmek isteyen müttefikler, özellikle de İngiltere, Türkiye savaşa dâhil olduğu takdirde gerekli yardımı ulaştırabilmek için İzmir'i bir üs bölgesi olarak belirlemiş ve bu şehir dâhilinde kullanacakları liman, hava üssü gibi bölgelerin fiziki ve sıhhi koşullarına hâkim olmaya çalışmışlardır. Bu maksatla 1941 yılı içerisinde İzmir'e gelen İngiliz Doktor Henry Foy başta Çiğli, Boşnak Köy, Cuma Ovası, Seydi Köy ve Gölcükler olmak üzere şehrin belirli mıntıklarında incelemelerde bulunmuş<sup>408</sup>, diğer bir İngiliz İstihkâm Heyeti ise söz konusu mevkilerde yaptıkları inceleme sonucunu rapor halinde Genelkurmay Başkanlığı'na sunmuştur.<sup>409</sup> İstihkâm Kısmı'ndan Baş Mühendis Albay J.H Dyer imzalı raporda, incelemede bulunan mıntıklarda sıtmaya karşı yapılması gereken drenaj faaliyetleri, gün ve adam hesabı olacak şekilde ayrıntılı biçimde yazılmıştır. Buna göre Gaziemir Hava Meydanı mevkiinde 15 adamın 1 ay müddetince, Cuma Ovası Hava Meydanı mevkiinde 50 adamın 1 ay müddetince, Çiğli iniş meydanında 50 adamın iki ay müddetince, Halalca Hava Meydanı'nda ise 30 adamın iki ay müddetince çalışması gereken iş olduğu belirtilmiş bununla birlikte işçi sayılarının kesin olmadığı, Dr. Henry Foy ve daha sonradan gönderilecek olan doktorun raporları doğrultusunda netlik kazanacağı ifade edilmiştir. Yine raporda söz konusu işçilerin iki hafta içerisinde isteneceği bilgisi yer alırken özellikle Manisa sıtma mücadele teşkilatı bünyesindeki uzman personelin, bu faaliyetlere dâhil edilmesinin büyük fayda sağlayacağı dile getirilmiştir. Gelibolu, Galata ve Kilye Liman'larında yürütülecek olan faaliyetler için ihtiyaç duyulacak takribi adam sayısına da yer veren rapor, gerekli işlemlere esas olmak üzere Genelkurmay Başkanlığı'nca Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti'ne iletilmiştir.<sup>410</sup> Raporda sonradan geleceği belirtilen doktorun ise Dr. Jarett olduğu yapılan yazışmalardan anlaşılmaktadır.<sup>411</sup>

---

<sup>408</sup> ATASE Arşivi, 2-004-3 (13 Mart 1941).

<sup>409</sup> ATASE Arşivi, 2-003-4 (14 Nisan 1941) (BELGE-3).

<sup>410</sup> ATASE Arşivi, 2-003-1 (21 Nisan 1941).

<sup>411</sup> ATASE Arşivi, 1-165-1 (6 Ocak 1942).

Yine İngilizler tarafından tahkimat yapılmak üzere gerekli çalışmaların yürütüldüğü bir diğer mevki İskenderun olmuştur. İngilizlerin, İskenderun’da yapacakları liman ve rıhtım çalışmalarıyla ilgili talepleri Nafia Vekâleti tarafından Genelkurmay Başkanlığına iletilmiş, Genelkurmay Başkanlığı da çalışma sonrası hiçbir plan ve haritanın İngilizlerde kalmaması şartıyla gerekli müsaadeyi vermiş ve konunun takibi için 17.Kolordu Komutanlığı görevlendirilmiştir.<sup>412</sup> Bu doğrultuda ilerleyen zaman içerisinde söz konusu bölgedeki mevcut bataklıkların ıslahı için de İngilizler tarafından gerekli arazi etütleri yapılmak istenmiş ve bölgede faaliyetlerin yürütülmesine ilişkin uygun ölçekli haritanın temini konusunda Genelkurmay Başkanlığı, Harita Genel Direktörlüğü ve Nafia Vekâleti arasında çeşitli yazışmalar gerçekleştirilmiştir.<sup>413</sup>

Daha önce de değinildiği gibi devlet büyüklerinin yurt gezileri esnasında bazen yöre halkının talepleri bazen de bizzat kendileri tarafından tespit edilen sorun sahalalarının giderilmesine yönelik talimatları doğrultusunda ilgili birimlerce kapsamlı çalışmalar yapıldığı görülmüştür. Bunun bir diğer örneği de Kırıkkale’de yaşanmıştır. İnönü’nün Kırıkkale’ye gerçekleştirdiği ziyaret esnasında askeri fabrikalarda çalışan amele ve işçilerin sıtmadan umumiyetle muzdarip olduklarını görmesi üzerine vermiş olduğu, “fabrikaya tesiri olan bataklıkların kurutulması mevcut sıhhi durumun düzeltilmesi” yönündeki talimatı gereğince Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti tarafından bölgeye bir heyet gönderilmiş ve sıtmanın önlenmesine ilişkin kapsamlı bir rapor ve kroki hazırlanmıştır.<sup>414</sup>

Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti’nin 10.03.1941 tarih ve 3531 sayılı yazısıyla Milli Müdafaa Vekâleti’ne de iletmış olduğu rapora göre alınacak tedbirler, fabrika sahası dâhilinde ve haricinde olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Buna göre raporun yayınlanmasını müteakip fabrika sahası haricinde alınacak kapsamında Kırıkkale Nahiyesi Müdürlüğü’nce aşağıdaki faaliyetler icra edilmiştir:

a. Kırıkkale ve Yahşihan değirmen arkları temizlenerek her ikisinden sebze bahçelerine giden su kanalları derinleştirilmiş böylece etrafa su kaçırmayacak bir ortam sağlanmış,

<sup>412</sup> ATASE Arşivi, 4-108-1(20 Ekim 1941); ATASE Arşivi, 4-108-2 (15 Ekim 1941).

<sup>413</sup> ATASE Arşivi, 4-107-1 (19 Kasım 1941); ATASE Arşivi, 4-106-1 (21 Kasım 1941); ATASE Arşivi, 4-105-1 (26 Kasım 1941).

<sup>414</sup> BCA, 30.10.00/177.223.11 (30 Kasım 1941).

b. Nahiyyede biriken yağmur sularının tahliyesini sağlamak maksadıyla mevcut olan kanal genişletilerek gerekli düzenlemeler yapılmış,

c. Toprak mahalledeki çamaşırhane önünde genişleyen değirmen arkı daraltılarak tanzim edilmiş böylece suların yayılmasının önüne geçilmiş,

ç. Kerpiç kesilmesi suretiyle oluşan çukurlar toprak ile doldurulmuş, benzer davranışların önüne geçmek adına kerpiç kesim noktaları belirlenerek bunların haricindeki alanlarda kerpiç kesimine yasaklamalar getirilmiş,

d. Deri imalathanesi önündeki çeşme ayağı Anasu Deresi'ne verilmiş,

e. Akıtılmasına imkan bulunmayan su birikintileri ve gölcüklere sürfelerin imhası kapsamında Paris Yeşili tatbik edilmiş,

f. Alınan tedbirlerin başarıya ulaşması için her on beş günde bir gerekli kontrollerin yapıldığı bir düzen tesis edilmiştir.

Fabrika sınırları haricinde yürütülen işler, rapora göre hazırlanan iş programına olabildiğince uygun bir şekilde ilerlerken fabrika sınırları dâhilinde Fabrikalar Umum Müdürlüğünce yerine getirilmesi gereken vazifelerin ifası konusunda ihmalkâr davranıldığı Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti tarafından tespit edilmiş bunun üzerine mevcut durum ve ivedilikle alınması gereken tedbirler (Anasu Deresi ve Uçaksavar Taburu'na baraka yapmak amacıyla bu mecra dâhilindeki kerpiç kesilen alanların ıslahı, ıslah olunamayan bölgelere antilarval kimyasalların tatbiki, sıtmalılardan tespit, teşhis ve tedavisi konusunda sıtma mücadele esaslarına uygun davranılması) sitemkâr ifadelerin yer aldığı resmi yazıyla Milli Müdafaa Vekâleti'ne tekrardan hatırlatılmıştır.

Milli Müdafaa Vekâleti'nce durum üzerine konunun uzmanlarından oluşan ikinci bir heyet daha oluşturulmuş ve bu heyetin hazırlamış olduğu rapor doğrultusunda derhal alınması gereken tedbirler ve gerçekleştirilmesi daha detaylı tetkikler sonrası karara bağlanacak olan büyük arazi ıslahatları olmak üzere iki kademeli bir plan hazırlanmıştır.<sup>415</sup> Buna göre derhal alınacak tedbirler aşağıdaki şekilde belirlenmiş ve icrasına yönelik gerekli emirlerin verildiği Başvekâlet ve Genelkurmay Başkanlığı'na bildirilmiştir:

<sup>415</sup> BCA, 30.10.00/177.223.13 (28 Şubat 1942).

a. Kırıkkale sıtmasının bütün tetkik ve mücadele işleriyle tam yetkili olacak 1 tabibin idaresinde 1 fen memuru, 1 sıhhiye memuru ve gerektiğinde sayısı arttırılabilecek 20 amele kadrosundan ibaret bir mücadele teşkilatı oluşturulacaktır. Bu teşkilat, Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti'nin bölgedeki unsurlarıyla koordineli bir biçimde çalışacak ve çalışanların şehir merkezindeki kaldıkları yerlerden fabrika tel örgü sınırları dâhilindeki sıtma membalarına kadar geniş bir sorumluluk sahasında faaliyetlerini yürütecektir.

b. Fabrikada çalışan sıtmalı işçiler ve garnizonda bulunan sıtmalı erler sıtma mücadele programına uygun bir şekilde tedavi ve takibe tabi tutulacaktır. Yeni katılış yapacak işçi ve erlerin ise genel kan ve dalak muayenelerinin yapılması mutlaka sağlanacaktır.

c. Fabrika arazisi ve civarında bataklık alanlara sebebiyet veren değirmen ve bahçe arkları gerektiğinde istimlak edilerek kaldırılacaktır.

ç. Fabrikalar tel örgü sınırları ile nahiye belediye hudutlarından itibaren üç kilometrelik bir alanda su birikintilerine sebep olabilecek sebze bahçesi, fidanlık, kavaklık, kerpiç çukuru, çorak toprak ocakları ve tuğla ocaklarının tesisine karşı gerekli girişimlerde bulunulacaktır.

d. Nahiye merkezinde bulunan çeşme ayaklarına birikinti yapmayacak şekilde sızıntı verilecek ve durgun su oluşmasının önüne geçilecektir.

e. Nahiye merkezinden geçen derenin (Şut) yerlerinde birikinti yapan çukurlar doldurulacak ve çöp vs. atılması yasaklanacaktır. Ayrıca sel sularının yarattığı birikintilerin sık sık temizletilmesi sağlanacaktır.

f. Nahiye bünyesinde kerpiç kesmek suretiyle meydana getirilmiş gölcükler hemen kapatılacak ve buralarda su birikintilerinin oluşması engellenecektir.

g. Ana derenin fabrikalar sahasından geçen kolları üzerindeki bentler ve diğer manialar yıktırılarak su taşkınlarının önüne geçilecektir.

ğ. Ana dereye yakın küçük su kaynakları dereye bağlanarak buldukları mahallerde su birikintisi oluşturmaları engellenecektir.

h. Arpacık Çukuru'ndaki kaynak ve çeşme suları Kızılırmak'a akıtılacak ve bu mecranın mesiri civarındaki bahçe ve kavaklıklara bu mecradan su verilmesine engel olunacaktır.

1. Kırıkkale-Keskin yolu üzerindeki hendeklerin temizlettirilmesi ve burada birikinti yapan sulara akıntı verilmesi amacıyla Nafia Vekâleti nezdinde gerekli girişimlerde bulunulacaktır.

Daha detaylı tetkikler ve arazi etütlerinden sonra gerçekleştirilmesi hakkında nihai kararın verileceği büyük arazi ıslahatları ise şu şekildedir:

a. Kızılırmak mecrasına ait bozuklukların, tüfek fabrikası karşısında meydana gelen ana dere mecrasının tamamıyla ıslahı ve lüzumu görülen tali kanalların tespiti.

b. Mustafa Değirmeni bendinin güneyindeki demiryolu menfezi birikintilerinin izalesi.

Yukarıda bahsedilen çalışmalar kapsamında, 1936-1944 yılları arasında yapılan arazi ıslah ve sivrisinek mücadelesine ilişkin resmi veriler Tablo-8'de yer almaktadır.

Yıl	Kurutulan Bataklık (dekar)	Açılan Kanal (m)	Temizlettirilen Kanal (m)	Açılan Ark (m)	Temizlettirilen Ark (m)	Doldurulan Çukur (m <sup>3</sup> )
1936	23.562	118.073	230.586	71.435	1.439.139	92.099
1937	49.687	167.705	316.364	88.917	1.440.908	150.525
1938	38.000	121.862	283.658	64.192	1.258.342	117.643
1939	17.337	137.236	411.463	81.484	1.274.244	100.337
1940	10.401	107.861	397.962	245.700	1.765.001	71.978
1941	49.169	123.864	404.834	236.278	2.146.942	89.465
1942	9.481	135.827	459.743	208.330	2.139.909	103.157
1943	13.764	139.248	463.342	117.784	1.921.012	46.726
1944	26.366	91.402	476.592	124.549	3.062.872	93.026

Yapılan çalışmalar kapsamında 1940-1944 yılları arasında toplam 570.000 kg mazot sarf edilmiştir.

**Tablo-8** Türkiye'de Arazi ve Sivrisinek Mücadelesi Kapsamında Yapılan Çalışmalar (1936-1944)<sup>416</sup>

Görüldüğü üzere harp nedeniyle kinin ve ihtiyaç duyulan diğer malzemelerin temininde yaşanan güçlükler nedeniyle sendeleyeyen sıtma mücadelesi yeni kanal ve arkların açılması, mevcut olanların temizlettirilmesi gibi küçük çaplı arazi ıslahatlarına ağırlık verilerek ayakta tutulmaya çalışılmıştır. Öte yandan harbin

<sup>416</sup> "Sıtma ile Savaş", a.g.e., s.97; Tekeli, İlkin, a.g.e., s.159.



başlamasıyla birlikte hissedilen ekonomik sıkıntılar ve silâh altına alınan çok sayıda vatandaşın yaratmış olduğu işgücü kaybı nedeniyle bataklıkların kurutulması gibi daha geniş ölçekli arazi ıslahatlarının ise sekteye uğradığını yukarıdaki verilere binaen söylemek mümkündür.

### 2.3.3 Sıtma Mücadelesinde Alternatif Yöntem Arayışları

#### 2.3.3.1 Okaliptüs Ağaçlandırması

Okaliptüs, mersingiller familyasına ait Avustralya, Yeni Zelanda, Tasmanya ile çevre adalara özgü 500'den fazla türü olan bir ağaçtır.<sup>417</sup> Söğüt, dişbudak gibi gelişimi için kökleri vasıtasıyla fazla miktarda su çeken ağaç, zamanla bataklıkların kurutulması amacıyla da yetiştirilmiş, böylelikle sıtma ağacı adıyla da anılmıştır.

Zamanla anayurdundan diğer ülkelere ihraç edilen ve sert gövdesi sayesinde başta madencilik olmak üzere pek çok alanda kullanılan okaliptüs, ülkemize 19.yüzyılın sonlarına doğru girmiştir. Bu yıllarda Tabip Binbaşı Münir Bey tarafından hazırlanan ve tıp mektebinde farmakoloji dersinde okutulan “Müfredat-ı Tıp, Fenni Deva” adlı kitapta, sıtma tedavisinde kullanılabilmesi için okaliptüs yapraklarının tabii tutulacağı işlemlerin bilgisi yer alırken Meriç, Tunca ve Arda Nehirleri'nin yarattığı taşkınlar nedeniyle sıtmadan son derece muzdarip olan Edirne ili başta olmak üzere Gelibolu, Tekirdağ ve Dedeağaç'a yetiştirilmek üzere bir miktar okaliptüs tohumunun gönderildiği bilinmektedir.<sup>418</sup> Okaliptüs'ün yine bu yıllarda Dalaman'daki, Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa tarafından kurulan çiftlikte peyzaj amaçlı, Mersin-Adana demiryolunu yapan Fransız şirketi tarafından ise istasyon ağacı olarak kullanıldığı görülmüştür.<sup>419</sup>

Sağlık, peyzaj ve madencilik gibi farklı alanlara hitap etmesi nedeniyle daha o yıllarda önemi anlaşılan okaliptüsün, 1893 yılından başlayarak Ziraat Heyet-i Fenniye'si tarafından yurt geneline yaygınlaştırılması için önemli çabalar sarf edilmiş, bu doğrultuda müteakip yıllarda aralarında Diyarbakır, Adana, Harput, İzmir, Denizli, Aydın ve Karapınar'ın da olduğu muhtelif bölgelere söz

<sup>417</sup> **Ana Britannica**, cilt 17, 1989, s.49.

<sup>418</sup> Nilüfer Gökçe, Ersin Karlıkaya, “Okaliptüs (*Eucalyptus Globulus*): Sıtma Ağacı”, **Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi**, 19 (3-4), 2002, s.189-193.

<sup>419</sup> Fuat Adalı, **Sağlık Ağacı Okaliptüs**, Ülku Basımevi, İstanbul, 1944, s.3.

konusu ağacın tohumlarından gönderilmiştir.<sup>420</sup> Bununla birlikte okaliptüs yetiştiriciliğinin zaman içerisinde istenilen ölçüde yaygınlaşmadığını söylemek mümkündür. Bunun sebebi kuvvetle muhtemel olarak zamanla tarım ürünlerinde ihracata dayalı ürünlere ağırlık verilmesi ve maliyetli olması nedeniyle kaynak ayrılamaması gösterilebilir.<sup>421</sup>

Cumhuriyet dönemiyle birlikte okaliptüse olan ilgi tekrardan artmış, bu kapsamda Prof. Benhard, 1928 yılında söz konusu ağacın Adapazarı'nda yetiştirilmesinin uygun olup olmadığına ilişkin bir araştırma yürütmüş ve bununla ilgili bir rapor yayınlamıştır. Prof. Benhard hazırlamış olduğu raporda, daha önceden Adana ve Mersin tarafında okaliptüslere rast geldiğini, bununla birlikte Adapazarı'nda gerekli ağaçlandırmaların yapılabilmesi için kış mevsiminde hava sıcaklığının -10 C<sup>0</sup> nin altında inip inmediğinin, iniyorsa da bunun süresinin doğru olarak tetkik edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Prof. Benhard ayrıca okaliptüsten farklı olarak yine maden ve ıslah faaliyetlerinde kullanılan casuarinanın 1928 senesi içerisinde pamuk ıslah çiftliğinde Dr. Marcus tarafından yetiştirildiğini, kendisinin ve Emekli Orman Umum Müdürü Müller'in de bu ağaçlara Trabzon, Samsun ve Fethiye yöresinde rast geldiklerini ifade etmiştir.<sup>422</sup>

Okaliptüs yetiştirilmesine yönelik artan ilgiyi karşın 1930'lu yılların ortalarına kadar bu iş, devlet tarafından yeterli desteği görmediği için yurt genelindeki münferit çabaların ötesine geçememiştir. Bununla birlikte özellikle su işlerinin tanzimi ve sanayileşme konusunda yürütülmeye çalışıldığı aktif siyasetin bir uzantısı olarak konu, 1936 yılı itibariyle devletin de gündemine taşınmıştır. İktisat Vekâleti tarafından Başvekâlete gönderilen 25.06.1936 tarihli ve 2503 sayılı tezkerede memleket dâhilinde günden güne gelişen madencilik faaliyetlerindeki direk ihtiyacını karşılamak amacıyla kullanım açısından çok iyi neticeler veren okaliptüs ağacının yetiştirilmesinin uygun olacağı düşünülüyor ve bu kapsamda Antalya havalisinin güney kenarlarında müsait iklim koşullarının bulunduğu bilgisinin edinildiği belirtilmiştir. Vekâlet, edinilen bu bilgi üzerine Ziraat Vekâleti ve Antalya Valiliği ile temasa geçmiş ve kendilerinden güney mntikasındaki pek çok

<sup>420</sup> Cihan Özgün, "Osmanlı Ağaç Kültüründe Yeni ve Egzotik Bir Tür: Okaliptüs", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, cilt XIII, Sayı:26, (Bahar 2013), s.11.

<sup>421</sup> a.g.m., s.24, 25.

<sup>422</sup> **Okaliptüs Raporu**, T.C. Ziraat Vekâleti Neşriyatı, İstanbul, 1938, s.5.

vilayet gibi Antalya Vilayeti'nin de okalıptüs ağacı yetiştirmeye müsait olduğu bilgisini almıştır. Vilayetten gelen yazıda;

a. Kırkgöz Bataklıkları civarında,

b. Antalya'nın 5 kilometre güneydoğusundan denize dökülen Düden Irmağı'nın iki tarafındaki yüzlerce hektarlık alanda,

c. Antalya, Serik ve Manavgat Kazaları'nda 4.000 hektarına çeltik ekilen 10.000 hektarlık alanın ziraat yapılamayan yüzlerce hektarlık çorak kesimlerde,

ç. Finike Kazası'nda çokça bulunan bataklık alanlarda okalıptüs fidanlarının dikilebileceği bildirilmiştir.

İktisat Vekâleti, almış olduğu cevaba binaen bahse konu tezkereyi hazırlamış ve Ek'ine İspanya'da işletmiş olduğu madenlerin direk ihtiyacını karşılamak maksadıyla okalıptüs ormanları işletmesi tesis eden Penarroja Şirketi'nden, Maden Tetkik Arama (M.T.A) Enstitüsü vasıtasıyla temin edilip Türkçeye çevrilen teknik dokümanı ilişirmiştir. Okalıptüs dikilecek bölgenin iklimi, arazi yapısı, okalıptüs cinsleri, gelişim evresi ve diğer teknik hususların yer aldığı doküman ve tezkere ile Başvekâlet'ten gerek iktisadi gerekse de ticari ve sıhî konularda sağladığı faydalar nedeniyle söz konusu ağacın yetiştirilmesiyle ilgili icap edenlere gerekli tebliğin yapılması arz edilmiştir.<sup>423</sup>

Başvekâlet, almış olduğu tezkereye binaen Ziraat, Dâhiliye, Sıhhat ve İçtimai Muavenet ve İktisat Vekâletlerine gönderilmek üzere 30.06.1936 tarihli ve 6/2362 sayılı tezkereyi hazırlamış ve Ziraat Vekâleti'nin vilayetlerde yapacağı tetkikata göre tespit edilen yetiştirme alanlarının ilgili vilayetlere bildirilmesi, yetiştirme usullerinin talim ve mütemadi takiple temin buyrulması istenmiştir.<sup>424</sup>

Başvekâletin başlatmış olduğu okalıptüs seferberliğine ilişkin ilk geri dönüş Dâhiliye Vekâleti tarafından yapılmıştır. Vekâletin, Başvekâlete göndermiş olduğu 12.07.1937 tarihli ve 2416 sayılı tezkerede<sup>425</sup>; Başvekâletin buyruğuna binaen

<sup>423</sup> BCA, 30.10.00.00/185.276.17-10 (26 Haziran 1936).

<sup>424</sup> BCA, 30.10.00.00/185.276.17-8 (30 Haziran 1936).

<sup>425</sup> BCA, 30.10.00.00/185.276.17-6,7 (12 Temmuz 1937).

vilayetlerde okalıptüs ekimine ilişkin tecrübeler yapılması temin edildiği bildirilmiş ve tecrübelerden elde edilen sonuçlar paylaşılmıştır. Buna göre;

a. Yurdun Muğla, Zonguldak, Tokat, Çanakkale, İçel, Sinop, Antalya, Aydın, İzmir, Gaziantep, Rize, İstanbul, Maraş ve Manisa Vilayetleri'nde okalıptüs yetiştirmeden olumlu sonuçlar alınmıştır. Bu doğrultuda her vilayet bütçesi nispetinde fidanlık yerleri tedarik ederek dikim işlemlerine başlamıştır. Bu vilayetlerin faaliyetleri Vekâlet tarafından takip edilecek ve elde edilen sonuçlar bilahare paylaşılacaktır.

b. Diğer bazı vilayetlerdeki tecrübeler iklim nedeniyle olumsuz sonuçlanmış veya tohum bulunamadığı için herhangi bir şekilde tecrübe etme imkanı bulunamamıştır.

Dâhiliye Vekâleti, vilayetler tarafından elde edilen sonuçları Başvekâletle paylaşırken Ziraat Vekâleti tarafından yapılması gereken fenni tetkikatların hala daha yapılmadığı dahası tohum tedarik edilemediği için tecrübe yapamayan vilayetlerin de tereddütte kaldığından yakınmış bu kapsamda Ziraat Vekâleti tarafından gerekli tetkikatın bir an önce tamamlanarak sonuçların kendilerine bildirilmesi istenmiştir.

Başvekâlet durumu 20.07.1937 tarihli ve 6/2720 sayılı tezkere<sup>426</sup> ile Ziraat Vekâleti'ne bildirmiş, bunun üzerine Ziraat Vekâleti tarafından da 18.08.1937 tarihli ve 30124 sayılı tezkere<sup>427</sup> ile cevaben; Yüksek Ziraat Enstitüsü Orman Fakültesi Profesörlerinden Doktor Çermak [Schermak] ile asistanı Dr. Asaf'ın refakatlerindeki üç kişilik mühendis heyetiyle birlikte tetkiklere başladığı, müştereken yapılacak olan bu çalışmaların sonunda Payas'tan İzmir'e kadar olan saha dâhilinde okalıptüs yetiştirmeye elverişli ne kadar alan varsa öğrenileceği ve söz konusu alanlarda fidanlıklar kurularak okalıptüs ağaçlaması işine başlanacağı ifade edilmiştir.

Prof. Dr. Çermak, asistanı Dr. Asaf Irmak, amenajman grup şeflerinden Avni Dikçam ve Yakup Apanay ile mühendis Fehmi Güresin'den oluşan heyet, Ziraat Vekâleti'nin yazısında da belirtildiği üzere Batı ve Güney Anadolu'da

<sup>426</sup> BCA, 30.10.00.00/185.276.17-5 (20 Temmuz 1937).

<sup>427</sup> BCA, 30.10.00.00/185.276.17-4 (18 Ağustos 1937).

okaliptüsün yetişmesine müsait alanları tek tek gezerek bir rapor hazırlamışlar ve bu rapora binaen Orman Umum Müdürlüğünce önce Okaliptüs Şefliği teşkil edilerek başına Fehmi Güresin getirilmiş sonra da okaliptüs ağaçlandırması hakkında bir talimatname yayınlanmıştır.<sup>428</sup>

Talimatnameye göre ülkenin güneyinde okaliptüs yetiştirilecek alanlar iki mıntıkaya ayrılmış, Ceyhan, Dört Yol, Mercimekli ve Karataş'taki arazi parçaları birinci mıntıkaya; Antalya ve civarındaki arazi parçaları ise ikinci mıntıkaya dâhil edilmiştir. Okaliptüs ağaçlandırması kapsamında söz konusu mıntikalarda kurulacak şefliklerden, fidanlıkların tanzimine kadar bir takım idari ve teknik hususlar içeren doküman gereğince ilk şeflikler, 1938 yılı başlarında Dört Yol ve Karataş'ta teşkil edilmiştir.<sup>429</sup> Sonraki günlerde Antalya'ya da bir orman mühendisinin gönderilmesiyle başlatılan çalışmaların ilk üç ayında biri Tarsus'ta senelik 1.000.000 fidan, diğerleri ise Karataş Hendeklisinde 500.000 ve yine Antalya'da 500.000 fidan kapasiteli üç büyük fidanlık kurulmuştur.<sup>430</sup> Okaliptüs dikimi yapılacak alanların hazine arazisi ve bataklık olmasına özellikle dikkat edilen bu dönem içerisinde Dört Yol ve Karataş'taki faaliyetler zamanla sonlandırılarak Tarsus yöresine kaydırılmış, bu kapsamda söz konusu muhitte en müsait arazi kesimi olarak Aynaz ve Karabucak Bataklıkları belirlenmiş müteakiben de 4 Şubat 1939'da Karabucak Bataklığına ilk fidanın dikilmesiyle ülkedeki okaliptüs ağaçlandırması "resmen" başlatılmıştır.<sup>431</sup>

### 2.3.3.2 Sürfe İmhası İçin Balık Yetiştiriciliği

Sıtma mücadelesi içerisinde her zaman en çok önem verilen faaliyet sahalarından biri konumundaki sürfe imhası, yoğunlukla mazot veya Paris Yeşili gibi ensektisit maddelerin tatbikiyle gerçekleştirilmeye çalışılsa da bunların maliyeti ve çevrede yarattığı olumsuz etkiler nedeniyle zamanla "doğal" alternatifler de gündeme getirilmiştir. Bu alternatiflerden birisi olan ve dönem içerisinde bazı mücadele mıntikalarında uygulanan yöntem ise sürfe ile beslenen balıkların yetiştirilme faaliyeti olmuştur.

---

<sup>428</sup> Adalı, **a.g.e.**, s.17,18.

<sup>429</sup> **a.g.e.**,s.23.

<sup>430</sup> "Çukurova Bataklıkları Bir Okaliptüs Ormanı", **Ulus**, 05.09.1938.

<sup>431</sup> Adalı, **a.g.e.**, s.23.

Ülkemizde balıkların kullanılmasıyla sürfe mücadelesinin ilk örnekleri Adana Mıntıkasında görülmüş bu kapsamda Bursa Sıtma Mücadele Heyeti Reis Vekili Dr. Rüştü Edhem, 1926 yılı içerisinde Ceyhan civarında Çokca Köyü Bataklığı'nın kurutulması esnasında sürfe yiyen iki farklı cinsten balığa rastlanıldığını belirtirken<sup>432</sup>, durum Adana Sıtma Mücadele Heyeti Reisi Dr. Ekrem Tok tarafından 1929 yılında Sıhhiye Mecmuası'nda yayınlanan raporda teyit edilmiştir.<sup>433</sup>

Özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında mazot ve diğer ensektisit maddelerin tedarikinde yaşanan sıkıntılara binaen *Gambusia* cinsi et obur balıkların yetiştirilmesiyle ilgili oldukça fazla bilgi paylaşımı yapılmış, 1944 senesinde Prof. Süreyya Aygün tarafından söz konusu balıklarla Trakya'da gerçekleştirilen ve başarı sağlanan sürfe savaşı ise bu uygulamalara örnek teşkil etmiştir.<sup>434</sup> Bununla birlikte 1946 yılıyla birlikte kullanılmaya başlanan D.D.T'nin, sürfe imhasında son derece başarılı sonuçlar vermesi, balık ve diğer biyolojik larvasitlerin kullanımına olan ilgiyi azaltmış ve bölgesel bazlı denemelerden öteye gidilmesini engellemiştir.

#### **2.4 Sıtma Mücadelesinde Köy ve Köylüye Ulaşma Çabaları: Köy Enstitüsü Sağlık Kolları**

Cumhuriyetin ilk yıllarında nüfusun yaklaşık %75'ine tekabül eden köylü kesiminin salgın hastalıkların pençesinden kurtarılması, hükümetler tarafından yürütülen toplumsal politikaların en önemlilerinden biri olmuştur. Zira 1923 sonrasında uygulanmaya çalışılan köy merkezli iktisadi kalkınma için sağlıklı bir nüfusa her şeyden fazla ihtiyaç duyulmuş, bunun sağlanması için de sağlık hizmetlerinin en ücra köye kadar ulaştırılması öncelikli amaç edinilmiştir.

Esasen bu amacın gerçekleştirilmesi için 1924 yılından itibaren Ankara, İstanbul ve Sivas'ta "Sağlık Memuru Okulları" açılmış, 1951 yılına kadar bu okullardan 987 sağlık memuru mezun edilmiştir.<sup>435</sup> Bununla birlikte o yıllarda sayısı 40.000'i aşan köy için daha fazla sayıda sağlık personeline ihtiyaç olduğu düşünülerek 1943 yılı içerisinde kabul edilen 4459 sayılı yasayla, Köy Enstitülerinde

---

<sup>432</sup> Hamdi Dilevurgun, "Sivrisinek Sürfelerine Karşı Balıkla Savaş", **Sağlık Dergisi**, cilt XIX, Sayı:115, 1945, s.294.

<sup>433</sup> Tok, **a.g.m.**, 1929, s.1309.

<sup>434</sup> Ünalın, **a.g.e.**, s.188,189.

<sup>435</sup> Cemal Hüseyin Güvercin, Murat Aksu, Berna Arda, "Köy Enstitüleri ve Sağlık Eğitimi", **Yeniden İncece**, Sayı:78, (Şubat 2005), 79-80.

her sene Sağlık ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın belirleyeceği sayıda öğrencinin köy sağlık memuru yetiştirilmek üzere özel eğitime tabi tutulmasına karar verilmiştir.<sup>436</sup> Böyle bir uygulamanın niçin gerekli olduğunu İ.Hakkı Tonguç tarafından dile getirilen aşağıdaki ifadelerde görmek mümkündür:

*“Bir köye girdiğinde duvar diplerinde, avlularda köşeye dizilmiş sıtmaluların; yüzü gözü sinek, sümük içinde, başka hasta ve yaralı çocukların durumu, salgınlarda yitirilen bebeklerin, doğumda ölen gencecik anaların haberleri insanın içini sızlatıyordu. Kasabada oturan doktorun, sağlığının köylüye bir yararı olmuyordu. Yollar bozuk, tekerlek yoktu. Sağlık Bakanlığı bu işe Milli Eğitim Bakanlığı'nın ilköğretime el attığı gibi yüklenmiyordu. Yapsa da Milli Eğitimin köy öğretmenine kazandıracağı “ülkü”yü, yetiştireceği sağlıkçılara aynı anlayışla kazandırması kolay değildi”*.<sup>437</sup>

Köy sağlık teşkilatlarının sayısal olarak kuvvetlendirilmesi ve İ.Hakkı Tonguç'un belirtmiş olduğu “ülkü”nün köye taşınması amacıyla 1943 yılından itibaren ilk olarak Malatya-Akçadağ, Erzurum-Pulur, İzmir-Kızılcıllu ve Ankara Hasanoğlan olmak üzere 4 enstitüde eğitime başlanmıştır. Bu sayı, 1944'de Kastamonu-Gölköy, Eskişehir-Çifteler ve Kocaeli-Arifıye'nin de eklenmesiyle 7'ye çıkarılmış daha sonra da 1947 yılında hepsi İzmir-Kızılcıllu ve Ankara-Hasanoğlan'da birleştirilmiştir.<sup>438</sup>

Köy enstitüsü üçüncü sınıfı bitiren erkek öğrencileri arasından tabiat bilgisi ve biyoloji sorularından oluşan bir sınavla<sup>439</sup> öğrenci seçilen sağlık kollarında, iki sene zarfında Türkçe, Matematik gibi temel derslerin yanı sıra sağlık ile ilgili şu dersler okutulmuştur:

**IV. Sınıf:** Anatomi ve Fizyoloji Bilgileri, Sağlık Bilgisi, Genel Patoloji, Askerlik Sağlık Bilgileri, Hastabakıcılık, Küçük Cerrahi ve İlk Yardım.

<sup>436</sup> a.g.m., s.80; T.C Resmi Gazete, Sayı:5457, 16 Temmuz 1943, s.5421;

<sup>437</sup> Pakize Türkoğlu, **Tonguç ve Enstitüleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s.412.

<sup>438</sup> a.g.m., s.80, 81.

<sup>439</sup> **Veysel Akar ile Sözlü Mülakat** (Haz: Hüseyin Özcan, Meral Serinyel, Şerafettin Özarin), 4 Mart 2009.

**V. Sınıf:** Bulaşıcı Hastalıklar, Salgın Hastalıklarla Mücadele, Askeri Sağlık Bilgileri, Sıhhi ve İdari Muameleler, Sağlık İşleri Mesleki Eğitim (Uygulamalı).<sup>440</sup>

Öğleden önce nazari eğitim, öğleden sonra da uygulama olacak şekilde işlenen dersler, enstitülerde bulunan tabip öğretmenler tarafından verilmiş, 5. senenin sonunda da altı aylık hastane stajının ardından mezun olan öğrenciler köy sağlık memuru olarak yurdun dört bir yanına tayin edilmişlerdir.<sup>441</sup> Sağlık kollarında verilen eğitimlerde uygulama kısmına özel önem verilmiş, rutin klinik çalışmalarının yanı sıra 5.sınıfın ikinci yarısında sivrisinek ve sıtma mücadele eğitimi için öğrenciler Etimesgut Sağlık Merkezi Sıtma Teşkilatına gönderilirken, mezuniyet öncesi stajda alınan notlara göre mezuniyet dereceleri belirlenmiştir.<sup>442</sup>

İlk mezunlarını 1945 yılında veren Köy Enstitüsü Sağlık Kolları, 1951 yılına kadar 1599 mezun vermiş ve okulların kapatılmasıyla birlikte faaliyetleri sonlandırılmıştır.<sup>443</sup> Köy Enstitülü sağlıkçılar, tayin olduktan sonra sorumluluğuna verilen köyleri yeri geldiğinde yayan, yeri geldiğindeyse at sırtında tek tek dolaşarak senelerden beri köylünün belini büken salgın hastalıklar başta olmak üzere köyün tüm sağlık sorunlarına deva olmaya çalışmışlardır. 1950’li yılların sonlarına doğru yurt genelindeki sıtma vakalarının önemli ölçüde azalarak mücadelenin başarıyla kıyaslanamayacak seviyelere inmesinde sıtma ilaçları ve ensektisit maddelerdeki teknolojik gelişmelerin yanı sıra söz konusu sağlıkçıların özverili çalışmalarının da ayrıcalıklı bir yeri olmuştur.

---

<sup>440</sup> Kemal Kocabaş “*Köy Enstitülü Sağlıkçılar*”, **Arifiye Köy Enstitülü Sağlık Memurunun Anıları**, Yeni Kuşak Köy Enstitülüler Derneği Yayınları, İzmir, 2014, s.11.

<sup>441</sup> **Mustafa İnci ile Sözlü Mülakat** (Haz: Atakan ESEN), 11 Kasım 2014 (**MÜLAKAT-1**).

<sup>442</sup> **a.g.ml.**; Şefika Görgülü Kamçez, Karabey Aydoğan, “*Onlar Anlatıyor*”,**Arifiye Köy Enstitülü Sağlık Memurunun Anıları**, Yeni Kuşak Köy Enstitülüler Derneği Yayınları, İzmir, 2014, s.21.

<sup>443</sup> Güvercin, Aksu, Arda, **a.g.m.**, s.81.



## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### MÜCADELENİN GENİŞLETİLMESİ: “SITMA İLE SAVAŞ”

#### 3.1 Savaş Sonu İtibariyle Sıtmanın Mücadelesinin Genel Durumu

1925 yılında büyük bir kararlılıkla başlatılan ve kısa sürede önemli mesafeler kat edilmesine karşın 1930’lu yılların ortalarından itibaren hız kesen sıtma mücadelesi, İkinci Dünya Savaşı’nın yaratmış olduğu zorlu koşullar altında mevcut durumun daha da kötüye gitmeden muhafaza edilmesine yönelik çabaların ötesine geçememiştir. Özellikle savaşın ortalarına doğru mücadelenin asli unsuru olan kininin tedarikinde yaşanan sıkıntılar, mevsimsel koşulların da etkisiyle yurt genelinde görülen sıtma vakalarının sayısında önemli ölçüde artışa yol açarken 1940 yılında kullanılmaya başlanan sentetik sıtma ilaçları (atebrin vb.) ile deyim yerindeyse kanayan yaraya ancak pansuman yapılabilmıştır.

1945 yılı itibariyle savaşın son demlerine girilirken yaklaşan sıtma mevsiminin mevcut koşulları daha da kötüye götürmemesi amacıyla sıtma mücadelesinin genişletilerek “*olağanüstü sıtma savaşı*”na dönüştürülmesini öngören bir kanun tasarısı hazırlanmıştır. Bu kanun tasarısının gerekçesinde yer alan ifadeler, savaş sonu itibariyle sıtma mücadelesinin genel durumunu en net biçimde ortaya koymaktadır. Buna göre 1925 yılında 331 köy (152.736 nüfus) üzerinden başlatılan çalışmalar, 1944 yılında 37 il, 4.630 köyü (3.600.000 nüfus) kapsayacak şekilde genişletilmiş<sup>444</sup> öte yandan aynı dönem içerisinde ekonomik koşullardaki olumsuzluklara binaen 1925 yılında kişi başına düşen harcama miktarı 63 kuruş iken, bu miktar zamanla 32 kuruşlara kadar inmiş ve 1943 yılında ancak 62 kuruş seviyelerine çıkabilmiştir. Mücadele teşkilatlarının kapsadığı alan bahsedildiği şekilde genişletilirken kadro ve teşkilat yapısı bunun gerisinde kalmış, dolayısıyla zamanla mücadele tam ve fenni usuller dâhilinde yürütülmekten uzaklaşmıştır. 1944 yılı içerisinde 6.800.000 doz sıtma ilacının kullanılması, kesin olmamakla beraber ülkenin en az üçte birinin sıtmadan muzdarip olduğuna delil teşkil ederken, her bir sıtmanın 15 gün iş göremeyeceğinden hareketle söz konusu yıl içerisinde takriben 100 milyon iş günü kaybı ve 300 milyon liralık bir zarar oluşmuştur.<sup>445</sup>

<sup>444</sup> Bkz. HARİTA-1.

<sup>445</sup> “Sıtma ile Olağanüstü Savaş Hakkında Kanun Tasarısı ve Muvakkat Encümen Mazbatası (1/401), S.Sayı:52, s.1,2.

Görüldüğü üzere savaş yıllarının zorlu koşulları, ülkenin her alanını olduğu gibi sıtma mücadelesini de derinden etkilemiş bir yandan mücadele genişletilmeye çalışılırken diğer yandan personel yetersizliği nedeniyle muayene edilen kişi sayısı düşmüş, buna karşın sıtma vakaları Cumhuriyet yıllarının en yüksek seviyelerine çıkmıştır. Sıtma mücadelesinin üç ana saçı ayağından birini oluşturan “sıtmalıkların tedavisi” bu kapsamda sekteye uğrarken mazot ve diğer ensektisit maddelerin temin edilememesi, küçük say mükellefiyeti ve Çeltik Ekim Kanunu’nun uygulamasında karşılaşılan sıkıntılar nedeniyle arazi ıslahatları ve sivrisinek mücadelesinde de hedeflenen noktanın gerisinde kalınmıştır. Böylece 1926’da kabul edilen Sıtma Mücadelesi Kanunu gereğince yürütülen mücadelenin revize edilmesine olan ihtiyaç her yönüyle ortaya çıkmıştır.

Bu ihtiyaca binaen 1945 yılı ve sonrasında yürürlüğe konulan kanunlarla sıtma mücadelesi genişletilerek sıtma savaşına dönüştürülmüş, teknolojik gelişmelere paralel olarak mücadelede kullanılan kimyasal ilaçların çeşitliliği ve etkinliğinin artırılmasıyla da sonunda, sıtmanın tamamen imha edilebileceğine (*eradication*) dair düşüncelerin hâsıl olmasına yol açan yeni bir dönemin kapıları açılmıştır.

### **3.2 Dönem İçerisinde Yapılan Yasal Düzenlemeler**

#### **3.2.1 4707 sayılı Sıtma ile Olağanüstü Savaş Yapılmasına Dair Kanun<sup>446</sup>**

Gerekçesine yukarıda değinildiği üzere, 1945 yılına gelindiğinde yaklaşan sıtma mevsimi, “*yeni yeni zararlar, telâfisi güç durumlar tevhit etmesine mâni olacak*” bazı tedbirlerin alınmasını zorunlu kılmıştır. Bu kapsamda 1945 yılının ilk aylarında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı nezdinde, aralarında İstanbul Üniversitesi Profesörlerinden Dr. Tevfik Sağlam, Dr. Sedat Tavat ve Dr. Muhittin Erel’in de bulunduğu geniş katılımlı bir toplantı icra edilmiştir.<sup>447</sup> Sıtmaya karşı alınacak olan acil önlemler ve aynı zamanda sonraki yıllarda hayata geçirilmesi öngörülen mücadelenin stratejisinin masaya yatırıldığı toplantı sonucunda, üzerinde hem fikir olunan hususları içeren bir kanun taslağı hazırlanarak Meclis’in onayına sunulmuştur.

26 Mart 1945 tarihinde Meclis’te onaylanan ve hemen iki gün sonra *Resmi Gazete*’de yayınlanarak yürürlüğe giren kanun altı bölümden oluşmuştur. Birinci

<sup>446</sup> **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 5967, 28 Mart 1945, s.8437-8438.

<sup>447</sup> **BCA**, 490.01.00.00/107.101.16 (22 Şubat 1945); **BCA**, 30.10.00.00/177.224.05 (31 Ocak 1945).

bölümde yer alan genel hükümler kısmında yurt genelindeki sıtma ile olağanüstü savaşın bu kanunun hükümlerine göre yapılacağı belirtilirken, ikinci bölümde sıtma savaşının hangi yetki dâhilinde ve nasıl bir teşkil ile icra edileceği açıklanmıştır. Buna göre Sıhhat ve İctimai Muavenet Bakanlığı yürütülecek olan olağanüstü sıtma savaşında tek yetkili kılınmış ve olağanüstü savaşın gerektirdiği her türlü tedbiri alması zorunlu koşulmuştur. Bu kapsamda Sıhhi ve İctimai Muavenet Bakanlığı'na tanınan en önemli yetki, ordu birlikleri de dâhil olmak üzere devlette veya özel idareler bünyesinde çalışan sağlık personelinin (eczacılar dâhil) ve gerektiğinde diğer memur ve mensuplarını sıtma savaşında çalıştırabilme yetkisidir. İlgili kurumlarla belirli bir mutabakat çerçevesinde yürütülecek bu görevlendirmelere ilaveten valilerin de savaş bölgelerinde gereken tedbirleri almakla yükümlü olduğu ifade edilmiştir.

Kanunun üçüncü bölümünde sıtmalı alanlarda sürfe üremesine engel olacak tedbirlerin alınması kişi ve kurumların ödevleri arasında gösterilirken 2767 sayılı Sıtma ve Frengi İlaçları Hakkında Kanunda da yer alan sıtma ilaçlarının temin ve dağıtılmasına ilişkin usul ve esaslar tekrardan hatırlatılmıştır.

Kanunun dördüncü bölümü olan “*akçalı hükümler*” de yürütülecek olan sıtma savaşının mali boyutu ele alınmış bu kapsamda sıtma savaşı için bütçeden ayrılacak para, çalışanların ücretleri, ikramiyeleri, hak edişleri hükme bağlanmıştır. Ayrıca yapılacak olan temin faaliyetlerine hız vermek adına sıtma ile olağanüstü savaşta lüzumlu olan ilaç, savaş vasıta ve malzemeleriyle motorlu ve motorsuz nakil vasıtalarının satın alınması, 2490 sayılı Arttırma, Eksiltme ve İhale Kanunu ile 3827 sayılı Nakil Vasıtaları Kanunu'nun ilgili hükümlerinden muaf tutulmuştur.

Kanunun beşinci bölümünde olağanüstü sıtma savaşının icrasında yükümlülüklerini yerine getirmeyenler ile kanuna aykırı olarak sıtma ilaçlarını satan veya sattıranlara çeşitli cezalar tanımlanmıştır. Daha önce çıkartılan kanunlar ile karşılaştırıldığında 4707 sayılı kanundaki cezai müeyyidelerin daha ağır olduğunu söylemek mümkündür.

Kanunun son bölümünde ise olağanüstü sıtma savaşında görev alanların (Sıtma Savaş Genel Başkanı, Muavini, Grup Genel Başkanları, Sıtma Mücadele Başkanları, Müfettişleri, Enstitü Müdürleri, Laboratuar Şefleri, Sıtma Mücadele Tabipleri, Sıtma Sağlık Koruyucuları, Yüksek Mühendisler, Fen Memurları)

seferberlik haricinde askeri hizmetten muaf oldukları ifade edilmiş ve özellikle kanunun hilafında davrananların cezalarının, kanunun yürürlükten kalksa dahi infaz edileceği vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra kanunun aynı yılın Aralık ayı sonu itibariyle yürürlükten kaldırılacağı da hükme bağlanmıştır.

### 3.2.2 4871 sayılı Sıtma Savaşı Kanunu<sup>448</sup>

839 sayılı Sıtma Mücadelesi Kanunu, mücadelenin ilk yıllarında elde edilen başarıda önemli bir yere sahip olsa da özellikle 2. Dünya Savaşı döneminde yaşanan ekonomik sıkıntılar ve buna bağlı olarak sıtma ilaçlarının temininde çekilen güçlükler nedeniyle sıtmanın önlenmesi konusundaki etkinliğini yitirmiştir. Bu kapsamda 1940 yılında yaşanan sıtma salgını, mücadelenin genişletilmesi konusundaki en ciddi uyarılardan birini teşkil ederken 1945 yılında benzer bir durumun yaşanmaması adına 4707 sayılı Sıtma ile Olağanüstü Savaş Yapılmasına Dair Kanun yürürlüğe sokulmuştur. Söz konusu kanunun uygulanması neticesinde olumlu sonuçlar alınmasına karşın yürürlükte kalma süresinin 1945 yılı Aralık ayı sonu itibariyle dolacak olması, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nı yeni bir kanunun hazırlığına sevk etmiş ve bu bağlamda hazırlanan sıtma savaşı hakkında kanun tasarısı, gerekçesiyle birlikte 1 Şubat 1946 tarihinde Meclis'e sunulmuştur.<sup>449</sup>

15 Şubat 1946'da Meclis'te kabul edilen ve 21 Şubat 1946'da *Resmî Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe giren kanunun en belirgin özelliği, 839 sayılı Sıtma Mücadelesi Kanunu ile 4707 sayılı Sıtma ile Olağanüstü Savaş Yapılmasına Dair Kanunu'nun uygulanmasında fayda görülen kısımlarını olduğu gibi içeriyor olmasıdır. Daha önce bu konuda yürürlüğe sokulan diğer kanunlar gibi Sıtma Savaşı Kanunu da Genel Hükümler, Kuruluş ve Yetki, Ödev ve Yasaklar, Akçalı Hükümler, Ceza Hükümleri ve Çeşitli Hükümler başlıkları altında altı bölümden oluşmuştur.

Kanunun birinci bölümünde 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ve Sıtma Savaş Kanunu hükümlerine göre sıtma savaşı yapılacak olan yerlerin tespiti, ilanı ve savaşın yürütülmesine ilişkin sorumluluklar Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na verilmiştir.

<sup>448</sup> T.C. Resmi Gazete, Sayı: 6238, 21 Şubat 1946, s.10153-10155.

<sup>449</sup> Sıtma Savaşı Hakkında Kanun Tasarısı ve Geçici Komisyon Raporu (1/547), S.Sayı: 89, s.1-3.

İkinci bölümde 4707 sayılı kanunda da olduğu gibi Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, savaşın gerektirdiği yerlerde ilgili sağlık teşekküllerini kurmak, personeli yetiştirme amacıyla kurslar açmak, halkın tedavi ve korunmasına yönelik gerekli tedbirleri almakla yetkilendirilmiştir. Aynı bölüm içerisinde Bakanlığın yine bu teşekküllerde tabip, eczacı, sağlık memuru vb. meslek gruplarından çalışanları kullanmaya yetkili olacağı belirtilirken, sağlık koruyucularının statüleriyle ilgili de düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre beş senelik hizmet süresini tamamlayan sağlık koruyucularından, açılan en az üç aylık bir kursu ve kurs sonu imtihanını başarıyla tamamlayanların; beş seneden fazla hizmeti olanların ise amir onayına binaen Devlet Memurları Aylıklarının Tevhit ve Teadülü Hakkındaki Kanun esaslarına göre aylıklı kadroya geçirilmesi karara bağlanmıştır.

Kanunun üçüncü bölümünde sıtma mücadelesini yürütmekle sorumlu olan başta Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı olmak üzere diğer tüm birimlerin ve vatandaşların ödevleri yer alırken yapılması yasak faaliyetlere de açıklama getirilmiştir. Bu kapsamda Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın yönlendirmesiyle tüm resmi ve özel kurumların sıtma ile savaş konusunda gerekli tedbirleri alması istenmiş, mülki amirler ve müfettişler ise söz konusu tedbirleri yakından kovuşturmak ve denetlemekle görevlendirilmişlerdir. 839 sayılı ve 4707 sayılı kanunda yer alan sürfe yuvalarının imha ve kontrolüne ilişkin düzenlemeler bu kanunda da yinelenirken ilave olarak sıtma savaş bölgelerindeki halkın, savaş kurullarınca yapılacak genel muayenelere iştirak etmeleri zorunlu tutulmuştur.

Kanunun dördüncü bölümünde sıtma mevsiminde çalışmalarıyla emsalleri arasında temayüz etmiş kişi ve kurumlara, Sıtma Savaş Bölge Başkanlarının onayıyla bütçenin sıtma savaş gideri tertibinden toplamı beş yüz lirayı geçmemek üzere aynı ya da nakdî yardım yapılabileceği belirtilmiş ve bu konuda Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı yetkilendirilmiştir.

Kanunun uygulanmasında esnasında ihmalleri bulunanlar veya alenen aykırı davrananlara ilişkin ceza hükümleri kanunun beşinci bölümünde yer almıştır. Buna göre kanunun hilafında faaliyet gösteren şahıs, özel ve tüzel kişilere bir haftadan altı aya kadar hapis ve yirmi liradan beş yüz liraya kadar para cezası verilmesi hükme bağlanmıştır. Ayrıca mükerrer olarak kanuna aykırı davrananlar ve sıtma ilaçlarının

teminine ilişkin usulsüzlükleri tespit edilenler hakkında ise kanunda daha ağır cezai müeyyideler tanımlanmıştır.

Kanunun son bölümünde eksik kalan diğer hususlara yer verilmiş ve bu bağlamda;

- Sıtma savaşında görevli personelin, bir önceki kanunda olduğu gibi çalıştıkları süre boyunca genel seferberlik dışında askeri talimlerden ve yedek askerlik hizmetlerinden muaf olacağı,

- Sıtma Savaş Başkanları ve Savaş Tabiplerinin buldukları mahallerde Hıfzıssıhha Meclislerinin tabii üyesi olacakları,

- Sıtma hastalığının halk sağlığını tehdit edici olağanüstü bir durum aldığı bölgelerde gerekli durumlarda Bakanlar Kurulu'ndan alınacak kadrolara dayanılarak memur ve hizmetlilerin kullanılabilmesi bununla birlikte açıktan kullanılacak tabiplere Sağlık Bakanlığı'nın yetkisi dâhilinde altı yüz lirayı geçmemek üzere yolluk ve çalışma ücreti ödeneceği belirtilmiştir.

Kanunun yürürlüğe girmesiyle 839 sayılı Sıtma Mücadelesi Kanunu ve bu kanuna ek 1271 sayılı kanun kaldırılmıştır.

### **3.2.3 5516 sayılı Bataklıkların Kurutulması ve Bundan Elde Edilecek Topraklar Hakkında Kanun<sup>450</sup>**

839 sayılı Sıtma Mücadelesi Kanunu ve devamı niteliğindeki 4871 sayılı Sıtma Savaşı Kanunu, sivrisineklerin üremesi için elverişli koşullar taşıyan su birikintisi, gölcük ve bataklıkların ıslah edilmesine yönelik bir takım düzenlemeler getirirken yerel halka, özel müesseselere, özel idarelere ve muhtelif Bakanlıklara da sorumluluklar yüklemiştir. Bu kapsamda küçük sayı ile ıslahı mümkün olan arazilerin yerel halkın iştiraki ve gerektiğinde özel idarelerin yardımıyla; daha kapsamlı çalışma gerektiren arazilerin ise Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın göstereceği lüzum üzerine Bayındırlık Bakanlığı ve bu alanlardan istifade edenler tarafından ıslah edilmesi karara bağlanmıştır.

Bataklık arazilerin kontrol altına alınması ve mümkünse ıslahı, sıtma mücadelesine yön verenlerin en başından beri üzerinde önemle durdukları bir husus

<sup>450</sup> T.C. Resmi Gazete, Sayı: 7413, 23 Ocak 1950, s.17649-17650.

olmakla birlikte 1930'lu yıllarla başlayan ekonomik sıkıntılara 2. Dünya Savaşı'nın getirdiği zorlukların da eklenmesiyle 1950'li yıllara gelindiğinde ulaşılmak istenen noktanın gerisinde kalınmıştır. Dahası ekonomik sıkıntılarla boğuşan devletin, bütçeden ayırabildiği kısıtlı miktarlar, halk sağlığı için önemli derecede tehdit oluşturan geniş bataklık alanları ıslah konusunda gelecek yıllar adına da herkesi karamsarlığa itmiştir.

İşte bu mevcut durum üzerine 23 Ocak 1950'de *Resmi Gazete*'de yayınlanarak yürürlüğe giren 5516 sayılı kanunun temel motivasyon kaynağı da bataklık alanların ıslahı konusunda devletin üzerindeki yükün özel sektörle paylaşılması olmuştur. Buna göre küçük say ile ıslahı mümkün olmayan ve bağlı bulunduğu köy ve belediyelerce ıslahına talip olunmayan bataklık alanlar, belirli kurallar çerçevesinde özel müteşebbislere verilecek ve söz konusu şahıslar, araziyi ıslah ettikten sonra kendi üzerlerine tescil ettirebileceklerdir. Böylelikle hem halkın sağlığına zarar veren bu sivrisinek yuvalarından kurtulunması hem de bu alanların tarıma açılmasıyla iktisadi açıdan ülkeye katma değer sağlanması hedeflenmiştir.

Meclis görüşmeleri esnasında kurutmak yerine arazinin sömürülmesi<sup>451</sup> veya memleket dâhilinde üretilecek yerli D.D.T ile ilaçlaması alternatifleri de dile getirilmiş<sup>452</sup>, yapılan son düzenlemelerden sonra kanun nihai halini alarak yürürlüğe konulmuştur. Kanuna göre bataklık alanların kurutulması ve buralardan elde edilecek toprakların değerlendirilmesi genel itibariyle şu esaslar dâhilinde yürütülecektir:

a. Müteşebbisin, devlete ait olan veya hazinenin, katma ve özel bütçeli daire ve müesseselerin mülkiyetinde bulunan bataklık, göl ve su birikintilerinin kurutulması ile ilgili valiliğe verdiği dilekçe, valilik tarafından söz konusu mahalde bulunan köy veya belediyelere bildirilecek ve üç ay süre ile gazete ve mahalli adetlere göre ilan edilecektir. Bu süre içinde köy ve belediyede bu bölgeleri kurutmaya istekli çıkmazsa ve bu alanların küçük say mükellefiyetiyle

---

<sup>451</sup> İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu tarafından, yabancı dildeki "*bonification integral*" kelimesinin anlamsal karşılığı olarak gösterilen "*arazinin sömürülmesi*, İtalyan örneğinden esinlenerek arazinin kıymetlendirilmesi manasına gelmektedir. Buna göre bataklık arazi kurutulmak yerine sağlık mühendislerine emanet edilmeli ve bunların yapacakları tetkiklere göre arazinin nasıl değerlendirileceğine karar verilmelidir. Baltacıoğlu'na göre söz konusu arazileri, arazinin niteliği ve buna göre yapılacak düzenlemelerle ticari veya sosyal cazibe merkezleri haline getirmek mümkündür.

<sup>452</sup> **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem 8, Toplantı 29, Cilt 23 (13.01.1950), s.180-189.

yapılamayacağı anlaşılırsa valiliğin tebligatı üzerine dilekçe sahipleri on beş gün içerisinde projelerini hazırlayarak valiliğe teslim edecektir.

b. Valiliğe teslim edilen projeler Bayındırlık Bakanlığına gönderilecek ve Bakanlığın en geç iki ay içerisinde vereceği mütalaa, projeye birlikte Vali'nin başkanlığında toplanacak komisyonda değerlendirilecek ve uygun görüldüğü takdirde müteşebbise gerekli izin verilecektir. Kurutma işine ilgili köy veya belediyece talip olduğu takdirde projeler onlar adına Bayındırlık Bakanlığı'nca hazırlanacaktır.

c. Kurutma işlemine ilişkin gerekli izni alan müteşebbis daha sonra kati proje ve diğer planlarla birlikte ilgili evrakı hazırlayarak valilik kanalıyla Bayındırlık Bakanlığına gönderecek ve nihai mütalaaaya göre ildeki komisyonla müteşebbis arasında sözleşme akdi imzalanacaktır.

ç. Müteşebbis iş akdi ve kanunun diğer maddelerinde yer alan diğer yükümlülüklerini yerine getirdiğinde kurutulan arazinin tapusunu üzerine alacaktır.

Arazi kurutma işini üstlenenlere kurutma işlemi sonrası arazinin aynı şekilde idamesine yönelik olarak bakım, onarım ve temizleme yükümlülüğü de getiren kanuna, 23 Haziran 1952'de yürürlüğe giren 5963 sayılı kanun ile bazı değişiklikler getirilmiş<sup>453</sup> bu kapsamda küçük say ile ıslahı mümkün olmayan arazilerin devlet eliyle ıslah edilip edilemeyeceğine dair Başbakanlık mütalaaasının alınması, kurutma işinin istekliler arasında hükümete en fazla araziye terk etmeyi kabul edene verilmesi gibi kamu yararına bazı düzenlemeler hayata geçirilmiştir.

### **3.3 Sıtmayla Mücadele Amaçlı Yapılan Çalışmalar**

1945 yılı ile başlayan ve 1956 yılında son bulan "sıtma savaşı" periyodu, sıtmanın tedavi edilmesi ve bu hastalığa yol açan unsurların olabildiğince kontrol altında tutulmasını öngören 32 yıllık sıtma önleme çalışmalarının son evresidir. İleride de değinileceği üzere bu evreden sonra dünya üzerindeki gelişmelere paralel olarak strateji değişikliğine gidilmiş ve sıtmanın önlenmesi/kontrol altında tutulması yerine "imha"sını esas alan yeni bir dönem başlamıştır. Bu kapsamda gerek sıtma önleme çalışmalarının son evresi olması gerekse de yeni strateji yolunda önemli adımların atıldığı bir geçiş periyodu özelliğine haiz olması nedeniyle önemlidir.

<sup>453</sup> T.C. Resmi Gazete, Sayı: 8142, 23 Haziran 1952, s.3980-3981.



Bu evreyi doğru analiz etmek ve sonrasında yaşanan köklü değişiklikleri anlamlandırmak adına süreç içerisinde ön plana çıkan gelişmelere öncelik verecek olursak ilk değinilecek husus, 4707 ve devamında 4871 sayılı kanunların kabulüdür. Bilindiği üzere 1926 yılında kabul edilen ve sıtma mücadelesini yasal zemine oturtan 839 sayılı Sıtma Mücadelesi Kanunu, özellikle yürürlüğe konulduğu ilk yıllarda önemli işlerin başarılmasına katkı sağlasa da 2.Dünya Savaşı döneminde yetersiz kalmış böylece revize edilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaca binaen 1945 yılında kabul edilen ve aynı yılın Aralık ayı sonuna kadar yürürlükte kalan 4707 sayılı kanun ile sıtma mücadelesi ödenek, personel ve malzeme temini bakımından desteklenmiş, kanuna aykırı davrananlara verilecek olan cezalar ağırlaştırılmış böylece “mücadele” genişletilerek “savaş”a evrilmiştir. Alınan bu tedbirler sayesinde bir sene evvel 19 mücadele bölgesinde 3.650.088 olan kontrol altındaki nüfus, bir sene sonra 43 bölgede 7.549.280 kişiye ulaşmış<sup>454</sup>, aynı zamanda sıtma vakalarında da gözle görülür bir azalma oluşmuştur. Söz konusu gelişmelerden duyulan memnuniyet üzerine hükümet harekete geçerek “olağanüstü” tedbirler içeren 4707 sayılı kanunun devamı niteliğindeki 4871 sayılı kanunu 1946 yılında yürürlüğe sokmuş böylece gelecek yıllarda uygulayacağı ana stratejiyi şekillendirmiştir. Aynı yıl içerisinde ayrıca 4862 sayılı yasa ile bu stratejiyi doğru şekilde yönetmekle görevli Sıtma Savaşı Genel Müdürlüğü kurulmuştur.<sup>455</sup>

Dönem içerisinde öne çıkan ve sonraki yıllara da sıtma mücadelesi adına damga vuracak olan bir diğer gelişme D.D.T'nin (Dichloro-Diphenyl-Trichloroethane) kullanılmaya başlanmasıdır. İlk kez 1939 yılında Colorado patates böceğini öldürmek amacıyla denenilen ve elde edilen başarı sayesinde zamanla sıtma, tifüs gibi haşere kaynaklı hastalıklara karşı mücadelenin asli unsuru haline gelen D.D.T, İkinci Dünya Savaşı esnasında özellikle Güney Pasifik'teki Amerikan askerlerinin en büyük destekçisi olmuştur.<sup>456</sup> Ülkemizde ilk defa 1946 yılında denemelerine başlanan D.D.T, müteakip yıllarda atebrin ile birlikte sıtma mücadelesinin en önemli enstrümanı olarak kendisine yer edinirken 1950'li yılların ortalarına doğru sıtma vakalarının %5 seviyelerinin altına çekilmesinde ve sıtmanın

---

<sup>454</sup> Bkz. **HARİTA-2**.

<sup>455</sup> Ünsal, Eren, Benli, **a.g.e.**, s.29.

<sup>456</sup> Nikiforuk, **a.g.e.**, 44, 45.

tamamen “imha” edilebileceğine dair düşüncenin hâsıl olmasında en büyük rolü oynamıştır.

Genişletilmiş mücadele sahaları, takviye edilmiş personel ve malzeme olanaklarıyla 1956 yılına kadar süren “sıtma savaşı” periyodunun öne çıkan son gelişmesi ise 1948 yılı ve sonrasında Amerika Birleşik Devletleri tarafından yapılan yardımlardır. Bilindiği üzere 2. Dünya Savaşı sonrası Avrupa, başta maddi olmak üzere her anlamda çöküşe girerken Sovyetler Birliği ve komünizm yükselişe geçmiş, bu durum karşısında da köklü ticari bağlantılarının bulunduğu Avrupa ve bunlara ait sömürge devletlerin geleceğine sahip çıkma adına Amerika Birleşik Devletleri, Truman Doktrini ile kıtasından çıkararak Sovyetler Birliği’nin karşısında ikinci bir dünya gücü olarak yerini almıştır.

Bu çerçevede ilk olarak Amerika Birleşik Devletleri ile Türkiye arasında 12 Temmuz 1947’de “Türkiye’ye Yapılacak Yardım Hakkında Anlaşma” imzalanmış ve böylelikle askeri yardımın kapısı açılmış, müteakiben de Marshall yardımlarıyla ülkeye ekonomik destek sağlanmaya çalışılmıştır.<sup>457</sup> Amerika Dışişleri Bakanı George Marshall tarafından hazırlanıldığı için onun adıyla anılan bu plan, ev sahibi ülke tarafından doldurulan sualnameler ve yerinde inceleme ziyaretlerine binaen öncelikli olarak ekonomik kalkınma yaratacak sahalara kaynak aktarımını esas almış, sonra da zamanla yelpaze genişletilmiştir.

Marshall Planı Sağlık Broşürü’nün içerisinde yer alan “*sıtma savaşında halkla hükümetin işbirliği yapması iyidir; amma, milletler de birbirleriyle işbirliği yapmaya mecburdurlar. Ancak bu suretle sıtmanın kökü kesilebilir*”<sup>458</sup> ifadelerinin paralelinde 1950 yılında yapılan anlaşma gereğince 1951, 1952 ve 1953 yıllarında kullanılmak üzere toplam 7.668.809,12 liralık sıtma savaş malzemesi temin edilmiş, bu malzemelerin sıkı bir program ile tatbik edilmesiyle de 1953 yılı sonunda dalaklı yüzdesi 1,4’e, pozitif kan yüzdesi ise 2,43’e inmiştir.<sup>459</sup>

---

<sup>457</sup> Mehmet Gönübol, A.Halûk Ülman, A.Suat Bilge, Duygu Sezer, “*Türkiye’nin Ekonomik İlişkileri*”, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:407, Cilt 1, Ankara, 1977, s. 457-466.

<sup>458</sup> **Sıtma Savaşı**, Marşal Planı-Sağlık Broşürü No:2, Doğu Matbaası, Ankara, 1931, s.15-16.

<sup>459</sup> Tekeli, İlkin, **a.g.e.**, s.157; Yusuf Tunca, **Tıbbi İstatistik Yıllığı (1956-1959)**, Gürsoy Basımevi, Ankara, 1961, s. 50-54.

1951 Devresi			
Cinsi	Miktarı	Bedeli	
		Dolar	Türk Lirası
D.D.T	438 ton	577.551,69	1.617.144,73
Muhallil ve emulsif maddeler	187.440 lt.	45.818,27	128.291,16
Pulverizatör ve yedek parçalar	1.440 adet	30.103,18	84.288,90
Motorlu nakil vasıtaları	65 adet	116.350,24	325.780,67
Projeksiyon cihazı	1 adet	1.088,00	3.046,40
<b>Yekûn</b>		<b>770.911,38</b>	<b>2.158.551,86</b>
1952 Devresi			
D.D.T	766 ton	825.787,23	1.617.144,73
Muhallil ve emulsif maddeler	741.739 lt.	233.356,33	128.291,16
Pulverizatör ve yedek parçalar	1.000 adet	32.928,24	84.288,90
Motorlu nakil vasıtaları	53 adet	103.984,17	325.780,67
<b>Yekûn</b>		<b>1.198.055,97</b>	<b>3.362.956,72</b>
1953 Devresi			
D.D.T	916 ton	528.272,75	1.617.144,73
Muhallil ve emulsif maddeler	619.246 lt.	217.428,67	128.291,16
Pulverizatör ve yedek parçalar	1.000 adet	21.191,63	84.288,90
<b>Yekûn</b>		<b>776.893,05</b>	<b>2.147.300,54</b>

**Tablo-9** Marshall Yardımından Sağlanan Malzemenin Cins ve Miktarı (1951-1953)<sup>460</sup>

Tablo-9'daki veriler incelendiğinde de görüleceği üzere sıtma savaşı konusundaki dış yardımların ana kalemlerini D.D.T ve diğer kimyevi malzemeler teşkil ederken bu malzemelerin yıllara sari olarak yapılan tahsis planlamasının sıtma savaş bölgelerindeki genişlemeyle paralellik gösterdiğini söylemek mümkündür. Bu gelişmelerin ışığında, sıtma ile savaş amacıyla yapılan çalışmalar daha önce olduğu gibi iki başlık altında sunulmuştur:

### 3.3.1 Sıtmanın Tedavisi ve Yayılımının Engellenmesine Yönelik Çalışmalar

#### a. Adana Mıntıkası

Sıtma savaşına Adana'da büyük bir hazla başlanmış ve 1945 yılı içerisinde Adana'nın Kadıköyü'nde ve Ceyhan'da işçiler için 25 yataklı birer gezici hastane kurulmuş, sıtma enstitüsü memurlarının köy ziyaretleri ise ayda ikiden dörde çıkarılmıştır <sup>461</sup> Ayrıca aynı sene içerisinde Mersin Halkevinde Dr. Tahsin Soylu

<sup>460</sup> Tunca, a.g.e., s.53.

<sup>461</sup> "Adana'da Sıtma Savaşı", **Ulus**, 17 Haziran 1945; Tuğba Korhan, "Çukurova Bölgesi'nde Görülen Sıtma Salgınlarının Tarihçesi", **Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma** (Edt: Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara, 2017, s.613.

tarafından sıtma savaşı konulu konferans gerçekleştirilirken<sup>462</sup> çeltik ekiminin sıtma savaşını sekteye uğratması üzerine Çukurova’da 1946 yılı için çeltik ekimi yapılmamasına karar verilmiştir.<sup>463</sup>

### **b. Ankara Mıntıkası**

Ankara mıntıkasında özellikle Merkez ve komşu vilayetlere bağlı köylerde yoğun bir şekilde sıtma savaşı çalışmaları sürdürülmüştür. Bunun yanı sıra dönem içerisinde Ankara Radyosu’nun yayın akışında belirli periyotlarla sıtmaya yönelik bilgilendirici konuşmaların yapıldığı görülmektedir.<sup>464</sup> 1947 yılına gelindiğinde Ankara köylerinde artık sıtmaya rastlanmadığına dair haberler gazete sütunlarında yer almaya başlamıştır.<sup>465</sup>

### **c. Aydın Mıntıkası**

Dönem içerisinde Aydın Merkez’de, sıtma savaşında kullanılmak üzere 25 yataklı bir seyyar hastane açılmıştır.<sup>466</sup>

### **ç. İstanbul Mıntıkası**

Sıtma savaşı ilan edilir edilmez en yoğun çalışmaların yapıldığı illerden birincisi belki de İstanbul olmuştur. 31 Mart 1945 tarihinde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı’nın emriyle bütün İstanbul, sıtma mücadele mıntikasına dâhil edilmiş bu kapsamda İstanbul’da 11 kazada ve 114 köyde sıtma ve sivrisinek mücadelesi başlamıştır. Sıtmaların tedavisi için her kazada 1 ev olmak üzere 11 muayene evi açılmış, sürfe mücadelesi için şehir 8 daireye ayrılmış ve her dairenin bulunduğu mıntıkada kendisine bağlı muhtelif şubeler kurulmuştur. Ayrıca sıtma savaşında çalıştırılmak üzere 14 doktor ve 94 memur ataması yapılmıştır.<sup>467</sup> Aynı yılın sadece Haziran ayı içerisinde Mücadele Başkanlığı tarafından 119 köyde, 30.163 kişi muayene edilmiş, 2.948’i sıtmalılı bulunarak tedavi altına alınmıştır.<sup>468</sup>

4707 sayılı kanun, sıtma savaşı konusunda özellikle mülki amirlere geniş yetki ve sorumluluklar vermiş bu kapsamda yurt genelinde olduğu gibi İstanbul’da da bu

<sup>462</sup> “Mersin Halkevinde Köylü Gecesi”, **Ulus**, 04 Mayıs 1945.

<sup>463</sup> “Çukurova’da Çeltik Ekimi Yapılmayacak”, **Ulus**, 5 Eylül 1945.

<sup>464</sup> “Ankara Radyosu Bugünkü Programı”, **Akşam**, 5 Mayıs, 1945.

<sup>465</sup> “Ankara Köylerinde Sıtmaya Rastlanmıyor”, **Akşam**, 7 Temmuz 1947.

<sup>466</sup> “Aydın’da Seyyar Sıtma Hastanesi”, **Akşam**, 04 Haziran 1945.

<sup>467</sup> “Hıfzıssıhha Meclisi Dün Toplandı”, **Akşam**, 9 Mayıs 1945.

<sup>468</sup> “Vilayette Aylık Toplantı”, **Akşam**, 7 Temmuz 1945.

şahısların bilfiil sıtmanın önlenmesi konusunda ciddi bir mesai harcadığı görülmüştür. Yapmış oldukları çalışmalarda başarı gösterenler yine aynı kanunun ilgili maddelerince Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından ikramiye ile ödüllendirilmişlerdir.<sup>469</sup>

1947 yılından itibaren, uçakların sıtma savaşında kullanılmasıyla ilgili gazete sütunlarında oldukça fazla haberin yer aldığı görülürken aynı yıl içerisinde Çekmece Bataklıkları'nın ilaçlanmasında söz konusu vasıtaların kullanılması dikkat çekmiştir.<sup>470</sup> İstanbul'da dört koldan yapılan mücadelenin semeresi kısa süre içerisinde alınmış ve halkın memnuniyet düzeyi en üst seviyelere ulaşmıştır. Bununla birlikte geçmişte yaşananların bir daha yaşanmaması adına başta yazılı basın olmak üzere herkes teyakkuzdadır. 1951 yılında bazı bölgelerde sıtma vakalarında artış görülmesi üzerine gazete köşesinde yer alan şu ifadeler bunun en güzel örneğidir: "...”Bir nesil evvel: Ah! Erenköy tarafları ne güzeldir ama sivrisinekten oturulmaz! denirdi”. Hakikatten de güneş battı mıydı, bir vızıltı başlardı. Geceleyin cibinlikler etrafında binlerce sinek kaynaşırdı. Bu nesil İstanbul’u o dertten kurtardı. Şimdi melun haşarat tekrar başlarsa çok üzülürüz”.<sup>471</sup>

#### **d. Kocaeli Mıntıkası**

1945 yılı içerisinde sağlık memurları ev ev gezerek birikinti suları gidermiş ve mazot dağıtmıştır. Ayrıca sıtma mücadele başkanlığı emrine 25 yataklı bir hastane verilmiştir.<sup>472</sup>

#### **e. Bursa-Balıkesir Mıntıkası**

1945 yılı Mayıs ayı içerisinde Mustafakemalpaşa'da 418 sıtmalılı tedavi edilmiş, 5.529 atebrin dağıtılmış; Yenişehir'de ise 688 sıtmalılı tedavi edilerek 11.340 atebrin dağıtılmıştır.<sup>473</sup>

#### **f. Konya Mıntıkası**

4707 sayılı kanunun kabulünden sonra bölgedeki sıtma savaş çalışmalara büyük bir hızla başlanmış<sup>474</sup>, Akşehir Şubesi tarafından 1.733 sıtmalılı hasta muayene

<sup>469</sup> “Sıtma Savaşı”, **Tanin**, 9 Kasım 1945.

<sup>470</sup> “Uçakla Sivrisinek Mücadelesi” **Akşam**, 13 Haziran 1947.

<sup>471</sup> “Sivrisineği Hatırlatmayalım”, **Akşam**, 7 Ağustos 1945.

<sup>472</sup> “İzmit’te Sıtma Savaşına Hız Verildi”, **Ulus**, 13 Mayıs 1945.

<sup>473</sup> “Mustafakemalpaşa’da Sıtmayla Savaş”, **Ulus**, 10 Haziran 1945.

edilmiş, 1.325'i tedaviye alınmış bu kapsamda 23.611 komprime atebrin ve 500 komprime kinin verilmiştir.<sup>475</sup>

### **g. Yurt genelinde yapılan çalışmalar ve yaşanan diğer gelişmeler**

4707 sayılı Sıtma ile Olağanüstü Savaş Yapılması Hakkında Kanun yürürlüğe girdikten sonra hükümetin beklentisi kanunun öncelikli olarak devlet kademesi ve parti teşkilatları tarafından benimsenmesi olmuştur. Bu kapsamda Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nden Halkodası ve Halkevleri Başkanlıkları'na gönderilen 19 Nisan 1945 tarihli yazıyla sıtmaya karşı gerçekleştirilecek olan olağanüstü savaş konusunda destek beklentileri iletilmiştir.<sup>476</sup>

*“Sıtma, cemiyetimizin korkunç bir düşmanıdır. Yazık ki, yurdumuz bu düşmanla kaplı, yurttaşlarımızın çoğu bununla muzdariptir. Sıtma, karşı durulmazsa bir milleti kökünden sarsarak kırıp geçirebilir”.*

*Türk milletini, her tehlikeye karşı olduğu kadar, bu afetin de ezici kahrından kurtarmak, korumak bugünkü neslin esaslı davası olmuştur. 28.3.1945 tarihinde yürürlüğe giren Sıtma ile Olağanüstü Savaş Hakkındaki Kanun, bu dava uğrunda, Hükümetle halkın yapacağı işbirliğini, dayanışmayı tanzim eden bir rehberdir.*

*Halkevleri ve Halkodalarımızın da bütün imkân ve vasıtaları ile bu savaşa katılarak hükümetle birlikte, millet hizmeti emrinde bulunmaları bir vazifedir. Daha açık deyimle, sıtmayı yok etmek ve sağlığından emin bir millet yaratmak için Hükümetle halkın birlikte hareket etmeleri, zafere ulaşmanın tek yoludur. Bu yolda Halkevlerimizle Halkodalarımızın yüksek bir ruh ve anlayışla çalışacaklarından emin bulunuyoruz.*

*Güven duygularımı sunar, gözlerinizden öperim.*

Kanunun yürürlüğe girmesini müteakip Bakanlar Kurulu kararıyla 53 il sıtma savaş bölgesi ilan edilmiş<sup>477</sup>, sıtma ile olağanüstü savaşta çalıştırılacaklara ait cetvelde yazılı kadrolar ise kabul edilmiştir :<sup>478</sup>

Bakanlar Kurulu kararıyla sıtma savaş mıntıklarına dâhil edilen Urfa'da 1945 yılı içerisinde 43 kişi kurslarını bitirerek çalışmalarına başlamış, ilin ilçe, bucak ve

---

<sup>474</sup> “Konya’da Sıtma Savaşı”, **Ulus**, 03.Mayıs 1945.

<sup>475</sup> “Akşehir’de Olağanüstü Sıtma Savaşı”, **Ulus**, 7 Temmuz 1945.

<sup>476</sup> **BCA**, 490.01.00.00/5.26.11 (19 Nisan 1945).

<sup>477</sup> **BCA**, 30.18.01.02/107.106.17 (29 Mart 1945) (**BELGE-4**).

<sup>478</sup> **BCA**, 30.18.01.02/107.106.18 (29 Mart 1945) (**BELGE-5**).

köylerinde tarama çalışmaları yapılarak bütün yurttaşlar tedavi altına alınmaya başlamıştır.<sup>479</sup> Yine aynı yıl içerisinde Elbistan'a ataması çıkan doktorlar, Haziran ayı itibariyle şehre intikal etmiş ve hazırlıklara başlamışlardır.<sup>480</sup>

Sıtmaya karşı verilen savaşın başarıya ulaşması için kanunda yazılı esaslara riayet edilmesi, bu dönem oldukça önemsenmiş özellikle daha önceden de yapılmasına karşın herhangi bir yaptırım uygulanmayan sorumsuz davranışlar adli mercilere intikal ettirilmiştir. Bu kapsamda 1945 yılı içerisinde Kayabaşında oturan iki kişinin daha önce de uyarılmalarına rağmen kerpiç yapmak üzere açtıkları çukuru doldurmadıkları ve bu yüzden dava edildikleri haberi basına yansımıştır.<sup>481</sup> Buna karşın kanunun kendilerine verdiği yetki ve sorumluluğu doğru şekilde kullananlar, diğer mıntikalarda olduğu gibi İzmir'de de karşılıksız bırakılmamış, 1945 yılı içerisinde Olağanüstü Sıtma Savaşında gösterdikleri başarıdan dolayı Vali Selim Gündoğan ile Sıtma Mücadele Başkanı, sıtma mücadele doktorları, Söke ve Nazilli Kaymakamlarıyla, Belediye Başkanları Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na bir ve ikişer aylık ikramiyeler ile mükâfatlandırılmıştır.<sup>482</sup>

1946 yılında sağlık teşkilatlarının dağınlıklığını gidermek ve bu teşkilatlar tarafından verilen hizmetlere düzenleme getirmek amacıyla Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından Birinci On Yıllık Sağlık Planı hazırlanmıştır. Koruyucu hekimliğin ve bölgesel bazlı sağlık teşkilatlanmasının ön plana çıkartıldığı plan<sup>483</sup>, başta sıtma olmak üzere diğer toplumsal hastalıklarla mücadele konusunda da önemli detaylar içermiş fakat gerek iktisadi sebepler gerekse de yeterli siyasi destek görmemesinden dolayı uygulama safhasına geçilememiştir.<sup>484</sup> Bununla birlikte planın, ileriki yıllarda yurt genelinde yaygınlaşacak olan koruyucu ve tedavi edici hizmetlerin bir arada yürütüldüğü sağlık merkezlerinin artırılması projesine fikri anlamda katkı sağladığını söylemek mümkündür.

1947 yılına gelindiğinde artık 2. Dünya Savaşı'nın olumsuz etkileri yavaş yavaş atlatılmaya başlanmış, özellikle mücadelede kullanılan ilaç ve kimyasalların

<sup>479</sup> "Urfa'da Sıtma Savaşı İyi Sonuçlar Veriyor", **Ulus**, 5 Temmuz 1945.

<sup>480</sup> "Elbistan Dış Hekimi İstiyor", **Ulus**, 9 Haziran 1945..

<sup>481</sup> "Sıtma Savaşını Baltalayan İki Kişi Mahkemede", **Ulus**, 15 Haziran 1945.

<sup>482</sup> "Olağanüstü Sıtma Savaşında Başarı Gösterenler", **Ulus**, 3 Kasım 1945.

<sup>483</sup> **Birinci On Yıllık Sağlık Planı**, (Haz: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı), Ar Basımevi, Ankara, 1946, s.49-55.

<sup>484</sup> Aydın, **a.g.e.**, s.62.

tedarikindeki sorunlar önemli ölçüde giderilmiştir. Yıl içerisinde mücadeleye daha bol ilaçla devam edileceği bizzat Başbakan tarafından açıklanırken<sup>485</sup> bu dönem basında sıkça övgüye mazhar olan uçakların da mücadele kapsamında kullanılacağı istihbaratı alınmıştır.<sup>486</sup> Aynı yıl içerisinde Zonguldak'ta savaşa tabi 330 köyün 2/3'ünde muayenelerin yapıldığı, geri kalanların muayenelerin ise Aralık ayına kadar tamamlanmış olacağı ifade edilmiştir.<sup>487</sup> Yine İskenderun da ise savaşa dâhil 35 köyde 9582 vatandaş muayene edilmiş, bunlardan 7861'inde sıtma bulunarak tedavi altına alınmıştır.<sup>488</sup>

1948 yılı yurt genelinde aşırı yağışlı geçmiş ve buna bağlı su baskınları nedeniyle savaşın şiddetlendirilmesine yönelik tedbirler alınmıştır. Bu kapsamda savaş kurullarına köy, kasaba ve şehirlerde en ufak vakalara reaksiyon göstermeleri, bataklık ve durgun suların D.D.T ve Paris Yeşili ile ilaçlanmaları konusunda talimat verilmiş, halk, atebrin kullanmaya davet edilmiştir.<sup>489</sup> 1948 yılının sonlarına yaklaşıırken yurt genelindeki 12.543 köyde 6.403.475 nüfusun sıtma savaşı kapsamına alındığı bilgisi basında yer alırken<sup>490</sup> Sarkışla'da senelerden beri sürüp giden sıtmanın Dr. Sabri Dinçer'in devamlı çalışmalarıyla kökünden temizlendiği ifade edilmiştir.<sup>491</sup>

Sıtmaya karşı mücadele son gelişmelerin takip edilmesi ve uluslararası toplantılara katılım sağlanması konusundaki hassasiyet bu dönem de devam etmiş 10-18 Mayıs 1948 tarihleri arasında Washington/A.B.D'de toplanacak olan "Sıcak Memleketler Tıbbî ve Malarya Dördüncü Milletlerarası Kongresi"ne o esnada North Carolina Üniversitesi'nde ihtisas yapmakta olan Ankara Sıtma Savaş Bölgesi Laboratuvar Şefi Dr. Ata Ünal görevlendirilmiştir.<sup>492</sup> Yine bu yıllarda ülkede pek çok sayıda yabancı konuk ağırlanmış, özellikle Birleşmiş Milletler Sağlık Teşkilatı ve Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü bünyesinde çalışan uzmanlar belirli periyotlarla başta sıtma olmak üzere ülke çapında görülen salgın hastalıklara ilişkin inceleme yürütmüşlerdir. Bu kapsamda 1948 yılı içerisinde Türkiye'ye gelen ve

<sup>485</sup> "Başbakan'ın Dün Geceki Nutku", **Akşam**, 15 Şubat 1947.

<sup>486</sup> "Sıtma Mücadelesi", **Akşam**, 17 Mart 1947.

<sup>487</sup> "Zonguldak'ta Halka D.D.T Serpiliyor", **Ulus**, 17 Kasım 1947.

<sup>488</sup> "İskenderun Şehri Hızla İlerliyor", **Akşam**, 13 Eylül 1948.

<sup>489</sup> "Sıtma Savaşı", **Akşam**, 7 Haziran 1948.

<sup>490</sup> "Sıtma Savaşı", **Akşam**, 9 Aralık 1948.

<sup>491</sup> "Şarkışla Sıtmadan Kurtuldu", **Ulus**, 12 Aralık 1948.

<sup>492</sup> **BCA**, 30.18.01.02/116.30.3 (5 Mayıs 1945).



yurdun çeşitli bölgelerinde bir aylık inceleme gezisi gerçekleştiren BM Sağlık Teşkilatı üyelerinden Dr. Vire, basına yapmış olduğu beyanatta sıtmanın kontrol altında olduğunu fakat parazit membarları tamamen yok edilmedikçe mücadelenin gevşetilmemesi gerektiğinin altını çizmiştir.<sup>493</sup>

Başarılı çalışmaların ödüllendirilmesine 1949 yılında da devam edilmiş bu doğrultuda Diyarbakır Valisi Kemal Hadımlı, Konya Valisi Şefik Refik Soyer, Kütahya Valisi Fuat Kadıoğlu, Aydın Valisi Etem Yetkiner, Balıkesir Valisi Ziya Tekeli, Bolu Valisi Nihat Danışman, Eskişehir Valisi Ahmet Kınık, Maraş Valisi Nurettin Özçöbek ve Gaziantep Valisi İhsan Ecemiş Bakanlar Kurulu'nun 23.03.1950 tarihli kararıyla birer takdirname ile taltif edilmişlerdir.<sup>494</sup>

1950 yılı sıtma savaşı açısından önemli bir yıl olmuştur. Zira Marshall yardımları kapsamında sonraki üç sene zarfında temin edilecek olan sıtma savaş malzemelerine ilişkin anlaşmanın o yıl içerisinde gerçekleştirileceği duyurulmuş ve bu nedenle ülke, İktisadi İşbirliği Komitesi'nden çok sayıda ziyaretçiye ev sahipliği yapmıştır. Bu kapsamda yıl içerisinde 1 haftalık bir ziyaret gerçekleştiren İktisadi İşbirliği Komitesi'nin Yunanistan'daki şefi Dr. Hedley, Amerika Birleşik Devletleri tarafından yeterli destek gördüğü takdirde Türkiye'deki sıtma davasının 3 sene içinde halledilebileceğini ifade etmiştir.<sup>495</sup> Yine aynı yıl Türkiye'de verem ve sıtma hastalıkları ile yapılmakta olan mücadeleleri yakından tetkik etmek üzere İktisadi İşbirliği Komitesi'nin tavsiyesi üzerine İstanbul'a gelen Dr. Kratz<sup>496</sup>, şehirde yapmış olduğu 10 günlük incelemenin neticesinde vermiş olduğu beyanatta Marshall yardımları kapsamında temin edilecek malzemenin 1951 Mart'ında İstanbul'a geleceğini belirtmiş ve Nisan'da ise tam bir mücadeleye girişilmesi yönündeki temennisini dile getirmiştir.<sup>497</sup>

1950 yılı içerisinde katılımcıları arasında Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Tarım Bakanı'nın da bulunduğu Sıtma Savaş Başkanları toplantısı icra edilerek sıtma savaşına ilişkin muhtelif konular gözden geçirilmiştir. Toplantı sonucunda bölgelerin o günkü ihtiyaçlarına yetecek motorlu vasıtaların temin edilmesi, kırtasiye işlerinin

<sup>493</sup> "Türkiye'de Sıtma Kontrol Altında", **Ulus**, 13 Aralık 1948.

<sup>494</sup> **BCA**, 30.18.01.02/122.29.1 (23 Mart 1950).

<sup>495</sup> "Sıtma Savaşı", **Vakit**, 14 Mayıs 1950.

<sup>496</sup> "Dr. Kratz Geldi", **Ulus**, 13 Kasım 1950.

<sup>497</sup> "Sıtma Savaşı için Marshall Yardımı", **Akşam**, 23 Kasım 1950.

azaltılarak mümkün olduğu kadar basitleştirilmesi, D.D.T püskürtmelerinin ön plana alınması ve mesainin hızlandırılması kararları alınmıştır. Yine bu toplantıda 1951 çalışma programı hazırlanırken dikkat çeken bir diğer husus 3039 sayılı Çeltik Ekim Kanunu'nun o günkü ihtiyaçları karşılamadığının ve revize edilmesine ihtiyaç duyulduğunun ifade edilmesidir.<sup>498</sup>

1951 yılı ve sonrasında yurt genelinde seyrekleşen sıtma vakalarına paralel olarak gazetelerde de artık sıtma haberlerinin eskisi kadar yer almadığı görülmektedir. Sıtmanın yerini trahom, verem gibi hastalıklar alırken muhtelif zamanlarda gazeteciler tarafından gerçekleştirilen yurt gezilerinde vaktiyle sıtmalı mıntikalarda karşılaşılan soluk benizli, şiş karınlı çocuklara bu defa rastlanmadığı büyük bir memnuniyetle ifade edilmiştir.<sup>499</sup> Öte yandan nadir olmakla birlikte sonraki yıllarda yapılan sıtma vakalarına ilişkin haberlerin ekseriyeti çeltik ekim faaliyetlerinin düzensizliği ile ilişkili olmuştur.<sup>500</sup>

Bu bağlamda 1945-1956 yılları arasında sıtmanın tedavisi ve yayılımının önlenmesi amacıyla yapılan çalışmaların özeti aşağıdaki tablolarda yer almaktadır:

Yıl	Köy	Kontrol Altındaki Nüfus	Genel Muayene	Dalaklı Sayısı	Dalaklı Yüzdesi	Kan Muayenesi	Pozitif Kan	Pozitif Kan Yüzdesi
1945	16.934	7.549.280	5.552.487	---	---	63.219	16.739	26,48
1946	13.285	6.032.573	4.709.028	1.221.993	25,95	51.329	10.373	20,20
1947	13.317	6.036.073	4.469.398	884.941	19,8	29.833	5.979	20,04
1948	12.543	6.403.475	4.533.176	666.377	14,7	41.639	7.298	17,52
1949	11.430	5.398.767	4.357.180	457.504	10,5	36.151	4.973	13,75
1950	11.742	5.307.420	4.553.845	323.323	7,1	46.038	4.211	9,14
1951	12.831	5.717.394	5.210.139	224.036	4,3	978.182	20.132	2,05
1952	12.422	5.983.502	4.978.041	119.473	2,4	332.008	8.400	2,53
1953	12.642	6.171.856	5.353.428	74.948	1,4	214.918	5.227	2,43
1954	12.801	6.445.832	3.381.100	33.811	1,0	77.724	2.489	3,20
1955	12.812	6.722.135	1.978.428	13.849	0,7	35.171	1.494	4,24
1956	12.812	6.795.284	2.298.750	9.195	0,4	190.655	1.573	0,82

**Tablo-10** Türkiye’de Sıtmanın Genel Durumu (1945-1956)<sup>501</sup>

<sup>498</sup> “Sıtma ile Savaş Kongresi Bitti”, **Ulus**, 21 Kasım 1950.

<sup>499</sup> Cemal Refik, “Veremle Savaş Hamlesi”, **Akşam**, 23 Kasım 1951.

<sup>500</sup> “Antalya’yı Sivrisinek İstila Ediyor”, **Ulus**, 18 Eylül 1952.

<sup>501</sup> Berdan Akalın, Utku Ünsal, “Türkiye’de Sıtmanın Dünkü ve Bugünkü Durumu”, **Sıtma Bilimi Malariologia**, 1.Ulusal Parazitoloji Kongresi, 22-24 Mayıs 1979, İstanbul, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir, 1979, s.189,190 ; Yusuf Tunca, **a.g.e.**, s.54; Tekeli, İlkin, **a.g.e.**, s.157.

Yıl	Kinin (kg)	Kinin ampul (adet)	Atebrin (kg)
1945	114	45.304	4.848
1946	189	76.051	6.108
1947	318	73.445	6.095
1948	333		5.357
1949	355		4.401
1950	413		3.878
1951	367		3.558
1952			
1953			
1954			
1955	2.043		435
1956	2.010		211

**Tablo-11** Türkiye’de Sarf Edilen Kinin/Atebrin Miktarları (1945-1956)<sup>502</sup>

Bu veriler ışığında bir değerlendirme yapmak gerekirse şunları söylemek mümkündür: 1945 yılında sıtma mücadelesinin genişletilerek sıtma savaşına dönüştürülmesiyle kontrol altındaki köy sayısı yaklaşık olarak 4 katına, kontrol altındaki nüfus ise yine yaklaşık olarak 2 katına çıkartılmıştır.<sup>503</sup> Kinin kullanımı harbin sona ermesiyle yıllara sari olarak artış gösterirken, sıtma tedavisi sentetik ilaçların yaygınlık kazanmasıyla da daha başarılı sonuçlar vermeye başlamış ve 1950’li yılların ortalarına gelindiğinde sıtma vakaları Cumhuriyet Dönemi’nin en makul seviyelerine çekilmiştir. Bu sonuca ulaşılmasında hükümetin almış olduğu radikal tedbirler ve sentetik ilaçlardaki gelişimin yanı sıra sonraki bölümde de ayrıntılı olarak değinileceği üzere D.D.T kullanımının büyük etkisi vardır.

### 3.3.2 Arazi Islahatları ve Sivrisineklerin İmhasına Yönelik Çalışmalar

#### a. Adana Mintikası

1945 yılı içerisinde Kadirli ilçesinde 150 dönümlük Kesikkeli Bataklığı ile 100 dönümlük Gözbaşı Bataklığının kurutulmasına başlanmıştır. Bundan başka Kadirli-Kozan-Ceyhan İlçeleri arasında kalan 130.000 dönüm büyüklüğündeki Akçasaz Bataklığının kurutulması için faaliyete geçilmiştir. Bu bataklığın kurutulması ile 46 köyün sıtma ve sivrisinekten kurtulmuş olacağı ifade edilmiştir.<sup>504</sup> Ayrıca ertesi sene Adana Sıtma Savaş Teşkilatı’nca Ağca Bataklığının bir kısmına uçakla D.D.T serpilmiştir.<sup>505</sup>

<sup>502</sup> “Sıtma ile Savaş”, a.g.e, s.96; Tekeli, İlkin, a.g.e., s.159.

<sup>503</sup> Mukayese için Tablo-6 ve Tablo-10’daki veriler esas alınmıştır.

<sup>504</sup> “Adana Havalisinde İki Bataklık Kurutuluyor”, **Akşam**, 1 Ekim 1945.

<sup>505</sup> “Ağca Bataklığına Uçakla D.D.T Serpildi”, **Ulus**, 12 Haziran 1946.

### **b. Ankara Mıntıkası**

4707 sayılı kanunun kabulünü müteakip sıtma savaşı çalışmalarına hız verilmiş, öncelik köyler olmak üzere mıntika dâhilinde gerekli görülen alanlarda ıslah veya D.D.T tatbiki yoluyla tedbir alınmaya çalışılmıştır. Mıntıkada yürütülen çalışmalarda uçaklardan da istifade edilmiş bu kapsamda 1947 yılı içerisinde Gölbaşı Bataklıkları uçakla ilaçlanmıştır.<sup>506</sup>

### **c. Aydın Mıntıkası**

İzmir, Muğla ve Denizli'nin de sıtma savaşı bölgesi ilan edilmesiyle daha dar bir sorumluluk sahasında faaliyetler yürütülmüş böylece eldeki kaynakları belirli bölgelere teksif imkânı doğmuştur. Dönem içerisinde Söke çevresindeki bataklıklardan başlamak üzere Menderes Havzası'ndaki diğer pek çok irili ufaklı bataklık alanda ıslah veya D.D.T tatbiki yoluyla tedbir alınmaya çalışılmıştır.<sup>507</sup> Bu çalışmalarda üç yıl süresince şube tabibi, bir yıl süresince de Aydın Sıtma Savaşı Bölgesi Laboratuar Şefi olarak bilfiil görev alan Dr. Ratıp Kazancıgil, sonradan kendisi ile yapılan söyleşide küçük say mükellefiyetiyle mıntika dâhilinde önemli arazi ıslah çalışmalarının gerçekleştirildiğine değinmiş ve mükellefiyet yoluyla yapılan çalışmalarda başarının sırrının "vatandaşın inandırılması" olduğunu ifade ederek konuya ilişkin bir anısını paylaşmıştır. Buna göre Cuma namazlarına katıldığı için adı "Müslüman Doktor" a çıkan Ratıp Kazancıgil, Aydın'ın Germencik İlçesi'nin Turhanlar Köyü'nde yapılacak olan Erengüllü Çayı'nın Menderes Nehri'ne bağlanması çalışmalarında içki kullanmayı seven köy halkının ilk başlarda kendisine soğuk davrandığını ve yardım etmeye gönüllü olmadıklarının farkına varmış, çözümü ise kanun gücünü kullanmak yerine onlardan biri gibi davranmayı seçmekte bulmuştur. Köyün ileri gelenleri gibi üzerine ketenden bir külot pantolon, ayağına ise çizme giyerek cebine koyduğu mantar tabancasıyla köy kahvesine giden Dr. Kazancıgil, buradaki rakı muhabbetinden sonra halkı kanalın açılması konusunda ikna etmiş ve böylelikle su taşkınlarıyla halk sağlığı açısından önemli ölçüde tehdit

<sup>506</sup> "Sıtma Savaşı", **Akşam**, 6 Mayıs 1947.

<sup>507</sup> "Bataklıklar Kurutuluyor", **Ulus**, 13 Haziran 1945.

oluşturan Erengüllü Çayı'nın yatağı, küçük say mükellefiyeti kapsamında değiştirilmiştir.<sup>508</sup>

#### ç. İstanbul Mıntıkası

4707 sayılı kanunun kabulünü müteakip şehrin tamamı sıtma savaş bölgesine dâhil edilmiş böylelikle başta Avrupa yakasındaki Beşiktaş, Beyoğlu gibi semtler olmak üzere tüm şehirde sıtma savaş seferberliği başlatılmıştır. 1945 yılı Haziran ayı içerisinde Sıtma Mücadele Başkanlığı tarafından 30.000 m kadar yeni kanal ve ark açılmış, 57.000 m uzunluğunda dere ve kanal temizlenmiş, 356.391 yer ise mazotlanmıştır.<sup>509</sup> 1947 yılında Belediye tarafından Edirnekapı, Topkapı ve Rami'den başlayarak sur içerisinde sivrisinek mücadelesine başlanmış<sup>510</sup> öte yandan Çatalca'nın 68 köyünde gerçekleştirilen senelik muayenelerden memnuniyet verici neticelerin alındığı gazetelere yansımıştır.<sup>511</sup> 1948 ve 1949 yıllarında vilayet dâhilindeki tüm köylerde D.D.T ile ilaçlama yapılmış<sup>512</sup>, harpte tayyareden korkmayıp sivrisinekten korkar hale gelen köylülerin bu uygulamalardan ziyadesiyle memnun olduğu ifade edilmiştir.<sup>513</sup>

#### d. Manisa Mıntıkası

1947 yılı içerisinde Akpınar Bataklığı'nı kurutmak için Balpınar mevkiinden Nif Çayı'na kadar devam eden bir kanal açılmış, Yarikkaya mevkiindeki bataklıkların kurutulmasına devam edilmiş, Horozköy'ün Ormanönü mevkiindeki sazlık ve bataklıkların kurutulması için bataklıktan Gediz Nehri'ne kadar 1.500 m.lik yeni bir kanal açılmıştır.<sup>514</sup>

#### e. Bursa-Balıkesir Mıntıkası

1945 yılı içerisinde Mustafakemalpaşa'da 603 amele çalıştırılarak 21.875 m<sup>2</sup> saha mazotlanmış, 568 kg mazot harcanmış, 3.334 m<sup>2</sup> bataklık kurutulmuş, 3745 m yeni ark açılmış, 17.840 m ark temizlettirilmiş, 4.120 m uzunluğunda bir dere

<sup>508</sup> H. Murat Tuğrul, Nilüfer Gökçe, "Edirne ve Halk Sağlığına Adanmış Bir Ömür" Dr. Ratıp Kazancıgil, İstanbul, 2010, s.75-78.

<sup>509</sup> "Vilayette Aylık Toplantı", **Akşam**, 7 Temmuz 1945.

<sup>510</sup> "Sur İçinde Sivrisinek Mücadelesi", **Akşam**, 2 Nisan 1947.

<sup>511</sup> "İstanbul ve Memleket Haberleri", **Ulus**, 11 Kasım 1947.

<sup>512</sup> "Çatalca Köylerinde Sıhhi Temizleme Yapıldı", **Akşam**, 20 Ağustos 1948.

<sup>513</sup> "İstanbul Köylerinde...", **Akşam**, 16 Temmuz 1949; "Köylerde Sıtma Savaşı", **Akşam**, 16 Temmuz 1947.

<sup>514</sup> "Manisa'da Sıtma Mücadelesi", **Ulus**, 14 Aralık 1947.

temizlettirilmiş, 5.140 m<sup>3</sup> çukur doldurulmuş, 4.345 m<sup>3</sup> gübre kaldırılmıştır. Yenişehir ilçesinde ise 492 amele çalıştırılarak 194.030 m<sup>2</sup> su yüzeyi mazotlanmış, 1.792 m uzunluğunda kanal açılmış ve 292 kg mazot sarf edilmiştir.<sup>515</sup>

#### **f. Konya Mintikası**

1945 yılı içerisinde Akşehir şubesi tarafından yapılan çalışmalar kapsamında 3.402 amele çalıştırılarak 60.000 m<sup>2</sup> su yüzeyi mazotlanmış, 312.220 m<sup>2</sup> bataklık kurutulmuş, 94.205 m kanal açılmış, 1.200 kg mazot sarf edilmiştir.<sup>516</sup>

#### **g. Yurt genelinde yapılan çalışmalar ve yaşanan diğer gelişmeler**

1945 yılı itibariyle sıtma savaş mntıklarına dâhil edilen Çankırı'da eskiden 42 köyde yapılan mücadele, 100 köye çıkartılmıştır.<sup>517</sup> Söz konusu köylerde sıtmalıların tedavisi ve ekseriyetle D.D.T ilaçlaması yapılırken yine 1945 yılı içerisinde Feslikan Bataklığının kanalları temizlenmiştir.<sup>518</sup>

Sıtma ile olağanüstü savaşın yapıldığı yıllarda daha önceden de belirtildiği üzere hükümetin en büyük beklentisi mülki amirler ile devlet ve parti teşkilatlarındaki sorumlu kişilerin işi benimseyerek mücadeleye önderlik etmeleri olmuştur. Bu kapsamda henüz 1945 yılında, kaymakamlara mntıkları dâhilinde bulunan su birikmiş çukurları örtmek ve kapattırmakla mükellef oldukları hatırlatılmış, bunun için de kendilerine belediye bütçesinden kâfi miktarda para gönderildiği ayrıca yetmezse yeni tahsisat konulacağı ifade edilmiştir.<sup>519</sup>

Sıtma hastalığının önlenmesine ilişkin olağanüstü savaşın başlatılmasıyla, dönem içerisinde sıtma savaş mntıklarına alınan şehirlerde hummalı çalışmaların yürütüldüğünü söylemek mümkündür. 1945 yılında Develi'de Ağçaşar Bataklığının ıslahına başlanmış<sup>520</sup>, Urfa'da şehir merkezinde birçok çeşme ayaklarının oluşturduğu bataklıklar giderilmiş ve sivrisinek yuvası olan 335 m<sup>2</sup> mazot dökülmüştür.<sup>521</sup> Yine Ordu şehir merkezine 2 km mesafedeki Durugöl'ün

<sup>515</sup> "Mustafakemalpaşa'da Sıtmayla Savaş", **a.g.e.**

<sup>516</sup> "Akşehir'de Olağanüstü Sıtma Savaşı", **a.g.e.**

<sup>517</sup> "Çankırı'da Sıtma Savaşı Başarıyla Devam Ediyor", **Ulus**, 16 Temmuz 1945.

<sup>518</sup> "Çankırı'da Sıtma Savaşı Çalışmaları", **Ulus**, 11 Haziran 1945.

<sup>519</sup> "Sivrisinek Mücadelesi", **Akşam**, 10 Mayıs 1945.

<sup>520</sup> "Develi'de Sıtma Savaşı", **Akşam**, 12 Haziran 1945.

<sup>521</sup> "Urfa'da Sıtma Savaşı İyi Sonuçlar Veriyor", **a.g.e.**

kurutulması başarıyla tamamlanırken<sup>522</sup>Sivas'ın Şuşehri ilçesinde 1.000 m uzunluğunda ark temizlenmiş, 15.000 m<sup>2</sup> bir göl ve bataklık kurutulmuş, Zara ve Hafik dâhil olmak üzere diğer ilçelerde bataklık kurutma çalışmalarına ise devam edilmiştir.<sup>523</sup> Küçük say mükellefiyeti bu dönem de bataklıkların ıslahı konusunda önemli faydalar sağlamış, Edirne'de bu mükellefiyete bedenen iştirak etmeyenlerden 10 lira nakden para alındığı bildirilmiştir.<sup>524</sup>

1946 yılında Hatay Valisi Nizameddin Ataker'in beyanatına göre Amik Gölü civarındakilere kinin dağıtılmış, diğer kazalarda ise sivrisinek membarları kurutulmuş veya mazotlanmıştır.<sup>525</sup> Yine aynı yıl içerisinde Amasya'da 1.875 m kanal açılmış, 34.545 m sulama arkı, 92 havuz, 850 m uzunluğunda dere mecrası, 141 m<sup>3</sup> çukur temizlenmiş ve sulama ana arkları üzerinde 11 köprü kurulmuştur.<sup>526</sup>

1947 yılına gelindiğinde, iki senedir sürdürülen sıtma savaşının meyvelerinin alınmaya başlandığı görülmüştür. Mıntikalardan gelen bilgiler doğrultusunda D.D.T tatbikatının son derece faydalı olduğu anlaşılırken<sup>527</sup> özellikle çeltik ekimi, arazi ıslah çalışmaları ve küçük say faaliyetlerinin bir an olsun gevşetilmemesine ilişkin mütemadiyen uyarılarda bulunulduğu görülmektedir.<sup>528</sup> Ayrıca sene içerisinde Sağlık Bakanlığı tarafından yapılan para yardımı ve halkın çalışmalarıyla Tefenni ilçesinin Karamanlı Bucağında bulunan Alakır Bataklığı, büyük bir kanal açılmak suretiyle ortadan kaldırılmıştır.<sup>529</sup>

1948 yılı kış mevsimi oldukça yağışlı geçmiş, oluşan su baskınları nedeniyle savaşın şiddetlendirilmesine yönelik tedbirler alınmıştır. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından savaş kurullarına köy, kasaba ve şehirlerde en ufak vakalara reaksiyon göstermeleri, bataklık ve durgun suların D.D.T ve Paris Yeşili ile ilaçlanmaları konusunda talimat verilmiştir.<sup>530</sup> Yine aynı sene içerisinde köylülerce temin edilen pülverizatörler ve Sıtma Savaş Teşkilatı'nın vermiş olduğu D.D.T ile

<sup>522</sup> "Ordu'da Sıtma Kaynağı Bir Göl Kurutuldu", **Vakit**, 17 Aralık 1945.

<sup>523</sup> "Sivas'ta Çeşitli Çalışmalar", **Ulus**, 17 Temmuz 1945.

<sup>524</sup> "Edirne'de Sıtma Savaşı", **Akşam**, 14 Temmuz 1945.

<sup>525</sup> "Hatay Valisi B. Nizamettin Ataker'in Beyanati", **Akşam**, 1 Haziran 1945.

<sup>526</sup> "Amasya'da Sıtma Savaşı Faydalı Sonuçlar Verdi", **Ulus**, 2 Kasım 1946.

<sup>527</sup> "Bu Yıl Sıtma İçin Alınan Tedbirler Çok Verimli Oldu", **Ulus**, 18 Kasım 1947.

<sup>528</sup> "Sıtma Mücadelesi", **Akşam**, 17 Mart 1947; "Sıtma ile Mücadele İşi Hızlandırılıyor", **Akşam**, 7 Ekim 1947.

<sup>529</sup> "Alakır Bataklığına Kanal Açıldı", **Ulus**, 17 Aralık 1947.

<sup>530</sup> "Sıtma Savaşı", **Akşam**, 7 Haziran 1948.

Uzunköprü İlçesi'nde itinalı bir dezenfekte uygulamasının yapıldığı gazetelerde yer almıştır.<sup>531</sup> Bunun yanı sıra olağanüstü sıtma savaşı kapsamında savaş mıntıklarına dâhil edilen Mersin'de, il sınırları içerisindeki Karabucak ve Aynaz Bataklıkları'nın ağaçlandırılmasıyla ilgili gerekli yetki Bakanlar Kurulu tarafından Tarım Bakanlığı'na verilmiştir.<sup>532</sup>

1950 yılı ve sonrasında yurt genelindeki sıtma vakalarında önemli ölçüde azalma görülmüş buna karşın sıtma savaş faaliyetleri belirli bir plan dâhilinde yürütülmeye devam etmiştir. Bu kapsamda 1951 yılı içerisinde Kayseri'ye 20-25 km mesafede bulunan ve 6 km<sup>2</sup>'yi kapsayan Boğazköprü ve Sultansazı Bataklıkları'nın kurutulmasına ilişkin çalışmalar başlatılarak Boğazköprü Bataklığı'nın kurutulması ihalesi tamamlanmış<sup>533</sup>, Tokat'ta ise yaz mevsiminde 50.516 ev ilaçlanmış, 406.070 m kanal ve 165.012 m ark ise temizlettirilmiştir.<sup>534</sup>

1956 yılı itibariyle Hatay il sınırlarında bulunan Amik Bataklığının kurutulması için toplamda 7,5 milyon lira tahsis edildiği ve o ana kadar bu tahsisattan 5,5 milyonu harcandığı bildirilmiştir. Ayrıca yapılan çalışmalar neticesinde söz konusu bataklıklardan elde edilenlerden ve hazineye ait diğer topraklardan 165.017 dönüm arazi, 5.888 aileye bedavaya dağıtılmış, yakın zamanlara kadar yalnız sivrisineklerin barındığı bu topraklarda artık ziraat yapılıp, oldukça fazla miktarda mahsul alınmaya başlanmıştır.<sup>535</sup>

Yukarıda bahsedilen çalışmalar kapsamında, 1945-1956 yılları arasında yapılan arazi ıslah ve sivrisinek mücadelesine ilişkin resmi veriler Tablo-12'de yer almaktadır.

---

<sup>531</sup> "Trakya'da 3-4 yıl Sonra Sıtmalı Kalmayacak", **Akşam**, 17 Ağustos 1948.

<sup>532</sup> **BCA**, 30.18.01.02/116.33.16 (14 Mayıs 1948).

<sup>533</sup> "Kayseri'de 525 Göçmen Evi İnşa Edilecek", **Akşam**, 5 Ekim 1951.

<sup>534</sup> "Tokat Sıtma Savaş Teşkilâtı Nasıl Çalışıyor", **Akşam**, 13 Kasım 1951.

<sup>535</sup> "Bir Güzelliğin Faydalı Hale Gelişi", **Akşam**, 24 Ekim 1956.



Yıl	Kurutulan Bataklık (dekar)	Açılan Kanal (m)	Harcanan Mazot (kg)	Harcanan D.D.T (kg)
1945	78.211	1.053.406	2.266.240	---
1946	20.664	540.861	872.988	2.375
1947	38.295	426.546	1.070.671	18.304
1948	12.690	317.000	1.339.483	62.013
1949	10.790	151.000	1.146.425	99.381
1950	5.010	81.000	1.006.360	109.855
1951			1.278.355	184.196
1952			1.477.544	645.566
1953			1.471.782	944.775
1954			1.385.355	980.346
1955	260	39.000	1.516.514	595.099
1956			1.354.046	877.570

Arazi ıslah çalışmaları kapsamında doldurulan çukur, açılan ark ve temizliği yapılan kanal/arklara ilişkin veriler 1947 yılı ile sınırlı kalmıştır. Bu bağlamda 1945 yılından başlamak üzere üç senelik süre zarfında toplam 1.445.304 m<sup>3</sup> çukur doldurulmuş, 2.923.913 m ark açılmış, 25.418.892 m ark ve 4.188.583 m kanal temizlettirilmiştir.

**Tablo-12** Türkiye’de Arazi Islah ve Sivrisinek Mücadelesi Kapsamında Yapılan Çalışmalar (1945-1956)<sup>536</sup>

Görüldüğü üzere 1946 yılından itibaren her yıl artan bir miktarla tatbik olunan D.D.T, arazi ıslah ve sivrisinek mücadelesinde yeni bir çığır açmıştır. Bölüm içerisinde de pek çok örneğine yer verildiği üzere gerek uçak gerekse de piyasadan kolaylıkla temin edilen pülverizatörler vasıtasıyla bataklık sahalardan, ahır ve odalara kadar sivrisineklerin barınabileceği her türlü alanda kullanılabilen D.D.T, ekonomik olması ve daha az işgücü gerektirmesi nedeniyle de zamanla bataklık kurutma, kanal/ark açma gibi faaliyetlere nazaran daha tercih edilir bir yöntem olarak ön plana çıkmıştır.

### 3.4 Sıtma’ya Karşı Global Çözüm Arayışları: Sıtma Eradikasyonu

Sıtma hastalığının önlenmesine karşı sentetik ilaçların ve özellikle D.D.T’nin sağladığı başarı, sıtmanın kontrol altında tutulması yerine imhasını öngören düşüncelerin ortaya atılmasına yol açmıştır. Bu kapsamda 28 Ağustos 1953 tarihinde, Cumhurbaşkanı Celâl Bayar’ın himayesinde İstanbul, Yıldız Sarayı’nda toplanan Beşinci Milletlerarası Tropikal Hastalıklar ve Malarya Kongresi’nde söz konusu düşünceler tartışılmış ve burada alınan kararlar neticesinde dünya genelinde sıtma mücadele programları terk edilerek, sıtma eradikasyon programlarına geçiş yapılmıştır.<sup>537</sup>

<sup>536</sup> “Sıtma ile Savaş”, a.g.e., s.97; Tekeli, İlkin, a.g.e., s.159; Yusuf Tunca, a.g.e., s.54.

<sup>537</sup> Yusuf Tunca, a.g.e., s.50.

Dünya Sağlık Örgütü Sıtma Eksperler Komitesi'nin 1958 yılında yaptığı tanıma göre; sıtma eradikasyonu sıtma bulaşının yok edilmesi ve sıtmalı rezervuarların ortadan kaldırılmasını içerecek, eğer çalışmalar iyi yönetildiği takdirde kampanya sona erdiğinde yeni bir sıtma bulaşısı söz konusu olmayacaktır.<sup>538</sup>

Hazırlanan programa göre sıtma eradikasyon programı 4 aşamadan oluşmuştur.<sup>539</sup>

1. Hazırlık aşaması
2. Hücum Aşaması
3. Konsolidasyon aşaması
4. Sürdürme (İdame Aşaması)

Türkiye, Dünya Sağlık Örgütü'nün çağrılarını uyararak 1957 yılından itibaren Sıtma Eradikasyon Programını uygulamaya başlamış bu kapsamda üç yıllık hazırlık süresi için Dünya Sağlık Örgütü ve UNICEF'ten 2,5 milyon dolar tutarında sıtma mücadele malzeme ve teçhizatı temin edilmiştir. 4 Ocak 1960 tarihinde kabul edilen 7402 sayılı Sıtmanın İmhası Hakkında Kanun ile geçilen hücum safhası, 1964 yılından başlayarak konsolidasyon ve idame (sürdürme) safhasıyla devam ettirilmiştir.<sup>540</sup>

---

<sup>538</sup> Utku Ünsal, Nevzat Eren, Doğan Benli, **a.g.e.**, s.30.

<sup>539</sup> **a.g.e.**, s.31.

<sup>540</sup> **a.g.e.**, s.29, Yusuf Tunca, **a.g.e.**, s.51.

## SONUÇ

Sıtma, malarya ya da eskiden telaffuz edildiği şekliyle “ıstıma”, Anadolu coğrafyası için yeni bir olgu değildir. Yıllarca kasıp kavurduğu coğrafyanın yaşam tarzından, ekonomisine neredeyse her alanına nüfuz etmiş, şiiirlerinde ve atasözlerinde dilden dile dolaşmıştır.

14 ve 15. yüzyıl Osmanlı toplum hayatında sıtma ve diğer ateşli hastalıklar herhangi bir tasnife tabi tutulmadan humma, teb ya da tâb-ı teb olarak adlandırılırken bu hastalıkların yarattığı halsizlik, ateş, titreme ve sararma gibi belirtiler divan şiiirinde pek çok defa konu edinilmiştir. Aşğın, sevgilisinden ayrı kalması nedeniyle sanki sıtma hastalığına yakalanmış gibi ateş içinde bulunması ve yediği her şeyin ona acı gelmesi Hamdî'nin dizelerinde “*Tâb-ı teb-i firâkun ile eyle hasteyem / Ki zehr gibi acı gelür bana her leziz*” cümleleriyle ifade edilmiştir. Mahmut Paşa tarafından yazılan başka bir beyitte ise “*Su üzre ugradukca gelüp mâhı ditreden / Gün yüzünün hayâli durur âb-ı teb degül*” ifadesiyle şairin titreyişinin sıtma hastalığından değil, sevgilisinin hayalinin aklına gelmesinden kaynaklı olduğu dile getirilmiştir.<sup>541</sup>

Yine hala daha dilimizden düşmeyen “*sıtma tutmuş gibi tir tir titreme*”, “*ölümü gösterip sıtmaya razı etme*”, “*birini sıtma gibi vurma*”, “*otu saz, kuşu kaz olan yerde kalma; otu kekik, kuşu keklik olan yerde kal*”, “*sivrisineklerle uğraşacağına bataklıkları kurut*” gibi ifadeler, hep sıtmanın Anadolu'nun dört bir yanında kol gezdiği geçmiş dönemlerden kalmadır.

Toplumsal yaşama bu denli etki eden bir hastalığın tedavisine yönelik olarak 19.yüzyıla birlikte daha kapsamlı tedbirler alınmaya çalışılsa da gerek peşi sıra girilen savaşlar gerekse de savaş sonrası yaşanan büyük ölçekli nüfus hareketleri nedeniyle Cumhuriyet kuruluncaya dek istenen neticenin alınmasına fırsat olmamıştır. Dr. Reşit Galip tarafından gelinlik kızların çeyiz takımının arasına mutlaka cibinlik konulmasının öğütlendiği<sup>542</sup> o yıllarda, halkın % 75'inden fazlasını oluşturan köylü kesimin canı sıtmadan o kadar yanmıştır ki sıtmaya tutulmamak için yoğurttan, yumurtadan, hıyardan, kirli sudan, ayazdan, sıcaktan, sam yelinden ve

<sup>541</sup> Ömer Özkan, **Divan Şiiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı**, Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 537-538.

<sup>542</sup> Reşit Galip, **Sıhat Koruma Bilgisi**, Maarif Vekâleti Halk Kitapları Serisi No:4, İstanbul, 1929, s.19.

hamamdan dahi şüphe duyulmuş; kurtuluş için çalıdan, paçavradan, bileğe ip bağlamadan, dalak eritmek için alnını kestirmeye kadar birçok batıl davranışa bel bağlanmıştır.<sup>543</sup>

Sıtma, toplumsal alandaki etkinliğini ancak Cumhuriyet Dönemi içerisinde yitirirken bu dönem yürütülen mücadelenin önceki devirlere nazaran ne gibi farklılıklar içerdiğine değinmekte fayda vardır. Öncelikli olarak Cumhuriyet hükümetleri sıtma mücadelesine hem toplumsal hem de iktisadi açıdan yaklaşmışlar, sıtmalı vatandaşın tedavisiyle insan (işgücü), bataklığın izalesiyle de toprak (ekilecek alan) kazanılacağına ilk günden itibaren inanmışlardır. Hükümetlerin bu bakış açısı ve göstermiş oldukları siyasi kararlılık, kamuoyunda da karşılık görmüş, uzunca bir süre sıtma mücadelesi adeta ikinci bir milli mücadele olarak telakki edilmiştir. Mücadelenin henüz ilk yıllarında sağlanan iyileşmenin etkisiyle *Hilal-i Ahmer Mecmuası*'nda yer alan ifadeleri, bu minvaldeki duygu ve düşüncelere örnek olarak göstermek mümkündür:

*“...Bugün ise sivrisineklerden müteşekkil düşman kuvva-i umumiye efradına birçok şehir ve kasabalarda artık tesadüf olunmaz oldu. Her yerde sükûn ve afiyet-i sulh ve salah ve selamet mevcuttur. Düşmanın senelerden beri esir ettiği gazanfer efrad-ı milletten sıtma tesiriyle titreyen, üşüyen, ürperen gazilerin pek çoğu şifayı bulmuşlar, kıtalarına ve vazife-i vataniyelerine iltihak etmişlerdir”.*<sup>544</sup>

Cumhuriyet dönemi sıtma mücadelesini önceki dönemlerden ayıran bir diğer özellik, mücadelenin başından itibaren belirli bir plan ve program dâhilinde yürütülmesidir. Zira daha mücadele fiilen başlamadan, 1924 yılında toplanan komisyonun çalışmalarıyla ana mücadele stratejisi belirlenmiş ve olağanüstü koşullar oluşmadığı müddetçe bu stratejiye sadık kalınmıştır. Sıtmalıların tedavisi, sıtmaya yol açan arazilerin ıslahı ve sivrisineklerin imhasını öngören ana strateji ve buna bağlı olarak hazırlanmış mevzuat, tahsisat, propaganda planları gerçekten de o dönem için konunun ne denli önemsendiğinin kanıtıdır.

1925 yılında fiilen başlanılan ve 1956 yılına kadar süren mücadele dönemini üç bölüm halinde ele almak ve her bir bölümü kendi dinamikleri içerisinde

<sup>543</sup> Muhittin Celal Duru, **Sağlık ve Köy Bakımından Köycülük**, C.H.P Yayını Kılavuz Kitapları: VII, Sümer Matbaası, 1941, s.93.

<sup>544</sup> “*Sıtma Mücadelesinden Neler Kazandık*”, **Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası**, cilt: VII, Sayı:79, 15 Mart 1928, s.310, 311.

değerlendirmek doğru olacaktır. Bu kapsamda 1925-1935 evresinin mücadele ile ilgili temel mevzuatın yürürlüğe konması, mücadele teşkilatlarının oluşturulması, personel, malzeme/teçhizat eksikliklerinin giderilmesi ve sıtma vakalarının aşağıya çekilmesi konularında başarılı geçtiğini söylemek mümkündür.

1936-1944 evresinde bir önceki dönem başlatılan çalışmalar devam ettirilmiş, sıtma hastalığının önlenmesinde en temel sorun sahasını teşkil eden çeltik ekimine düzenlemeler getirilmiş ve mücadele sahası olabildiğince genişletilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte dış faktörlerin (ekonomik, siyasal, iklimsel) etkisiyle dönem sonuna gelindiğinde arzulanan başarı çizgisinin uzağında kaldığı bir gerçektir (1936 yılı kan endeksi: % 9,55; 1944 yılı kan endeksi %28,15).

1945 yılında sıtmaya karşı olağanüstü savaşın ilanı ile başlayan ve 1956 yılına dek süren evre, ilk başlarda mücadelenin yoğunlaştırılması konusunda gösterilen doğru reaksiyon ve bir önceki döneme damga vuran dış faktörlerin bu sefer olumlu yönde etki yapmasıyla belki de sıtmanın önlenmesine yönelik kâğıt üzerindeki en başarılı dönem olarak tarihe geçmiştir (1945 yılı kan endeksi: %26,48; 1956 yılı kan endeksi: % 0,82). Dahası sentetik ilaçlar ve ensektisit maddelerdeki gelişim ile sağlanan bu başarı, 1957 yılı ve sonrasında sıtma ile mücadele adına yeni bir dönemin başlamasına dahi yol açmıştır.

Öte yandan kan ve dalak endeksi gibi bazı istatistiki değerleri bir kenara bırakacak olursak sıtma ile mücadele konusunda elde edilen başarının hangi açıdan değerlendirildiğini doğru saptamak gerekir. Örneğin bataklıkların herhangi bir tasnife tabi tutulmadan veya başka bir şekilde kıymetlendirilmesine çalışılmadan doğrudan doğruya kurutulmak istenmesi sivrisinek mücadelesine olumlu katkı sağlarken doğanın korunmasına veya manda gibi hayvanların doğal yaşam alanlarına zarar vermiştir. Yine bu doğrultuda bir diğer örnek, çeltik ekimi kanunu ile ilgilidir. 1936 yılında yürürlüğe konulan kanunla çeltik ekim alanlarına sınırlama getirilirken, ekim faaliyetleri belirli bir nizamla sokulmuştur. Bununla birlikte altyapı eksiklikleri ve mevcut alışkanlıklar nedeniyle kanunun tam olarak uygulanamaması, belirli bölgelerde sıtmanın artmasına yol açarken 1946 yılında Çukurova yöresinde olduğu gibi yeri geldiğinde çeltik ekiminin tamamen yasaklandığı bile görülmüştür. Bu durum belki sıtma mücadelesi açısından pozitif bir etki yaratsa da iktisadi açıdan ve

geçimini bu yoldan sağlayan halkın hükümete bakışı açısından olumsuz sonuçlar doğurmuştur. İşte 1945 yılında Ankara'nın Cemşit ve İvrendi Köylerine, mıntıkanın Sıtma Savaş Başkanı tarafından yapılan ziyarette, üç çocuğunu hastalıktan yitiren fakat eceli geldi diye teselli bulan kadının sazlıklardan elde edeceği maddi getiriye binaen bataklığın kurutulmaması yönündeki ricası bundandır.<sup>545</sup> Dahası Yaşar Kemal'in *Teneke* romanında çeltikçi ağalara karşı savaş açan fakat daha sonra arkasından teneke çalınarak sürülen Kaymakam Fikret de sadece roman kahramanından ibaret kalmamıştır. 1957 yılında büyük umutlarla başlanan ve sıtmanın tamamen "imha" edilebileceğini öngören program ise zamanla sivrisineklerin, başta D.D.T olmak üzere diğer kimyasallara karşı bağışıklık kazanması ve umarsızca yapılan ilaçlamalar sonucu doğal hayatın önemli ölçüde zarar görmesi nedeniyle ilerleyen yıllarda revize edilmek zorunda kalmıştır.

Bu değerlendirmelerin ışığında sonuç olarak şunları söylemek mümkündür: Anadolu insanının yüzyıllar süren sıtma çilesine çare olabilmek adına 1923-1956 yılları arasında insanüstü bir mücadele örneği sergilenmiş, önemli miktarda kaynak sarf olunmuştur. Her biri kendine has dinamikleri olan üç farklı evre halinde ele alınabilecek bu dönem, kendi içerisinde çeşitli başarı veya başarısızlık hikâyelerine sahiptir. Gerçekçi bir hedef belirlenip, doğru strateji uygulandığında sıtmanın kontrol altına alınabilmesi konusunda başarıya ulaşılmış bazen de tüm bu koşulların sağlanmasına rağmen dış faktörlerin etkisiyle hedeflenen çizginin gerisinde kalınmıştır. Öte yandan gerçek olan şudur ki dönem sonu itibarıyla sıtma hastalığı 1924 yılı ile kıyas götürmeyecek bir seviyeye gerilemiş, sonraki yıllarda daha bol kimyasal ürün kullanımını öngören programlar, artan kentleşme hızı ve buna bağlı olarak genel hijyen düzeyinin yukarılara çekilmesiyle artık ülke gündemini meşgul etmekten uzaklaşmıştır. Bununla birlikte genel bir başarı ya da başarısızlık değerlendirmesi yapmak yanılgıya sebep olabilir. Zira sosyal bilimlerin doğası gereği, yüzyıllar süren karşılıklı etkileşim sonucu halk ile bütünleşen ve "toplumsal hastalık" adını alan sıtma gibi olgular, siyasal, ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan bir denge yaratmıştır. Bu dengeyi bozacak radikal gelişmeler, terazinin bir tarafına koymak için diğer taraftan almak zorundadır. Nitekim doğal yaşamı umursamadan girişilen ilaçlama yarışı o yıllarda belirli oranda bir başarı sağlasa da bugün dünya

---

<sup>545</sup> "Hayatı Değerlendirmek", **Akşam**, 4 Temmuz 1945.

üzerindeki mevcut kimyasallara karşı bağışıklık kazanmış ellinin üzerinde sivrisinek türünün olduğu ve bunların hala daha başta Afrika olmak üzere çeşitli bölgelerde önemli can kayıplarına sebep olduğu bilinmektedir. Dünya Sağlık Örgütü'nün 2016 yılında yayınlamış olduğu yıllık raporda, sadece 2015 yılında 212 milyon yeni vakanın görüldüğü, 429 bin kişinin ise yaşamını yitirdiğı ifade edilmiştir.<sup>546</sup> Kim bilir belki de Çukurova'da sıtma azaldığından dolayı Yaşar Kemal'in romanlarından alınan tadın yeri doldurulamamakta ya da *Yılanların Öcü*'ndeki Şakir Efendi kişiliğinde hayat bulan sağlık neferlerine sıklıkla rastlanılmamaktadır.



---

<sup>546</sup> **World Malaria Report 2016, (Summary)**, World Health Organization (WHO) Publications, 2016, s. 14.

## **KAYNAKÇA**

### **ARŞİVLER**

Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Cumhurbaşkanlığı Arşivi

Türk Kızılayı Arşivi

### **RESMÎ YAYINLAR**

Resmî Ceride/Gazete

TBMM Zabıt Ceridesi

TBMM Kanun Layihaları ve Encümen Mazbataları

### **KİTAPLAR**

Adalı, Fuat; **Sağlık Ağacı Okaliptüs**, Ülkü Basımevi, İstanbul, 1944.

Akar, Nejat; **Bozkır Çocuklarına Bir Umut: Dr. Albert Eckstein**, Gürer Yayıncılık, İstanbul, 2008.

Akçiçek, Eren; “*Sıtma Üzerine Düşünceler ve Anılar*”, **Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma** (Edt: Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara, 2017.

Akdur, Recep; **Sıtma**, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2000.

Akın, Yiğit; “**Gürbüz ve Yavuz Evlatlar**”: **Erken Cumhuriyet’te Beden Terbiyesi ve Spor**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004

Aksu, Lütfü; **Malarya (Sıtma)**, Ulusal Matbaa, Ankara, 1943.



**Ana Britannica**, cilt 17, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1989.

Aydın, Erdem; **Türkiye’de Sağlık Teşkilatlanması Tarihi**, Naturel Kitap Yayıncılık, Ankara, 2002.

**Birinci Dünya Savaşı’nda Doğu Cephesi’nde Sağlık Hizmetleri**, ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2011.

**Birinci On Yıllık Sağlık Planı**, (Haz: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı), Ar Basımevi, Ankara, 1946.

Childs, W.J; **Across Asia Minor on Foot**, William Blackwood and Sons, Edinburg and London 1917.

**Cumhuriyetin İlk 15 Yılında Sağlık Hizmetleri**, Bayrak Matbaası, İstanbul, 1998.

Çapa, Mesut; **Kızılay [Hilâl-i Ahmer] Cemiyeti (1914-1925)**, Rıhtım Ajans ve Yayınevi, Ankara, 2010.

Davis, E.J; **Anatolica: The Journal of a Visit to Some of the Ancient Ruined Cities of Caria, Phrygia, Lycia and Pisidia**, Grant&Co., London, 1874.

Duru, Muhittin Celal; **Sağlık ve Köy Bakımından Köycülük**, C.H.P Yayını Kılavuz Kitapları: VII, Sümer Matbaası, 1941.

Erel, Muhittin; **Sıtma ve Sıtma Savaşı**, Samsun Üniversite Haftasından Ayrı Bası, Kenan Matbaası, İstanbul, 1944.

Evliya Çelebi; **Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Trankripsiyonu-Dizini**, (Haz: Y. Dağlı, S.A. Kahraman), 4.Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

\_\_\_\_\_ ; **Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Trankripsiyonu-Dizini**, (Haz: S.A. Kahraman, Y. Dağlı, R. Dankoff), 8.Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.

\_\_\_\_\_ ; **Evliya Çelebi Seyahatnamesi İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar 5973, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev**

**Paşa 462, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452 Numaralı Yazmaların Mukayeseli Transkripsiyonu-Dizini**, (Haz: S.A. Kahraman, Y. Dağlı, R. Dankoff), 10.Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

Frik, Feridun; **Cumhuriyet Devri Sağlık Hareketleri 1923-1963: 40 Yıl**, Kağıt ve Basım İşleri A.Ş., 1964.

Hamlin, Cyrus; **Among the Turks**, American Tract Society, 1977, New York, 1877.

Lewis, W.H; **Levantine Adventurer: The Travels and Missions of the Chevalier d'Arvieux 1653-1697**, Harcourt, Brace & World, New York, 1953.

Nikiforuk, Andrew; **Mahşerin Dördüncü Athısı-Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Noyan, Abdülkadir; **Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarım**, Son Havadis Matbaası, Ankara, 1956.

**Okaliptüs Raporu**, T.C. Ziraat Vekâleti Neşriyatı, İstanbul, 1938.

Özdemir, Hikmet; **Salgın Hastalıklardan Ölümler (1914-1918)**, TTK Basımevi, Ankara, 2010.

Özkan, Ömer; **Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı**, Kitabevi, İstanbul, 2007.

Panzac, Daniel; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba 1700-1850** (Çev: Serap Yılmaz), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997.

Reşit Galip; **Derdler ve Derdleşmeler: Tıbbî-İçtimaî Muhasebeler**, 1339 (1923),

\_\_\_\_\_ ; **Dört Azgın Canavar**, Maarif Vekâleti Halk Kitapları Serisi No:3, İstanbul, 1929.

\_\_\_\_\_ ; **Köy Muallimleri ile Sağlık Konuşmaları**, Muallim Kitapları No:1, Devlet Matbaası, İstanbul, 1933.

\_\_\_\_\_ ; **Sihat Koruma Bilgisi**, Maarif Vekâleti Halk Kitapları Serisi No:4, İstanbul, 1929.

Sağlam, Tevfik; **Büyük Harpte 3.Orduda Sıhî Hizmet**, Askeri Matbaa, İstanbul, 1941.

**Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl**, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, No:422, Ankara, 1973.

Satan, Ali; **İngiliz Yıllık Raporları'nda Türkiye (1920)**, İstanbul, Tarihçi Kitapevi, 2010.

**Sıtma**, T.C. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Yayınları, No:65, Ankara, 1939.

**Sıtma Mücadelesi Hakkında Neşredilen Kanun, Nizamname, Talimatname ve Tamimler**, T.C. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Neşriyatı, No:85, İdeal Matbaa, Ankara, 1942.

**Sıtmadan Nasıl Korunacağız**, T.C Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Yayınları, No:86, Ankara, 1943.

**Sıtma Savaşı**, Marşal Planı-Sağlık Broşürü No:2, Doğu Matbaası, Ankara, 1931.

Süeyev, Mithat; **Sıtma Savaşı Çalışmaları Albümü**, Sağlık ve Sosyal Yardım Vekâleti Yayınları, No:162, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul, 1953.

Tekeli, İlhan-İlkin, Selim; **Cumhuriyetin Harcı/İkinci Kitap: Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

Temel, Mehmet; **Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele**, Nehir Yayınları, İstanbul, 2008.

**The Long Road to Malaria Elimination in Turkey (Eliminating Malaria, Case Study-5)**, World Health Organization Publications, San Francisco, 2013.

Tuğrul, H. Murat- Gökçe Nilüfer; **“Edirne ve Halk Sağlığına Adanmış Bir Ömür” Dr. Ratıp Kazancıgil**, İstanbul, 2010.

Tunca, Yusuf; **Tıbbi İstatistik Yıllığı (1956-1959)**, Gürsoy Basımevi, Ankara, 1961.

**Türkiye’de Sıtma Savaşı** (Haz: Seyfettin Okan), Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, No:143, Ankara, 1949.

Türkoğlu, Pakize; **Tonguç ve Enstitüleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.

Ünalan, Ata; **Sıtma-Sıtmalı Yerlerde Çalışan ve Yaşayanlara Pratik Bilgiler**, Hüsütabiyyat Basımevi, İstanbul, 1946.

Ünsal, Utku- Eren, Nevzat- Benli, Doğan; **Sıtma Epidemiyolojisi**, Hacettepe Üniversitesi Toplum Hekimliği Enstitüsü, Yayın No:25, Ankara, 1982.

**World Malaria Report 2016, (Summary)**, World Health Organization (WHO) Publications, 2017.

**15 Eylül-5 Teşrin-i evvel İstanbul’da İnikad Eden Sıtma Mücadele Komisyonu Mukarrerâtı**, Vilayet Matbaası, Ankara, 1924.

### **MAKALE VE KİTAP BÖLÜMLERİ**

Abdülkadir Lütüfî-Ahmet Fikri; *“Türkiye’de Sıtmanın Coğrafyası”*, **Birinci Milli Türk Tıp Kongresi Zabıtname**, TBMM Matbaası, Ankara, 1925.

Ahmet Cevdet; *“İsıtma-Sivrisinekler-Bataklıklar”*, **Sebilürreşat**, sayı:242, 1 Mayıs 1913.

Akçiçek, Eren; *“Atatürk’ün Sıtma Hastalığı”*, **Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma** (Edt: Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara, 2017.

Asım Şekip; *“İstanbul’da Sıtma Mücadele Teşkilatı”*, **Sıhhiye Mecmuası**, cilt 5, Sayı:31-32, 1929.

Aydüz, Salim-Yıldırım, Esmâ; *“Bursalı Ali Münşî ve Tuhfe-i Aliyye/Kına Kına Risâlesi Adlı Eserinin Çevirisi”*, **Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları**, sayı:10, İstanbul, 2002.

Başer, Hüsnü Can; *“Kinin’in Hikâyesi”*, **Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Bülteni**, No:10 (Temmuz 1994).

Cevdet, “*Konya Mıntıkasında Sıtma Mücadele Teşkilat ve Faaliyeti*”, **Sıhhiye Mecmuası**, cilt 5, Sayı:31-32, 1929.

Çanak, Erdem; “*Cumhuriyet Döneminde Adana’da Sıtma ile Mücadele*”, **Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma** (Edt: Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara, 2017.

Çapa, Mesut; “*İkinci Dünya Savaşı’nda Trabzon*”, **Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)**, cilt II, K.T.Ü Yayınları, Trabzon, 2007.

Çetingil, Arif İsmet; “*Sıtma, İçtimaî ve İktisadî Tesirleri ve Mücadele Tedbirleri*”, **İkinci Üniversite Haftası Diyarbakır 1-7 Haziran 1941**, Ayrı Baskı, Kenan Basımevi ve Klişe Fabrikası, İstanbul, 1942.

Dalsar, Fahri; “*Sıtma Mücadelesi ve Tarihi Bir Vesika*”, **Sağlık Dergisi**, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları cilt 19, Sayı:115, 1945.

Dilevurgun, Hamdi; “*Sivrisinek Sürfelerine Karşı Balıkla Savaş*”, **Sağlık Dergisi**, cilt XIX, Sayı:115, 1945.

“*Ekonomik Sıtma Savaşı*”, **Dirim**, Sayı 8, Tom XII, Ayrı Baskı, (Ağustos 1937).

Enver; “*Samsun Mıntıkası Sıtma Mücadele Faaliyeti*”, **Sıhhiye Mecmuası**, cilt 5, Sayı:31-32, 1929.

\_\_\_\_\_; “*Samsun’da Sıtma Vaziyeti*”, **Sıhhiye Mecmuası**, cilt 9, Sayı:61, 1933.

Ertaş, Mehmet Yaşar- Ernim, Kağan; “*Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Hastalıklar*”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:10, (Ağustos 2011).

Ferruh Niyazi, “*Isıtma Mücadelesi*”, **Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası**, Sayı:38, 15 Ekim 1924.

Gökçe, Nilüfer-Karlıkaya, Ersin; “*Okaliptüs (Eucalyptus Globulus): Sıtma Ağacı*”, **Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi**, 19 (3-4), 2002.

Gönlübol, Mehmet- Ülman, A.Halûk-Bilge, A.Suat-Sezer, Duygu; “*Türkiye’nin Ekonomik İlişkileri*”, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Ankara

Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:407, Cilt 1, Ankara, 1977.

Gümüüşcü, Osman; “*Milli Mücadele Dönemi Türkiye Coğrafyası için Bilinmeyen Bir Kaynak: Türkiye'nin Sıhhi-i ve İctimai Coğrafyası*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı:45, Ankara, 1999.

Güneş, Müslime; “*II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir’de Sıtma ile Mücadele*”, **Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma** (Edt: Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akççek), Gece Kitaplığı, Ankara, 2017

Güvercin, Cemal Hüseyin-Aksu, Murat-Arda, Berna; “*Köy Enstitüleri ve Sağlık Eğitimi*”, **Yeniden İmece**, Sayı:78, (Şubat 2005).

Hasan Ferid, “*Anadolu’yu Kasub Kavuran Bir Müdhiş Hastalık*”, **Resimli Ay**, 31 Ekim 1924.

Kamçez, Şefika Görgülü- Aydoğan, Karabey; “*Onlar Anlatıyor*”, **Arifiye Köy Enstitülü Sağlık Memurunun Anıları**, Yeni Kuşak Köy Enstitülüler Derneği Yayınları, İzmir, 2014.

Kemal Kocabaş “*Köy Enstitülü Sağlıkçılar*”, **Arifiye Köy Enstitülü Sağlık Memurunun Anıları**, Yeni Kuşak Köy Enstitülüler Derneği Yayınları, İzmir, 2014.

Korhan, Tuğba; “*Çukurova Bölgesi’nde Görülen Sıtma Salgınlarının Tarihçesi*”, **Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma** (Edt: Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akççek), Gece Kitaplığı, Ankara, 2017.

Koylu, Zafer-Doğan, Nihal; “*Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti’nde Sıtma Mücadelesi ve Bu Amaçla Yapılan Yasal Düzenlemeler*”, **Türkiye Parazitoloji Dergisi**, 34 (3), 2010.

Koz, M. Sabri; “*Türk Halk Kültürünün Unutulmuş Kaynaklarından Biri: Türkiye'nin Sıhhi-i İctimâi Coğrafyası*”, **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri**, Cilt 1, Ankara, 1992.

M. Talât; “*Ankara’da Sıtma ve Sıtma Mücadele Teşkilâtı*”, **Sıhhiye Mecmuası**, cilt 5, Sayı:31-32, 1929.

Mahmut Sabit; “*Aydın Mıntıkasında Sıtma Mücadelesi*”, **Sihhiye Mecmuası**, cilt 5, Sayı:31-32.

Mecit; “*Kocaeli Mıntıkasında Sıtma Mücadelesi*”, **Sihhiye Mecmuası**, cilt 5, Sayı:31-32, 1929.

Muşmal, Hüseyin- Üçüncü, Berna Korucu; “*XIX. ve XX. Yüzyılda Beyşehir Çevresinde Görülen Sıtma Hastalığı ve Hastalığa Karşı Alınan Bazı Önlemler*”, **Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma** (Edt: Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara, 2017.

Özgün, Cihan; “*Osmanlı Ağaç Kültüründe Yeni ve Egzotik Bir Tür: Okaliptüs*”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, cilt XIII, Sayı:26, (Bahar 2013).

Özpekcan, Meliha; Büyük Millet Meclisi Tutanaklarına Göre Türkiye Cumhuriyeti’nde Sağlık Politikası (1923-1933), **Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları**, Sayı:8, İstanbul, 2002.

Rüştü; “*Bursa-Balıkesir Mıntıkası Sıtma Mücadele Faaliyeti*”, **Sihhiye Mecmuası**, cilt 5, Sayı:31-32, 1929.

Sakaoğlu, Necdet; “*Osmanlı’da Salgınlar*”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 22, (Ekim 1995).

Sert, Gürkan, Dölen, Emre; “*Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Devlet Kinini*”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, XIV/2, 2013.

“*Sıtma ile Savaş*”, **Sağlık Dergisi**, cilt 22, Sayı:10-11, 1948.

“*Sıtma Mücadelesinden Neler Kazandık*”, **Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası**, cilt: VII, Sayı:79, 15 Mart 1928.

Şahsuvaroğlu, Bedi, N.; “*Dünyada ve Türkiye’de Sıtma Tarihçesi*”, **Folia Pharmaceutica**, vol: IV, no:12, (Mart 1963), Ayrı baskı.

Tok, Ekrem; “*Adana Mıntıkasında Sıtma Mücadelesi*”, **Sihhiye Mecmuası**, cilt 5, Sayı:31-32, 1929.

Tok, Ekrem; “*Sıtma Mücadelesinde Anofel Sürfelerinin Paris Yeşili ile İtlafi*”, **Sihhiye Mecmuası**, cilt 9, Sayı:61, 1933.

Tuğluoğlu, Fatih; “*Türkiye’de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)*”, **Türkiye Parazitoloji Dergisi**, 32 (4), 2008.

Unat, Ekrem Kadri; “*Sıtmanın Tarihi*”, **Sıtma Bilimi Malariologia**, 1.Ulusal Parazitoloji Kongresi, 22-24 Mayıs 1979, İstanbul, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir, 1979.

Utkugün, Ceren; “*Haber Gazetesi’ne Göre İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Afyon’da Koruyucu Sağlık Hizmetleri ve Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele*”, **Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi**, cilt 4, Sayı 7, (Haziran 2017).

Uyanık, Ercan- Serçe, Erkan; “*İzmir’de Bataklıklarla Mücadele*”, **Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma** (Edt: Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara, 2017.

Ünver, Süheyl; “*Türkiye Malarya Tarihi Hakkında Düşüncelerim*”, **Dirim**, c.19, sayı:1-2, (Ocak-Şubat 1945).

Ünver, Süheyl-Belger, Metine; “*Yugoslavyanın Eski Osmanlı Vilayetlerinde Malarya Tarihi Üzerine Rapor*”, **Tıp Fakültesi Mecmuası**, Kenan Basımevi ve Klişe Fabrikası, yıl:2, sayı:9, İstanbul, 1939.

“*Vekâletin 10 Yıllık Mesaisi*”, **Sıhhiye Mecmuası**, Fevkalâde Nüsha, cilt 9, 1933.

Yaşarol, Şevket-Sermet, İlkin-Budak, Seza; “*Sıtma Etkenlerinin Morfo-Fizyolojileri ve Evrimleri Yeni Türler*”, **Sıtma Bilimi Malariologia**, 1.Ulusal Parazitoloji Kongresi, 22-24 Mayıs 1979, İstanbul, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir, 1979.

Yıldırım, Nuran; “*Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları*”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, cilt 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

Zeki, “*Hıfzısıhha Şubesinin 1332 Senesi Zübde-i Mesaisi*”, **Sıhhiye Mecmuası**, yıl:4-5, sayı:11-12, 1333 (1917).



## **TEZLER**

Kobaner, Mehmet Gazi; **Roma Dönemi Çukurovasında Sıtma**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji ve Tıp Tarihi A.B.D, Adana, 2007.

Hot, İnci; **Sıhhiye Mecmuasına Göre Ülkemizde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele 1913-1996**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2001.

## **SÜRELİ YAYINLAR**

Akşam

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi

Dirim

Osmanlı Bilimi Araştırmaları

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Resimli Ay

Sebilürreşat

Sıhhiye Mecmuası /Sağlık Dergisi

Tanin

Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Bülteni

Tıp Fakültesi Mecmuası

Toplumsal Tarih

Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi

Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası

Türkiye Parazitoloji Dergisi

Ulus

Uluslar arası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi

Vakit

Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları

### **İNTERNET KAYNAKLARI**

<http://turkiyetipakademisi.org/default.asp?id=2> (Erişim Tarihi: 04.03.2017)

[https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR\\_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200442.pdf](https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200442.pdf) (Erişim Tarihi: 02.02.2017)

M. Kara Yaman, “*Cellât Gölü’nden Sağlık Ovası’na*”,  
<http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-72/cellat-golunden-saglik-ovasina> (Erişim tarihi: 01.05.2017)

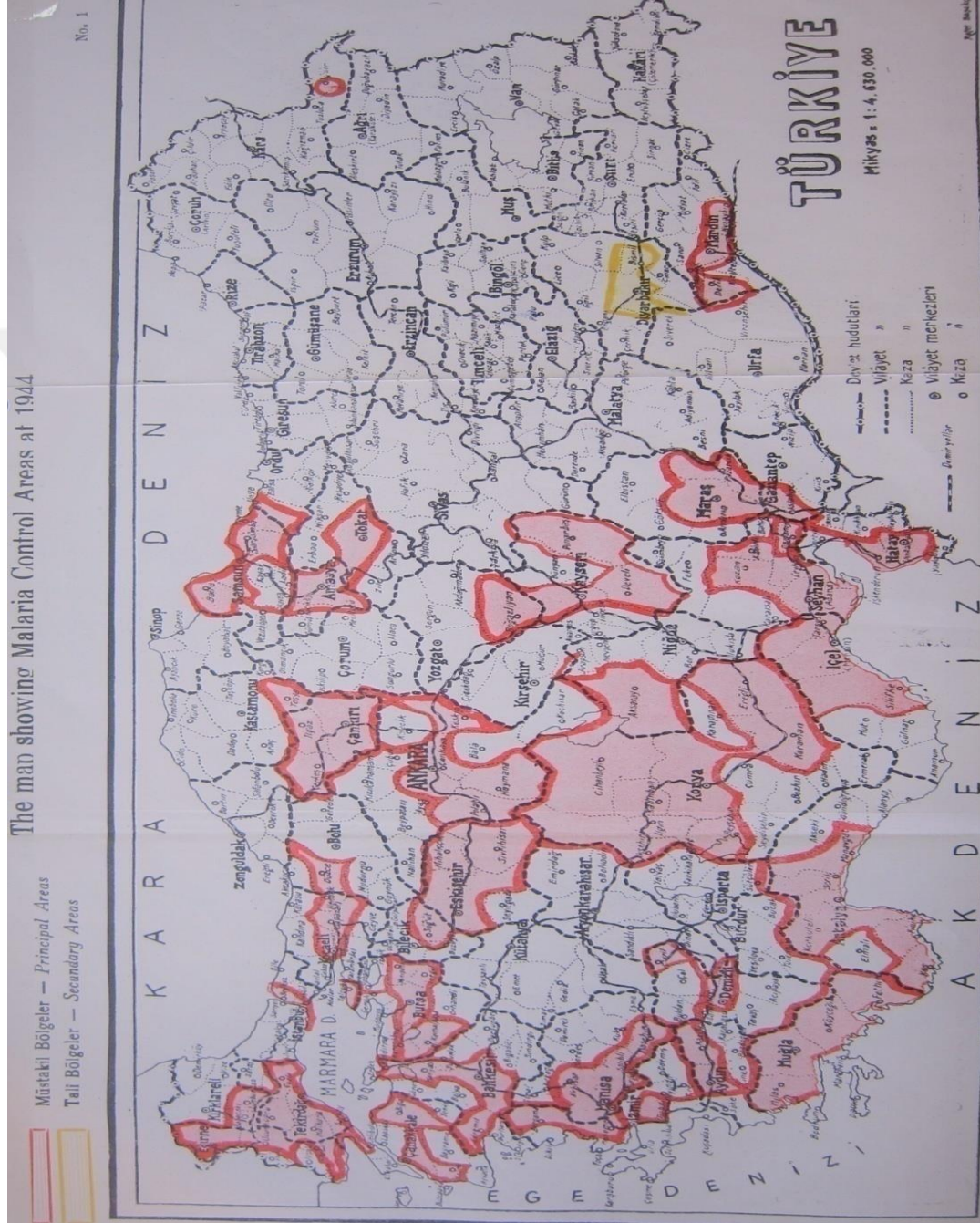
### **MÜLAKATLAR**

**Mustafa İnci ile Sözlü Mülakat** (Haz: Atakan ESEN), 11 Kasım 2014.

**Veysel Akar ile Sözlü Mülakat** (Haz: Hüseyin Özcan, Meral Serinyel, Şerafettin Özarın), 4 Mart 2009.

## EKLER

### A-HARİTALAR



Harita-1 Sıtma Mücadele Müntikaları Haritası (1944)<sup>547</sup>

<sup>547</sup> Türkiye’de Sıtma Savaşı (Haz: Seyfettin Okan), Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, No:143, Ankara, 1949, Harita No:1.







بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ  
مِنْ مَقَالَتِ الْفَيْصَلِ الْكَلْبَلِي

شعبه  
۷  
نومبر  
۱۲۶۰

### صیتمه خسته لغندن تحفظ و بوخسته لقله مجادله ایچون قطعه قوماندانلرینه مختصر تعلیمات

اردوی هایونک تحشد ایندیکی محارک کافه صیتمه لی در . کچن سنه لری یازموسمنده بر جوق ضابطان و نفرات صیتمه یه یاقلاندی . ایشته یازبانلادی و بوسنه تهلهکه دها زیاده در .  
قطعاتک احوال حجه سنک حسن محافظه سی تداییر عسکریه نک اک مهمارندن برنی تشکیل ایلدیکندن ضابطان و افرادک بو باده ال برکنیله چالشمسی وظیفه اساسیه لری جهه سننددر .  
صیتمه یی مؤثر تداییرله قارشولایه بیلیمک ایچون ضابطان و افرادک بوخسته لغنی و تداییر تحفظیه سی بیلیمسی ایجاب ایدر .  
بناء علیه اک اساسی نقطه لری بروجه آتی تعیماً تبلیغ اولنور :  
صیتمه خسته لغنی انسان قاننده یاشایان بر نوع حیوانحققر یایار . بو حیوانحققر «آنوفل» تسمیه اولنان سیوری سینکلرک ایصیرمسیله قانه انتقال ایدر . دیگر سیوری سینکلرک صیتمه یی نقل ایتمزله بالکتر اولجه بر صیتمه لی یی یاخود میقروب طاشدیجی [یعنی حالاً خسته لقی علامتی کوسترمین ] تسمیه اولنان انسانلری ایصیران سیوری سینکلرک خسته لغنی نقل ایده بیلیر . بناء علیه آنوفل سیوری سینکی صیتمه میقرونی قانندن قانه ، انساندن انسانه نقل ایدر .  
صیتمه نک سرایتی همانداً یاز و صوک بهار آیلرنده و بوحوالیده جز برانندن تشرین اول ابتداسنه قدردر . چونکه واسطه نقل اولان سیوری سینکلر بو آیلرده نشوونما بولورلر .  
ایلهک بهارده اسکیدن صیتمه چکمش اولانلرک خسته لغنی اکثریتیه نکس ایدر . آنوفلر بو ، نکس وقعه لرندن صیتمه نک عامل مرضیسی آیلرلر .

صیتمه خسته لغندن صور مختلفه ایله توقی ایدیه بیلیر :

- ۱ — عمومیتله مزمن صیتمه لیلرک (میقروب طاشدیجی) کینن ایله تدایوسی :  
تجربه و مشاهداتله ثابتدرکه کچن یاز صیتمه یه طوتیلان کیمسه لرده بوسنه مالاریا موسمندن اول یعنی مارت ، نیسان آیلرنده خسته لقی نکس ایدر . اگر بو آدمکر کیننله تدوی ایدیه لرک سیوری سینکلرک اوچه جق برحاله کلدکری موسمه قانلرنده صیتمه میقرونی بولماز ایسه بالطبع سیوری سینکلر صیتمه میقرونی آلاماز و خسته لغنی نقل و سرایت ایتدیره مزملر .
  - ۲ — منتظماً کینن آلهرق (کینن ایله تدایو) واقی : بوندن مقصد سیوری سینکلر واسطه سیله وجوده کیره بیان میقروبلری صیتمه نوبتی یاچه جق حاله کله دن احما اتلاف ایتمکدر .
  - ۳ — صیتمه یی نقل ایدن سیوری سینکلرک و تخم لری نک احمامی صورتیله صیتمه مجادله سی : سیوری سینکلر نه قدر آزالیر ایسه بالطبع صیتمه نک سرایتی تهلهکسی ده اونستده آزالیر .
  - ۴ — سیوری سینکلرک ایصیرمسنندن تحفظ ایدرک [جینتک آلتنده او یوق و بوکامائل و سائل قولا نتمق]
  - ۵ — مناسب موقعلرده اردوگاه تاسیسی : وضعیت حربیه و ایجابات عسکریه نک مساعدیه سی نسبتنده مرتفع ، میاه راکه دن و برلی اهانیک اقامتگاه لرندن ۱ — ۲ کیلو مترو اوزاق محارکده اسکان ایتمک .
- سنه سابقه ده صیتمه چکدیکی شبهه ایدیلرک ، میقروب طاشدیجیلرک تحریبات و تدقیقاتله بولنوب تداییرلندن ماعدا

<sup>549</sup> Başkomutan Vekili Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından yayınlanan “Sıtma Hastalığından Tahaffuz ve Bu Hastalıkla Mücadele İçin Kıta Kumandanlarına Muhtasar Talimat”, **TİTE Arşivi**, 195.159.28 (1917).

صیتمه به قارشو اردوده قابل تطبیق مؤثر ایکی تدبیر تحفظی واردر . برنجیسی ؛ کینله تداوی واقی ، ایکنجیسی ؛ سیوری سینکلرک احساسیدر . بوسنه کینین موجودیمز کچن سنه به نسبتاً آز اولدینی ایچون سیوری سینکلرک احساسدها زیاده اهمیت عطف ایدلمیدر .

کینین تداوی واقیسی و سیوری سینک احساسی اطبانک و صایاسنه کوره ضابطانک تحت اداره و نظارتنده تطبیق اولونجه حق تدابیر صحیه عسکره دن معدوددر .

کینین تداوی واقیسینک مؤثر اوله بیامسی ایچون صیتمه موسمنده وبالآخره ۴-۶ هفته بلافاصله منتظماً و کفایت ایدمک درجهده بویکسک مقدارده کینین آلمیدر .

عمومیتله مظهر حسن قبول اولان کینین تداوی واقی اصولاری شونلردر : ۱-۰.۳۰ سانتیگرام هر کون اقسام اوزری .

۲- هر دردنجی کون ( اوج کون استراحت ) اقسام برغرام .

۳- هرالتنجی کون برغرام ( بش کون استراحت ) و بوندن ماعدا ایرتسی یدنجی کون اقسام اوزری ۰.۵-۱ غرام . بر قطعیه واقی اوله رق کین و یرمک ایچون اقسام یوقلمه سنده طیب و یاطیب و طیفه سنی ایفا ایدن مأمور حاضر بولندینی حالده افراد صره ایله قوماندانک اوکندن کچر و کینینی آلیر . قطعه قوماندانی نفرک کینینی بوتدیغه قانع اولمیدر . کینک تابلیت ، توز یا خود محمول حالنده و یریله ییله جکنی منزل سرطیبی تخصیص ایدر .

سیوری سینکلرک احساسنده بحق موفق اوله بیامک ایچون بونلرک یورطهلرینی احایه چالشمیلیدر . را کد صولرده وبالخاصه داخلنده یشیلک نما بولان طورغون صولرده بولنان یورطهلردن سیوری سینکک سرفهلری نشوونما بولور . نه قدر چوق سیوری سینکک یورطه سی محو ایدرسهک ، مالاریا تهلهکسی اونسبتده آزالیر . سرفهلرک نشوونماسی شوصورتله منع اولنور :

۱- یورطهلرک بولندینی بطاقلغه سرفهلری اولدیره جک برمایع دوکهرک .

۲- یورطهلرک بولندینی بطاقلقلرک قورودلسی ، تأمین جریانی ،

قطعاتک بر کیلومتر و یقیننده بولنان نباتاتی حاوی طورغون صولر تطهیر اولنه جق ، نباتات چقارایله جق و صویک بر طرفه آقسی و یا قورومسی تأمین اولنه جقدر . کوچوک را کد صولر بر طرفه آقیدیلهرق قوروتیلور . بیوک را کد صولر خندکلر قازیلهرق بر طرفه آقیتیلهماز ایسه هر اون درت کونده بردفعه خام پترول و یا پترول و سائره کبی سرفهلری اولدیره جک بر مایع دوکولهرک مضرتی ازاله اولنور . دروننه طولانان صوجریان ایتش خندکلر و سپرلرده بوججهله معامله اولنور . خام پترول و یا پترول اردو قوماندانلغندن ( اردو سرطباتندن ) طلب اولنمیدر . پترولی قوللانیرکن اسراف ایتمه مکه چالشمیلیدر . را کد صویک سطحک اینجه بر طبقه پترول ایله اورتولسی تأمین مقصده کفایت ایدر . بونک ایچون پترولی یابر پولور زاتور یا خود سوز کچلی بر قووا ( باغچه صولامق ایچون قوللانیلان قووا ) ایله دوکلی و ایجاب ایدرسه بر صیریق اوجهه مربوط پاچاوره ایله دهه صویک سطحنه داغیتالی در .

باش قوماندان و کیلی

و  
حریبه ناظری

انور



Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü  
 ((Proje))

SITMA MÜCADELESİ HAKKINDA KAZA İDARE  
 HEYETİNCE İTTİHAZ OLUNAN KARAR  
 VE TALİMAT

Kazamızda Sıtma hastalığının artar bir şekilde devam etmesine mebni, devlet sıtma mücadelesi resmen, Bakırköy mıntakasına da teşmil edilinceye kadar, kaza dahilindeki resmî ve hususî bütün yardım ve imkânları birleştirerek halkın bu hastalık yüzünden uğradığı elem ve ıstırapları mümkün olduğu kadar tehvin etmeyi, ve resmî mücadele ye (velev mütevazı) hazırlıklı bir zemin terkeylemeyi düşünün ve isteyen C. H. F. Bakırköy kaza idare heyeti: bu maksadı temin zımında zirdeki zevattan müteşekkil bir (Sıtma mücadele komitesi) teşkilini muvafık görmüş ve bu komiteye bağlı mücadele teşkilât ve faaliyetini de berveçhiatî tesbit ve taktır eylemiştir :

(Sıtma mücadele komitesi) ni teşkil edecek zevat :

Reis . . . C. H. F. Kaza idare heyeti reisi

Aza . . . C. H. F. kaza idare heyetinden

Aza . . . Kaza hükümet hehimi

Aza . . . Bakırköy mıntakası ilk tedrisat müfettişi

Aza . . . Bakırköy maarif memuru

Komitenin vazifesi atidedir :

A — Mücadelenin müfit, ahenkli ve müstemir bir surette devamına umumî nazır ve mürakip olmak.

<sup>550</sup> CHP Bakırköy İlçe Teşkilatı Tarafından Hazırlanan Sıtma Mücadele Projesi, BCA, 490.01.00.00/1464.6.1 (20.06.1933)

B — Mücadelenin umumî çalışma yollarını tesbit etmek, ve bu yollarda tadiller, veya yeni tedbirler icap ettikçe bunları yapmak.

C — Mücadele teşkilâtının muvaffakiyetle çalışmasını temin edecek ve bu muvaffakiyeti artıracak bir nevi imkân, vasıta ve yardımları taharrî ve temin eylemek.

### ( FAAL MÜCADELE HEYETLERİ )

Mücadele komitesinden sonra zirdeki heyetlerin teşkili münasip görülmüştür :

A — (Mücadele fen heyeti) kaza merkezinde.

B — (Mücadele hey'etleri) sıtma hastalığı mevcut köy ve mıntakalarda.

Mücadele fen hey'eti, mücadele komitesine ve köy ve mıntakalardaki mücadele heyetleri de mücadele fen heyetine bağılıdır. Mücadele fen heyetinin reisi, başında bulunduğu heyeti temsilen bütün teknik mücadele işlerini idare eder ve mücadele komitesile daima temasta bulunur.

(Mücadele fen heyeti) atideki zevattan teşekkül eder :

Reis . . . . . Kaza hükümet hekimi bey

Tabii aza . . . . . Kaza Belediye ve Dispanser hekimi B.ler

Yardımcı aza . . . . . Heyetin tensip edeceği diğer mütehasıs zevat.

(Hükümet tabibi ve Belediye hekimi

B.lerin refakatlerindeki sihiye memuru

B.ler de bittabi fen hey'etinin yar-

dımcısıdır.)

Mücadele fen hey'etinin vazifesi atide muharrerdir :

A — Mücadelenin fennî çalışma programını tespit, bütün teknik hususati tanzim ve idare ve programının tamamile tatbikine nezaret.



B — Köy ve mıntakalardaki mücadele hey'etlerini ve mesailerini yakından takip ve teftişle kendilerini daima irşat ve ikaz. (ve bu meyanda mücadele ve sıtma hakkında müteselsil konferanslar vermek.)

C — Mücadele ihtiyaçları hakkında mücadele komitesine tekliflerde bulunmak, ve mücadelenin terakki ve semerelerini her ay nihayetinde bir raporla komiteye bildirmek.

D — Mücadeleye zarar veren hususatı ve kimseleri, mahalli hükûmetlere haber vermek ve berayı malûmat komiteye de bildirmek.

Köylerde mücadele heyetleri berveçhiatî teşkil olunur :

Reis . . . . . Köy ilk mektep baş muallimleri

Tabii aza . . Köy Fırka Ocak reisleri, muhtarlar, heyeti ihtiyariye azası.

Yardımcı aza. Köyde maksada müfit olacak diğer zevat. Köy mücadele heyetlerinin vazifesi atide muharrerdir.

A — Mücadele fen heyetinin tahriri programı dahilinde mücadeleyi arızasız, tevakkufsuz bir halde muntazaman devam ettirmek.

B — Mücadele ve faideleri hakkında mütemadiyen ve usanmaksızın halka telkin ve irşatta bulanmak.

C — Yaptıkları mücadelenin terakkileriyle semerelerini mücadele fen heyetine bildirmek, ve mücadele hususunda ihtiyaçlarını muntazaman fen heyetine iş'ar eylemek.

D — Mücadeleye zarar veren hususat ve eşhası hemen mücadele fen heyetine bildirmek.

Kaza merkezile nahiye merkezlerinde teşkilne ihtiyaç görülecek mücadele heyetleri de berveçhiatî teşkil olunur :

Reis . . . . . Mücadele fen heyetinin o merkezde bulunan azalarından biri.

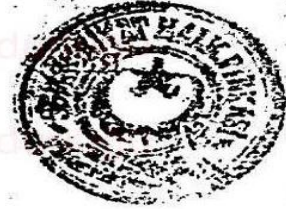
Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü  
Tabii aza . . . Mücadelenin yapıldığı semt ve mın-  
kanın Fırka ocak reisleriyle muhtarları  
ve heyeti ihtiyariyesi.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü  
Yardımcı aza . Bu maksada müfit olacak (ve Ocakla-  
rımızca seçilecek ) diğer zevat.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü  
Bu heyetlerin vazifeleri de tıpkı köy mücadele hey-  
etlerinin vazifeleri gibidir.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü  
( MÜTEFERRİK MADDELER )

- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
1. Mücadelenin elyevm hangi köy ve mıntakalarda tatbik olunacağı mevcut hükümet sıbhı kuyudatına göre mücadele fen heyeti tarafından tayin ve tespit olunur, isimleri teknik çalışma programının bir suretile birlikte mücadele komitesine verilir.
  2. Şimdilik tesbit edilecek yerlerden başka mahallere de mücadelenin teşmili iktizd ederse, mücadele fen heyetinin mücadele komitesine yapacağı tek- lifle oraları da mücadele teşkilâtı içine alınır.
  3. Kaza dahilindeki bilûmum Fırka teşkilâtımız, sıtma mücadele teşkilâtile işlerine azamî yardımı ifa ile mükelleftirler.
  4. Heyetlere dahil olacak yardımcı azanın, mümkün olduğu kadar çok olması ve bilbassa maksada ha- dim olacak zevattan seçilmesi şayanı arzudur.



Military Attaché

AIDE MEMOIRE No. 38

BA/13

2 - 273

SUBJECT:- Anti-malarial work.



The following is a list of the places where Turkish military labour can usefully be employed on anti-malarial drainage work, with a very approximate estimate as to the number of men required:-

## 1. ANATOLIA

- |                          |                       |
|--------------------------|-----------------------|
| (a) GAZIEMIR aerodrome   | 15 men for one month  |
| (b) CUMAOVASI aerodrome  | 50 men for one month  |
| (c) ÇIGLI landing ground | 50 men for two months |
| (d) HALALCA aerodrome    | 30 men for two months |

## 2. THRACE

- |                                  |          |  |
|----------------------------------|----------|--|
| (a) GELIBOLU, area West of town  | 30 men ) | This depends upon survey results, not yet completed. |
| (b) GALATA, area West of village | 30 men ) |  |
| (c) KELLYA LIMAN                 | 30 men ) |  |

3. INSPECTORS A number of anti-malaria inspectors and workmen from the Ministry of Health MANISA Malaria Institute have been mobilised.

If they could be allocated to the anti-malaria work in the IZMIR and BALIKESIR districts, it would be of great assistance.

4. NUMBERS OF MEN The numbers of men listed above are approximate.

When the full reports of Dr. Foy and the new British Army Medical Officer are available, more accurate details can be given.

## 5. DATE WHEN REQUIRED

The above men will probably be required in about two weeks' time.

14 Apr 41

*J.H. Dyer*  
Colonel  
Chief Engineer, Construction Parties.

<sup>551</sup>II. Dünya Savaşı esnasında İngiliz Heyeti tarafından hazırlanan, Türkiye'deki muhtemel üs bölgelerine ilişkin arazi ıslahat raporu, ATASE Arşivi, 2-003-4 (14 Nisan 1941).

BELGE-4<sup>552</sup>

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Olağanüstü sıtma savaşı kanununun çerçevesi içinde olağanüstü savaş bölgesi olarak ilân edilecek (53) ilin adlarını gösterir listedir.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Afyon , Amasya , Ankara , Antalya , Aydın , Balıkesir , Bilecik , Bolu , Burdur , Bursa , Çakkale , Çankırı , Çoruh , Çorum , Denizli , Diyarbakır , Edirne , Elazığ , Eskişehir , Gaziantep , Giresun , Hatay , İçel , Isparta , İstanbul , İzmir , Kars , Kastamonu , Kayseri , Kırklareli , Kırşehir , Kocaeli , Konya , Kütahya , Malatya , Manisa , Maraş , Mardin , Muğla , Niğde , Ordu , Rize , Samsun , Seyhan , Siirt , Sinop , Sivas , Tekirdağ , Tokat , Trabzon , Urfa , Yozgat , Zonguldak.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

030 18 01 02 107 106 17

Fon No: 30 18 1 2 - Kutu No: 107 - Dosya No: 106 - Sıra No: 17

<sup>552</sup> BCA, 30.18.01.02/107.106.17 (29 Mart 1945).



Satma ile Olağanüstü savaş yapılmasına dair kanuna  
istinaden istihdam edilecek memur ve müstaktemin

Vazifenin nevi	Adet	Heret Lıra	müddet AY	kadrosu		iki aylık fevkalâde samm	
				Aylığı Lıra	iki aylığı Lıra	Lıra	Kr.
<b>Merkez Teşkilâtı:</b>							
Satma Savaş Genel Başkanı	1	600	2	600	1200	126	40
" " " sarvini	1	900	2	900	1800	106	50
Kalem Şefi	1	200	2	200	400	44	34
Mâtip	1	100	2	100	200	38	70
Dâktile	1	85	2	85	170	33	12
Yüksek Mühendis	1	600	2	600	1200	126	40
Hademe	1	60	2	60	120	25	02
<b>Vilâyetler Teşkilâtı:</b>							
Genel Gurup Başkanı	7	500	2	3500	7000	745	50
Fen Memuru	7	300	2	2100	4200	460	04
Genel Gurup Kâtibi	7	120	2	840	1680	258	16
" " hademesi	7	50	2	350	700	140	08
Mücadele Başkanı	14	400	2	5600	11200	1212	40
Mücadele başkanlık kâtibi	24	120	2	2880	5760	885	12
" " hademesi	14	50	2	700	1400	280	56
Seyyar Hastane tabibi	6	300	2	1800	3600	394	32
" " kâtibi	6	120	2	720	1440	221	28
" " şoförü	6	80	2	480	960	187	44
" " hademesi	12	30	2	600	1200	240	48
Satma Mücadele tabibi	75	300	2	22500	45000	4929	00
" " " "	75	250	2	18750	37500	4126	50
" " " "	50	200	2	10000	20000	2217	00
Sağlık Koruyucusu	400	120	2	48000	96000	14752	00
" " " "	200	100	2	20000	40000	7740	00
Şoför	50	150	2	7500	15000	2287	00
				148465	296930	41577	56

Boyamı  
L İ R A K r.

296930 00 İki aylık heret tutarı  
41577 56 İki aylık fevkalâde zam tutarı  
338507 56 Yekûn

- 1- Bu kadrolara müsteniden istihdam edilecek memurlara ilk tayin ve tahvillerinde harcırah kararına göre yalnız satıl harcırahları ve mntakaları dahilinde vazife yapacakları seyahatlerde yalnız nakil vasıtası bedelleri ödenir.  
2- Bu kadrolara müsteniden istihdam edileceklerin heretleri 4178 sayılı kanunun birinci maddesine göre fevkalâde samlarile birlikte verilir .

030 18 0 02 107 106 18

## C. MÜLAKATLAR

### MÜLAKAT-1<sup>554</sup>

**A.E: Köy Enstitüsü yıllarına değinmeden önce kısaca kendinizden bahsetmek ister misiniz?**

**M.İ:** Ben 1929 doğumluyum fakat beni askerliği geç gitsin diye 2 yaş geç yazdırmışlar. 5 Mayıs 1931 doğumlu yapmışlar. Yozgat Vilayeti'nin Boğazlıyan Kazası'nın Bektaşlı köyünde büyüdüm. Küçük bir evde yaşıyordum ve öğretmenlerimden Mustafa Coşkun, Hüseyin Çınarlı, İbrahim Kalemoglu beni Pazarören'e gitmem için yönlendirdiler.

**A.E: Siz ilk başta Pazarören Köy Enstitüsü'nde mi başladınız?**

**M.İ:** Pazarören Köy Enstitülüyüm. Öğretmen okulunun orta kısmını orada okudum. Sonra sistemde bazı değişiklikler oldu.

**A.E: 1943 yılında köy enstitülerinde sağlık kolları açılmış.**

**M.İ:** Evet, biz o koldan mezun olduk. Bakanlık, okulun öğrenci durumuna göre her okuldan belirli kontenjanlarda öğrenci alıyordu. Mesela bizim Pazarören Köy Enstitüsü'ne 9 öğrenci hakkı verilmişti. Malatya'ya 7, Erciş'e 3 verilmişti. Yani talebinin yoğunluğuna göre. Ben 1951 senesinde okulu bitirdim ve sağlık memuru oldum.

**A.E: Orada bir kaç sorum olacak size. Siz Pazarören Köy Enstitüsü'nden Hasanoğlan Köy Enstitüsü'ne geçtiniz doğru mu?**

**M.İ:** Evet, Hasanoğlan Köy Enstitüsü'ne geçtim

**A.E: Orada müfredat değışti değil mi siz sağlık koluna ayrılınca?**

**M.İ:** Tabi. Öğretmen kısmının müfredatı değışti. Sağlık kolu olarak patoloji, küçük cerrahi, salgın ve bulaşıcı hastalıklarla savaş gibi dersler gördük.

---

<sup>554</sup> Hasanoğlan Köy Enstitüsü Sağlık Kolu Mezunu, Emekli Sağlık Memuru Sn. Mustafa İnci ile sözlü mülakat, 11 Kasım 2014 tarihinde şahsın Küçükcesat/ANKARA'daki evinde gerçekleştirilmiştir.

**A.E: Derslerin teorik ve pratik kısımları vardı sanırım.**

**M.İ:** Tabi. Öğleye kadar ders öğleden sonra pratik vardı. Hocamız Dr. Saip Özer, Numune Hastanesinde Başhekim Muavini idi. Diğer hocalarımız İbrahim Ethem Dönmez, Abdullah Hascıoğlu, Hamdi Daçen ile anatomi, fizyoloji, patoloji, küçük cerrahi, salgın hastalıklarla savaş gibi dersler gördük. Ayrıca hastabakıcılık ve köy sağlık uygulamaları da vardı.

**A.E: Hasanoğlan Köy Enstitüsü bünyesinde 60 yataklı bir dispanserin temeli atıldı diye söyleniyor ama bilginiz var mı?**

**M.İ:** Atılmıştı evet.

**A.E: Sanırım hem öğrenciler uygulama yapsın hem de çevre köylere katkısı olsun diye bir amaç güdülmüştü.**

**M.İ:** Ben okulun son mezunlarındanım. Zaten sonra okul kapandı. Uygulama için Numune Hastanesi'ne giderdik biz. Yazın dersler bittikten sonra, sınavlar da bitince tam teşkilatlı hastanelere gönderdiler bizi.

**A.E: 5. Sınıfın sonunda mı?**

**M.İ:** Evet sonunda. Okul bitti 1 Ocak'tan itibaren 30 Haziran'a kadar ben Kayseri Devlet Hastanesi'ne staja gittim. Sene 1951. Ve orada 45 gün çocuk, 45 gün dâhiliye, 45 gün hariciye, 45 gün de intaniye hocalarının nezaretinde pratik yaptık. Hocaların oradan verdikleri notlara göre bize Hasanoğlan'da diploma verdiler Ben 24 Ekim 1951'de de Yozgat ili Kayadibi Nahiyesi'ne köy sağlık memuru olarak tayin oldum. Oraya gittiğimde bana 12 köy verdiler Bir de merkezi verdiler Bu köylerde sivrisinek, karasinek, köy sağlık uygulaması, aşıcılık, sünnetçilik işleriyle meşgul oldum.

**A.E: Gittiğinizde durum nasıldı? Çok muydu sıtma ile ilgili vakalar?**

**M.İ:** Efendim daha çok sıtma ile verem vardı.

**A.E: Mülakata başlamadan önce siz de sıtmaya yakalandığınızdan bahsetmişsiniz. Nerede yakalandınız bu hastalığa?**

M.İ: Sıtmayı köyümde geçirdim.

**A.E: Enstitüye gitmeden önce mi?**

M.İ: Evet, hatta sınava gittim ben. Milli Eğitim Müdürü beni sınav yaparken sıtma tuttu, titriyorum, yazıları göremedim. Yat dedi, yattım Çayıra şöyle 15 20 dakika sonra geçti. Sonra sınava girdim. Sıtma o zaman herkesin kaderi idi. Verem herkesin kaderi idi. Köylerde bir de karasinek davası vardı. Gözlerde trahom hastalığı zuhur ediyordu. Sonra benim yanıma Sıtma Savaş Genel Müdürlüğü'nden sürveyans memuru verdiler. Dediler ki, sen bunun başında duracaksın, bunu yetiştireceksin ve bununla beraber de bu civarda sıtmayı önleyeceksin. Biz önce bataklıkları kurutmaya çalıştık. Orada bununla beraber gidiyorduk mesela bizim yerimiz yayla olmasına rağmen yine bataklık vardı. Ayrıca ahırlar da önemliydi. Ben kışın gidiyordum, köyden imece adam buluyordum, atılan gübreleri eşelettiyordum içerisine kar gömüp üzerini kapatıyordum. Burada hem sivrisinek larvaları hem de karasineğin larvaları üreyordu yoksa. Bunu yapınca yazın karasinek görülüyordu pek. Bizim bölgeye uğramadan direkt köylere gittiğim zaman da sanki sivrisinek, karasinek uçardı böyle. Benim sorumluluğumda bulunan Süleymanlı, Arslanhacılı, Çakırhacılı, ve Derebağ gibi köyler, ovalık alanda olduğu için sıtma burada buralarda çoktu. Bu köylerde bulunan gölcükler için Müdürlüklerden mazot istiyorduk ve mazot döküyorduk.

**A.E: D. D. T var mıydı?**

M.İ: D.D.T vardı. Zaten D.D.T olmasa başa çıkamazdık. Çünkü gittiğin zaman köyün odalarında pireler uçuşurdu. Biz yanımızda götürürdük onu, sulandırırđık, odalara dökerdik, zaten o köylerin de bir sistemi vardı. Önce ahıra girersin, sonra köy odasına. Öyle yapılmış zamanında. Orada D.D.T yaptığımız zaman odalara, iki-üç saat dışarı çıkardık. İçeri girdiğimiz zaman da inanır mısınız pireler yayılırdı yere. Süpürgeyle süpür yani böyle pislik vardı. Benim işim köy sağlık uygulamasında şuydu: bir, aşıcılık o zaman biliyorsunuz tifo vardı. Kolera vardı. Verem vardı. Sıtma



vardı. Zaten sıtma ile verem köyün baş tacı idi. Hiç eksik olmazdı. Her köye gittiğin zaman da mutlaka iki-üç tane yatalak veremli vardı. Beş-on tane sıtmalı vardı. İşte biz o sıtmalılara bir taraftan kinin atebrin verirdik, bir taraftan da köyden yardım alır, adamlarını toplar gideriz nerede pislik yani sineklerin ve sivrisineklerin barınacağı yer varsa oraları kurutmaya çalışırdık. Ne ile kuruturduk? Kışın bu dediğim şekilde gübreleri eşeleyerek içine kar gömerek, ondan sonra yaz geldiği zamanda o sivrisinek yumurtalarının ve karasinek yumurtalarının bulunduğu bataklıklara mümkünse kanal açtırıp, suyu boşalttıracak, eğer mümkün değilse bu alanlara mazot dökerek. Mazot suyun üzerini kaplayınca sinekler barınamıyordu. Yaptığımız bu faaliyetlerle ilgili aylık olarak da Sağlık Müdürlüğü'ne veya Hükümet Tabipliği'ne, ayriyeten bulunduğumuz Kaymakamlığa rapor veriyorduk. Doğum ve ölümlerde bizdeydi. Çocuk doğar, göbeğini kesecek kimse yok. Bu da başımızda idi. Ve bu şekilde çalıştık ama 1960 senesine gelince sivrisineğin adını bırakmadık. Sivrisinek tamamen yok oldu ve sıtmada yok oldu. Arkasından tüberküloz tedavisine koştuk. Veremle mücadeleye koştuk.

**A.E: Köye gittiğimiz zaman, yani köyde görev yaparken ne gibi zorluklar yaşadınız mesela kinin istediğiniz zaman geliyor muydu? D.D.T istediğiniz zaman geliyor muydu?**

**M.İ:** Şimdi efendim, DDT çuvalarla geliyordu. Mübalağa değil. O zamanın hekimlerinde bir stetoskop, bir de derece vardı ama iyi hekimlerdi. Toplum hekimiydiler. Bizim toplum sağlık memurları gibi halkla ilgileniyorlardı. Sıtma savaş hekimlerinin emrinde sürveyans memurları, hükümet tabiplerinin emrinde biz vardık ve koordineli çalışırdık. Onlar 6 aylık kurstan mezun oldukları için mutlaka bizim emrimize verirlerdi. Köy Enstitülerindeki derslerimizde hocalarımız bize çok ciddi eğitim verirlerdi. Vatan sevgisi aşılardı. Sıtmaya yakalanan bir kişinin iş kaybının ne olacağını, sıtmadan doğan çocuğun halini... Hakikatten giderdik köylere, çocukların bacağı çöp gibi, karnını küp gibiydi.

**A.E: Ekonomik olarak da çok ciddi sıkıntılar vardı değil mi?**

**M.İ:** Evet tabi. Enstitüdeki hocalarımız dedi ki: Çocuklar köyde yemek yemeyin. Çünkü siz de köylü çocuğunuz. Siz gittiğiniz zaman, muhtar üç eve salma salar, o

üç ev size bir senelik yiyeceğini getirir yedirir ama kendileri bir ay aç kalır. Mümkün merteye kumanyanızı yanınıza alın. Götürün iki yumurta haşlatın. Dört zeytin koyun. Ondan sonra efendim, bir avuç üzüm koyun. Ölmezsiniz ya! Arkadaşlarla toplanın beraber bir yerde kahvaltınızı yapın. Hatta muhtarı, civarı da çağırın ama yemeyin derlerdi. Benim on üç tane köyüm, altmış tane frengilim vardı. Altmış frengiliyi ben üç senede tedavi ettim ve kayıtlarını sildim ki Yozgat Valisi geldiğinde oğlum sen ne çalışkan adammışsın, senelerin illetinin kökünü kazıdın dedi ve bana motosiklet vermeye kalktılar. Ben almadım benim bölgemde yürümez diye.

**A.E: O zaman toparlarsak sahada siz ve sıtma savaştan gelen sürveyans memuru olarak iki kişi çalışıyordunuz.**

**M.İ:** Evet. Onu ben istediğim zaman gönderirlerdi. Çünkü mazot dökmek için köyden aldığım imeceler rastgele dökerlerdi. Hâlbuki sürveyans memuru nerede saz var, gölün içerisinde nerede sinek var bilir, tekniği bildiği için ona göre dikkat ederdi. O şekilde mücadele ederdik biz.

**A.E: Halkın sıtma konusunda batıl inançları var mıydı?**

**M.İ:** Muska yaptırırlardı. Ben keserdim onları makasla. Bana kızarlardı “ya bu adam dini bütün, dürüst bir insan; bizim bu hocalara niye karşı!” diye. Tabi ayrıca bir de bunlarla uğraşmak vardı. Hemen yok ederim diye adam geliyor, iplik bağlıyor...

**A.E: Ateşi düşün diye göle atlayanlar dahi oluyormuş.**

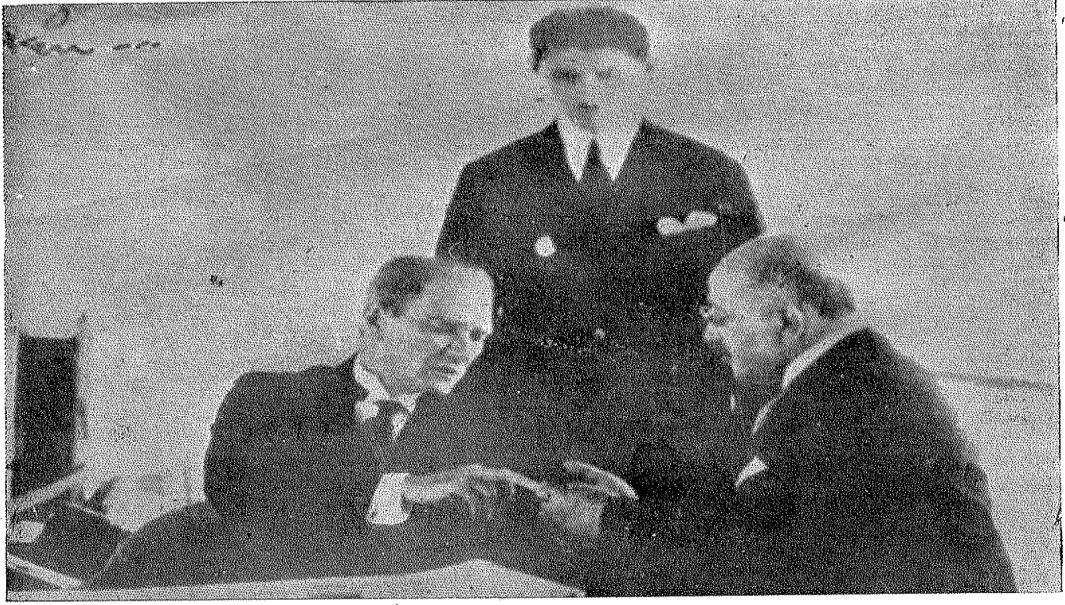
**M.İ:** Ben de çok atladım. Göle atlamak çok iyiydi. Birdenbire hani vücut bir reaksiyon veriyor ya. O reaksiyondan mütevellit atlar atlamaz ateşi hemen kesiyordu. Ama bunlar geçici. Sıtmanın kökünün kazınmasının çaresi: sıtma anofelleri yok etmek, yumurtalarını yok ederek ikinci seneye sıtma çıkmasını engellemek ve sineği kaldırmak. Sivrisinek sadece şey de değil ki ahırın tabanlarında, ağaçların arasında. Kaç defa mücadele ettik biz! Çalı yakıp ağaçların arasında gezdirirdik.

**A.E: Bu dönem ülke çapında alınmış bazı tedbirler var. Mesela, çeltiğin belirli usullerle yetiştirilmesine yönelik Çeltik Ekimi Kanunu çıkartılmış. Yine**

**bataklık alanlara okaliptüs ağacı ekilmesi teşvik edilmiş. Sizin çalıştığınız yerlerde bu şekilde uygulamalar yapıldı mı?**

**M.İ:** Yok. Ben Yozgat'ın Kayadibi Nahiyesi'nde çalıştım. Aygar Dağı'nın tepesinde. Burada sorumluluğunda bulunan köylere 15 günde bir giderdim. Kapının arkasında yazılıydı “Şu saatte gelecek, şu saatte gidecek diye”. Hasta olanlar falan varsa doğum, ölüm o saatte bekçi de bulunurdu ve mutlaka gelirlerdi. Köy muhtarı fakirse bekçiye iki buçuk lira verirdim. Tavuk aldırırdım. Muhtarın evinde bulgur pilavı yaptırırdık. Çocuklarıyla beraber hem ben yerdim, hem de muhtar yerdi. Muhtar çay yapacağım der büzülürse, bir kutu şekerle bir kutu çay götürürdüm. Beş sene kaldım o nahiyede, bin lira borç ile ayrıldım. Halk fakirdir çünkü ve bu köyler halen beni ararlar. Şimdi buraya kadar gelirler hal hatır sorarlar. Derler ki, ya işte sağlık ocağı açıldı şu açıldı, bu açıldı, arabalarda var ama sen yaya çantanla gelirken onlar ne yazık ki gelmiyorlar diyorlar. Bizim de okuldan bir disiplin vardı biz de zaten köylü çocuğuyuz oğlum oraya biz çarıkla gittik ve orada bize devlet hiç değilse bir kuru fasulye, bir pirinç pilavı ve irmik helvası yedirdi.

## Ç. FOTOĞRAFLAR<sup>555</sup>

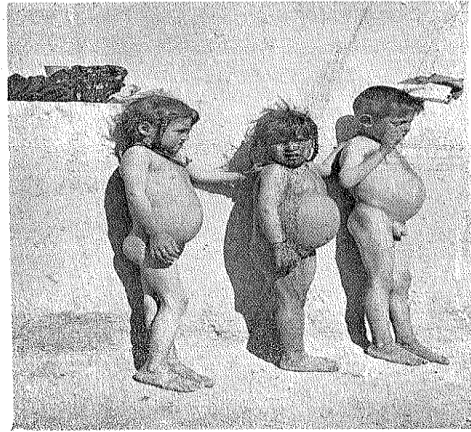


(839) sayılı Sıtma Savaş kanununun ilk tatbiki sırasında Ankara'lılar meyhanında umumî muayeneye tâbi tutulan ( A t a t ü r k ) den kan alınırken.

(Atatürk's blood is being taken. He was subject to General examination like all the inhabitants of Ankara during the first application of Malaria campaign low No: 839).

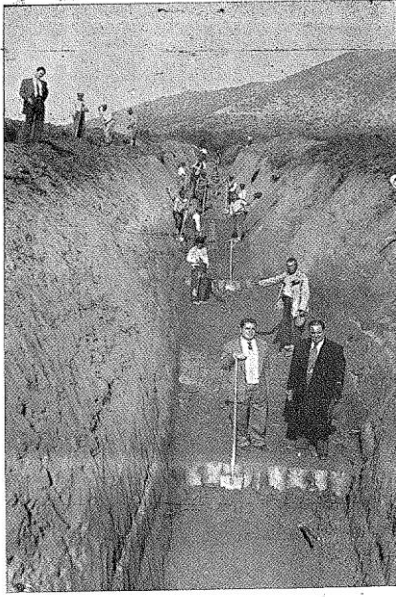


Masum kurbanlardan bir kaçı daha.



(A few innocent victims).

<sup>555</sup> Bu başlık altında yer alan fotoğraflar, Sıtma Savaş Genel Müdürü Dr. Midhat Süyev tarafından hazırlanan ve 1953 yılında yayınlanan Sıtma Savaşı Çalışmaları Albümü ile Ulus Gazetesi'nin 5 Aralık 1933 ve 14 Şubat 1936 tarihlerinde yayınlanan nüshalarından alınmıştır.



**Konya'nın Seydişehir bataklığı ile Aydın'ın Akçakaya gölünün kurutul-  
masına ait çalışmalar.**  
(Draining of Seydişehir marsh in Konya and Akçakaya lake in Aydın).



**Sıtma Savaş tabiplerimizin kurs esnasında kalıcı D.D.T. tatbikatı  
üzerinde çalışmalarından örnekler.**

(Samples from the works of Malaria Campaign doctors on residual  
D.D.T. application during the class).





Lâborantin ve lâborantlar kursu.

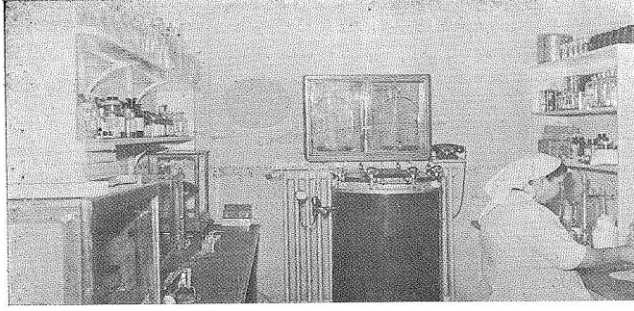
(Laborants class).



Savaş altında bulunan köylerde senede bir defa. halk bilâistisna umumî muayeneye tâbi tutulur. (Marş)

(All the people living in Malaria campaign areas are subject to general examinations once a year). (Marş)





**Ampullerin titraj ve kontrolleri.**  
**(The titration of ampullas).**

**Ampullerin etiketlenip kutulara doldurulması.**  
**(Ampullas being put in boxes).**



**Memurlar ve yetiştirilen ameleler köylere çıkmak üzere vasıta beklerken.**  
**(Adana - Manisa)**

**(Sanitarians and trained workers are waiting for transportation to go out to villages).**  
**(Adana - Manisa)**





*Tophisar kanalı açıldıktan sonra kenarları sağlamlaştırılıyor*

*Aydın mektubu.*

## **Köylüler iymar ve Maarif Yolunda Seferberdirler.**

**AZMAK BATAKLIĞININ KURUTULMASI.**





## ÖZGEÇMİŞ

1980 yılında Muğla'da doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Muğla'da tamamladıktan sonra 1998 yılında Kuleli Askeri Lisesi'nden, 2002 yılında ise Hava Harp Okulu'ndan mezun oldu. Bu tarihten itibaren Hava Kuvvetlerine ait çeşitli birliklerde görev yaptıktan sonra 2007 yılında Harp Akademileri Komutanlığı bünyesindeki Stratejik Araştırmalar Enstitüsü'nün Harp Tarihi ve Strateji Bölümü'nde yüksek lisans eğitimine başladı. "*Türk İzcilik Hareketinin Tarihsel Temelleri*" konulu teziyle tamamlamış olduğu yüksek lisans eğitimini müteakiben 2011 yılında Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde doktora eğitimine kabul edildi.

Halen, Hava Kuvvetleri Komutanlığı bünyesinde çalışmakta olup, evli ve bir erkek çocuk sahibidir. İyi derecede İngilizce bilmektedir.